

Lluc

REVISTA DE CULTURA I D'IDEES

JULIOL - SETEMBRE 2011

5,50€

877

MARC COLELL I TEIXIDÓ

Roger Mas: «Els catalans tenim una densitat creativa per metre quadrat molt superior a la d'un altre país»

AITOR CARRERA

L'occità. Una altra llengua per redreçar

MICHEL CORVIN

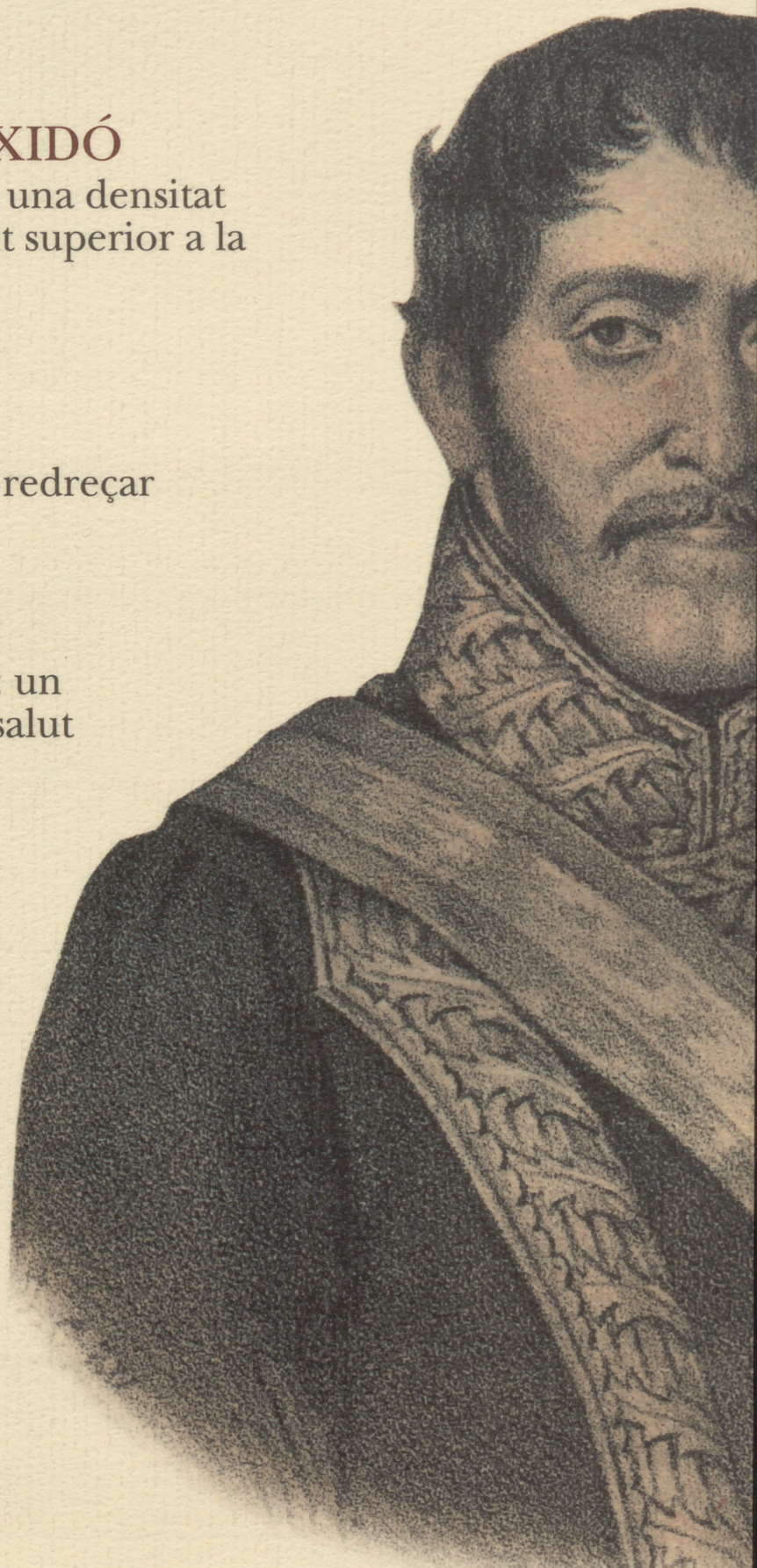
Trenta anys de teatre a França: un ràpid cop d'ull al seu estat de salut

CARLES CABRERA

La darrera seqüència d'Alexandre Ballester

DOSSIER: EL CARLISME ALS PAÏSOS CATALANS

Jordi Canal, Antoni Vives Riera,
Marta Gutiérrez Balzategui,
Núria Sauch Cruz, Isidre Molas
i F. Xavier Granados

Sortim a l'exterior

Línies d'ajuda de l'Institut
Ramon Llull per a la
promoció exterior de la
llengua i cultura catalanes.

Consulta la web **www.llull.cat**

www.facebook.com/IRLLull

www.twitter.com/irllull

LLULL institut
ramon llull

Institut Ramon Llull,
c/ Protectora, 10, local 11. Palma. Tel. 971 729 667

Innovació pedagògica

Promoció de
la literatura catalana

Traducció d'obres en català

Residències de traductors

Desplaçaments d'artistes

Desplaçaments d'escriptors

Certificats de català

Campus Lingüístic

Ensenyament de
català a l'exterior

Beques per a estudiants

Lluc

REVISTA DE CULTURA I D'IDEES

NÚMERO 877 · ANY LXXXVII
Juliol · agost · setembre 2011
REVISTA TRIMESTRAL

EDITA

L'espurna
edicions

PRESIDENT EDITORIAL
Leonard Muntaner i Mariano

DIRECTOR
Carles Cabrera

CONSELL EDITORIAL
Josep Amengual i Baile
Francesc Gost Serra (coord.)
Josep Maria Nadal Suau
Damià Pons i Pons
Daniel Torres Consuegra

CONSELLER DELEGAT
Gabriel Seguí Trobat

CONSELL DE REDACCIÓ
Manuel Asín
Maria Laura Cantallops
Marc Colell i Teixidó
Bartomeu Martínez Oliver
Maria Muntaner González
Jaume Muntaner González
Pere Antoni Pons
Pere Joan Pons Sampietro
Pere Ribas Rabassa

CONSELL ASSESSOR
Alexandre Ballester
Francesc Bujosa i Homar
Pere Fullana i Puigserver
Gabriel Janer i Manila
Joan F. López Casasnovas
Joan Mas i Vives
Josep Massot i Muntaner
Joan Mir i Obrador
Rosa Planas i Ferrer
Andreu Ramis i Puiggròs
Gabriel de la ST Sampol
Miquel Sbert i Garau
Sebastià Serra i Busquets
Josep Solervicens
Bernat Sureda i Garcia
Enric Tàrrega i Andrés

REDACCIÓ, ADMINISTRACIÓ, PUBLICITAT
I SUBSCRIPCIONS I DISTRIBUCIÓ

L'espurna edicions, s.l.
C/ Joan Bauçà, 33 - 1r - 07007 Palma
a/e: revistalluc@gmail.com
Tel. 971 25 64 05 - Fax: 971 25 61 39

CORRECCIÓ LINGÜÍSTICA I TRADUCCIÓ
Marc Colell i Teixidó

DIRECCIÓ D'ART
Coc 33 Serveis Editorials

COBERTA
Sebastià Bisellach a partir d'una
litografia que representa Carlos María
Isidro de Borbón (1788-1855)

ESTAMPACIÓ I FOTOCOMPOSICIÓ
Gràfiques Mallorca
(Inca - Mallorca)

ISSN: 0211-092 X
Depòsit Legal: PM - 276 - 1958

AQUESTA ÉS UNA PUBLICACIÓ PLURAL QUE NO
COMPARTEIX NECESSÀRIAMENT LES OPINIONS
EXPRESSADES EN ELS ARTICLES SIGNATS.

SUMARI

Universitat de les
Illes Balears
Servei de Biblioteca i
Documentació
Edifici Guillem Cifre
de Colònia

OBITUARI

- Carles Cabrera. La darrera seqüència d'Alexandre Ballester..... 2

D'ARA, DEL PAÍS I DEL MÓN

- Grup d'Anàlisi i d'Opinió. Manifest fundacional de Cultura i País..... 3
- Lluc Salellas i Vilar. La reforma de l'Estatut, el Pla Ibarretxe i llurs efectes en el nacionalisme català i basc..... 7

DIÀLEGS AMB...

- Marc Colell i Teixidó. Roger Mas: «Els catalans tenim una densitat creativa per metre quadrat molt superior a la d'un altre país» 11

DOSSIER: EL CARLISME ALS PAÏSOS CATALANS

- Jordi Canal. El carlisme: notes històriques i historiogràfiques..... 16
- Antoni Vives Riera. Carlisme i mobilització pagesa a Mallorca al segle XIX..... 20
- Marta Gutiérrez Balzategui. Carlins mallorquins a l'estiu del 1875: les lletres de l'exili 24
- Núria Sauch Cruz. Els grups socials implicats en el primer carlisme. El cas de les Terres de l'Ebre i el Maestrat 29
- Isidre Molas. El carlisme a Catalunya durant la Restauració 32
- F. Xavier Granados. Una llambregada al darrer carlisme: de Franco ençà 36

PEDRA SOLTA

- Miquel Sbert i Garau. *Mestre Lleó*, paraula escoltada 38

HISTÒRIA, CULTURA I SOCIETAT

- Pau Cateura Bennàsser. El Regne de Mallorca en temps de Martí l'Humà (1396-1410) 41
- Lluís Servera Sitjar. *S'Esclop*, una revista que ha deixat petjada..... 45
- Miquel Pasqual. Blai Bonet i Bunyola 46
- Aitor Carrera. L'occità. Una altra llengua per redreçar 48
- Manuel Forcadela. Álvaro Cunqueiro: màgia i surrealisme..... 52

L'AMIC DE LES ARTS

- Anna F. Vives. Joan Miró torna a la Tate Modern de Londres: la politització de l'art i la negació de la negació 58

CALENDARI TEATRAL

- Michel Corvin. Trenta anys de teatre a França: un ràpid cop d'ull al seu estat de salut 61

MÚSICA I COMPANYIA

- Amadeu Corbera. Seguint el rastre de la Sibil·la a Menorca..... 65

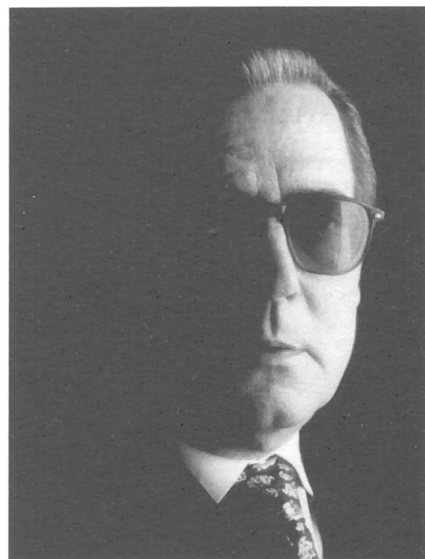
A LA CIUTAT DELS LLIBRES

- Cosme Aguiló. Una obra gegantina en vies de publicació..... 68
- F. Xavier Granados. Encaixa el català en l'esdevenidor europeu? 70
- Guillem Colom-Montero. La importància dels intel·lectuals en la construcció nacional 72

La darrera seqüència d'Alexandre Ballester

Carles Cabrera*

Sempre que he de partir a part o banda, per posar un punt i seguit o per començar després d'un punt i a part en aquest text breu que és la vida, em costa. No m'agrada i no en sé. Probablement, ja no n'aprendré. Alexandre Ballester, col·laborador habitual d'aquesta revista, membre del nostre consell assessor i, sobretot, bon amic meu, s'ha acomiadat així, a la meua manera –a la d'un dels seus amics–, perquè sovint la vida no ens dóna altra opció. O sí. Però en qualsevol cas, la vida no n'entén, de tries.

Vaig entrar en contacte amb Alexandre Ballester a través de la seva obra, *Un baül groc per a Nofre Taylor*, essent jo al·lot. Si la memòria no em traeix, la representaren en un Encontre de Teatre d'educació secundària a Muro el grup Xicaranda de l'Institut Guillem Sàgrera de Palma, sota la direcció de Joan Lacomba. Era la millor manera d'introduir-se a la producció d'un dramaturg. Abans de conèixer-lo en persona, encara vaig anar al Teatre Principal de Palma per assistir al muntatge dirigit per Mateu Grau i Joan Arrom de *Dins un gruix de vellut*, que en un dossier de fa uns quants anys de la revista *Lluc* fou considerada la seva millor obra.¹ I quan reestrenaren *Siau benvingut*, també al Principal, com que jo ja col·laborava en el suplement cultural i literari *Bellver* de *Diario de Mallorca*, vaig desplaçar-me fins a la Pobla d'Utiel per entrevistar-lo per al diari. L'entrevista, finalment, sortiria en forma de reportatge. Dies abans, m'havia llegit d'una tirada tota la seva obra dramàtica –val a dir que no gaire extensa– publicada, que fins aleshores, ho reconec, només coneixia de referències. *Siau benvingut* em produï-

ria la més grata impressió; només la igualaria, per mi, *Al caire de les campanes*.

L'amistat que travàrem em permeté convertir-me en un testimoni d'excepció del seu teatre. Li revisava el que escrivia. Si el dia que vaig anar a conèixer-lo m'haguessin dit que es deixaria aconsellar per mi, que faríem tantes coses plegats i que ens arribaríem a apreciar tant, no m'ho hauria cregut. Em va deixar llegir els dos darrers actes de *La curta visita dels records*, convertida més tard en *La visita dels records* (encara inèdita), l'obra *I passen les tempestes*, guanyadora del premi Recull de Blanes i pendent de publicació amb Edicions 62, *Un no res d'eternitat*, apareguda a Leonard Muntaner... Fins i tot, introduí un Carles que feia professor d'institut en una d'aquestes peces –ja he perdut el compte de quina, de tantes com me'n parlava– que em reconegué que era jo.

Però és forçós que acabi parlant sobretot del moment en què Alexandre Ballester i la revista *Lluc* conflüen. Òbviament, *Lluc* no és cap subjecte sinó un objecte, i en això, hi vaig haver de jugar un rol no exclusiu. Just és que esmenti ara el nom dels dos directors que m'han precedit en aquesta tasca i que, en bona mesura, encara continuen vinculats a nosaltres a través del nostre consell editorial: Nadal Suau i Damià Pons. A Nadal Suau, li he d'agrair que em permetés, com a subdirector, de tirar endavant el projecte de dedicar un dossier central de la revista a la figura del dramaturg pobler amb l'entrevista d'un servidor i articles de l'esmentat Damià Pons, el nostre Francesc Gost, Antoni Nadal, Magdalena Alomar, Antoni Serra, Margalida López i

Xesús González.² D'aquest dossier, es materialitzà la pretensió anterior d'Alexandre Ballester de col·laborar en cada número de la nostra publicació donant compte de com es produïren les seves estrenes teatrals.³ Un projecte que ell tenia en ment i que Damià Pons veia amb bons ulls com a responsable llavors de *Lluc*, encara que no es fes efectiu fins a l'etapa en què ja havíem arribat Nadal Suau i jo. Permeteu-me, així mateix, de manera pòstuma però pública, agrair al nostre col·laborador Alexandre Ballester les deu aportacions realitzades des d'aleshores. En aquest darrer número, que just tancàvem quan ens trasbalsà la notícia fatal del seu traspass, ja no hi trobareu cap aportació seva. Un problema de visió l'apartava del plaer que sentia per la lectura. Fa devers un mes em trucà per dir-me que, per primer cop, no comptéssim amb el seu escrit, si bé he de reconèixer que, més d'una volta, durant aquestes deu vegades, havíem estat a punt de sortir a la llum sense la seva seqüència. Ara, malauradament, no ens quedarà altre remei. T'enyorarem molt, Alexandre.

* Director de la revista *Lluc*

¹ Es realitzaren dotze mencions a l'obra. Així mateix, empatat amb Llorenç Villalonga, Ballester fou considerat el dramaturg illenc més preuat de tot el segle XX». *Lluc*. Palma, 841, setembre-octubre del 2004, pàg. 35.

² «75 anys d'Alexandre Ballester». *Lluc*. Palma, 866, novembre-desembre del 2008, pàg. 15-36.

³ Des del número següent a la publicació del dossier sobre Alexandre Ballester, el 867, fins al penúltim que publicàrem, el 876, s'havia anat publicant aquesta secció de l'escriptor pobler amb el nom de «Seqüències».

Manifest fundacional de Cultura i País

Grup d'Anàlisi i d'Opinió*

El desembre es presentà a Palma l'associació Cultura i País. Grup d'Anàlisi i Opinió, una entitat de caràcter privat, independent d'organitzacions polítiques i cíviques ja existents i integrada per ciutadans que, des de posicions ideològiques plurals, coincideixen a creure en la necessitat que la cultura a les Illes ha d'estar situada en el centre mateix de la vida personal, de la social i de la pública, i que té com a objectiu principal crear un àmbit de debat i de diàleg des del qual es puguin impulsar processos de reflexió i avaluació sobre la cultura a les Balears. Aquest és el seu manifest fundacional.

Fa més de vint-i-cinc anys que amb la promulgació de l'Estatut d'Autonomia (1983) i amb la constitució del Govern de les Illes Balears i dels governs dels Consells de Mallorca, Menorca i Eivissa-Fomentera va començar un cicle polític que era de preveure que afavoriria un desenvolupament intens de la cultura, amb la consegüent superació progressiva dels nombrosos i seculars dèficits històrics existents. Dèficits de tot ordre: en equipaments, en dotació de recursos pressupostaris, en oferta diversificada i de qualitat, en compromís dels poders públics amb la promoció social dels béns artístics i intel·lectuals, en els nivells de consum cultural dels ciutadans... I també, el dèficit gravíssim de la insuficient i desigual adhesió activa de la majoria de la població –tant de l'autòctona com de la vinguda de fora– a bona part d'aquelles manifestacions culturals que es fonamentaven i s'inserien creativament en la identitat i la tradició històrica pròpies de les Illes, un tret de les quals, en el cas que tenguessin un suport verbal, era que s'expressaven en llengua catalana. A l'inici de la dècada del 1980, l'objectiu d'aconseguir una situació que fos homologable als estàndards dels paï-

sos europeus nacionalment normals i culturalment més desenvolupats semblava que podria ser abastable en unes poques dècades.

Tanmateix, el fet de disposar d'un règim d'autogovern –certament limitat–, i el fet de tenir la facultat de gestionar institucionalment les polítiques culturals –transferides per l'Estat l'any 1983 (Reial decret 3040, de 5 d'octubre), val a dir que amb dotacions del tot insuficients i sense renunciar a tutelar-les–, no han donat com a resultat una situació que ara per ara pugui ser considerada satisfactòria.

L'any 2010, ara ja amb l'experiència d'haver pogut contrastar governs de signe ideològic diferent, es fa molt difícil no percebre negativament l'estat de la cultura al nostre país. En la seva globalitat, volem dir. Tanmateix, també és evident que tenim un nombre considerable de conciutadans que són capaços d'una alta creativitat, en determinats casos d'excel·lència, i que hi ha nombroses entitats civils compromeses ben activament i ben eficaçment en el foment i la difusió de la cultura. Tampoc no podem ignorar que en l'actualitat hi ha indicis positius de creació o consolidació d'empreses de producció o de gestió cultural. Així mateix, cal aclarir que la nostra valoració global negativa no exclou que a la vegada considerem que hi ha hagut en el passat i que hi ha en el present actuacions, iniciatives o equipaments que mereixen la consideració d'encertats i de positius. Tot i així, i encara que reconeguem la certesa d'aquests fets, pensam que si s'adopta una perspectiva d'exigència i si s'aspira a l'assoliment d'una normalitat plena a tots els nivells, sembla bastant inqüestionable que la cultura a les Illes ara per ara principalment es caracteritza per les seves mancances i per les seves febleses. Assenyalem-ne algunes de les més rellevants:

1. La cultura és un fet del tot marginal en la dinàmica de la nostra societat i un element poc més que anecdòtic per a la immensa majoria dels ciutadans a l'hora de dissenyar el seu projecte de desenvolupament personal i de decidir els seus usos i costums vitals;

2. Els nivells de consum cultural continuen essent molt insuficients, impropis d'un país que té una mitjana de renda per càpita considerablement elevada;

3. Els dèficits en equipaments culturals han estat resolts molt escassament, tant perquè els existents es troben en un estat permanent de precarietat lamentable com perquè encara deixa d'haver-n'hi molts, d'equipaments, que en bona lògica hauria de tenir un país de més d'un milió d'habitants, amb una identitat i un patrimoni cultural singulars i que, a més, és visitat per més de dotze milions de turistes l'any;

4. El compromís que en general han tengut els diferents governs –autonòmic, insulars i municipals–, amb la cultura, ha estat del tot insuficient, tant perquè mai no li han atorgat un rol central en les polítiques que han desenvolupat, com perquè en cap cas no hi han destinat els pressupostos mínims necessaris. Si no ho han fet, ha estat, en primer lloc, perquè no han tengut la voluntat política de fer-ho. Tanmateix, cal no ignorar que l'espoli fiscal que l'Estat espanyol practica envers les Illes (devers un 13 % del PIB) fa que totes les àrees del Govern autonòmic, i per extensió també les dels consells i els ajuntaments, siguin clarament insolvents per donar la cobertura pressupostària necessària a les actuacions que per llei i per demanda social els correspondria dur a terme. La cultura també n'és una víctima, de l'espoli fiscal de l'Estat;

5. Ara per ara, la cultura és la gran absent del debat polític, social i mediàtic, i, en el cas que hi sigui introduïda, amb freqüència ho és per malmenar-la o per instrumentalitzar-la, en aquest darrer cas amb la intenció de dificultar-ne la normalització social i nacional;

6. De part de les institucions polítiques, hi ha hagut una escassa predisposició a crear consensos, a promoure actuacions basades en la cooperació i en la complementarietat, a fer-ne una planificació racional a mitjà i a llarg termini. Han predominat les actuacions culturals basades en el dia a dia, les propostes de caràc-

Presentació de Cultura i País a Can Alcover. D'esquerra a dreta, davant: Carme Llull, Damià Pons, Guillem Frontera, Margalida Tur, Climent Garau, Climent Picornell i Josep Maria Llauredó; darrere: Tomeu Martí, Antoni Torrens, Gabriel Janer Manila, Joan Amer, Ignasi Serra, Doro Ballermann, Bartomeu Colom i Joana Maria Palou

ter fungible, capaces de crear un focus d'atenció mediàtica momentani però que contribuïen ben poc a consolidar iniciatives fonamentades en estructures perdurables, capaces d'anar augmentant progressivament llur eficiència;

7. El paisatge cultural apareix farcit d'una gran quantitat d'ofertes, de la suma de les quals, però, es fa difícil deduir-ne quin és el full de ruta global i estratègic de la cultura a les Illes, molt especialment en relació amb un projecte politicocultural de futur per al conjunt del país. De vegades, tot plegat fa una certa sensació de desgavell i de tendència a la programació compulsiva tan sols per a l'autoconsum;

8. Des de les institucions públiques, cada una d'elles dins el seu àmbit de competències, hi ha una escassa voluntat de lideratge del món de la cultura, un lideratge, és clar, que sempre s'hauria de fonamentar en el respecte als processos que lliurement volguessin desenvolupar els agents culturals i en la voluntat de cooperació, coordinació i de complementarietat amb les entitats civils o empresarials que hi actuen;

9. L'adhesió activa dels ciutadans de les Illes a la cultura històrica del país, i en particular a la que s'expressa en llengua catalana, continua essent minoritària, amb la qual cosa ens trobam molt lluny de l'objectiu que

El desembre es presentà a Palma l'associació Cultura i País. Grup d'Anàlisi i Opinió, una entitat de caràcter privat, independent d'organitzacions polítiques i cíviques ja existents i integrada per ciutadans que, des de posicions ideològiques plurals, coincideixen a creure en la necessitat que la cultura a les Illes ha d'estar situada en el centre mateix de la vida personal, de la social i de la pública

seria desitjable: una situació en la qual la cultura i la llengua pròpies fossin les socialment hegemòniques, la porta d'accés als millors productes de la cultura universal, les compartides per la totalitat de la població arrelada, el lloc de trobada on els nouvinguts de procedències molt diverses tenguessin l'oportunitat de trobar-hi vincles comunitaris. Malauradament, es fa ben difícil constatar l'existència de propostes polítiques

o cíviques que hagin assumit estructuralment i pràcticament que la llengua i la cultura pròpies del país són dos elements essencials per a la creació d'una societat cohesionada i dotada d'una identitat que sigui, alhora, sòlida, evolutiva i integradora. Encara és un objectiu pendent, la generalització social de la consciència —cívica i política—, de la necessitat de garantir la sostenibilitat sociocultural de la identitat, la llengua i la cultura que són pròpies del nostre país en aquest futur global que en l'actualitat ja és el nostre present;

10. La cultura produïda a les Balears té, a més a més, una base empresarial i industrial molt feble. Les indústries i empreses culturals encara són poca cosa més que temptatives voluntaristes. Ben meritòries, tanmateix. Llur reforçament com a plataformes de producció i distribució de béns culturals hauria de ser una prioritat de les polítiques culturals institucionals. En els programes d'impuls a l'economia productiva, el sector cultural hi hauria de ser inclòs i degudament atès (creació de mercats, generació d'elements comercialitzables, visió empresarial, fórmules basades en incentius fiscals o crèdits preferents). L'aliança entre les polítiques públiques i la iniciativa privada hauria de contribuir a fer créixer i enfortir un sector cultural que no depengués excessivament dels pressupostos de les institucions;

11. La creació de nous públics a l'interior de les Balears és una tasca impulsada de manera molt insuficient. Els índexs de consum existents són tan baixos que, en bona lògica, són potencialment molt millorables. L'ampliació del nombre de beneficiaris dels béns culturals, en llurs més diverses tipologies, és del tot necessària si es pretén d'enfortir estructuralment el sector de la cultura en la seva globalitat. L'objectiu hauria de ser compartit conjuntament per les institucions públiques, pels mitjans de comunicació i pels diferents agents de la producció i la difusió cultural;

12. Les estratègies de penetració a mercats exteriors, amb resultats que els darrers deu anys comencen a ser remarcables, encara necessiten ser molt més potenciades. Com a prioritat, els creadors i els productors culturals de les Balears han de rebre els suports institucionals necessaris per introduir-se i circular més incisivament dins tot l'espai lingüístic del català, l'àmbit que més fàcilment pot acollir i fer més rendibles els béns

culturals sorgits a cada una de les nostres illes. En paral·lel, és necessari que les Balears completin, amb fluïdesa i naturalitat, llur capacitat d'oferta fonamentada en la producció cultural pròpia amb les aportacions que procedeixin dels altres països de llengua catalana. La voluntat de ser una cultura completa que té com a mitjà d'expressió bàsic la llengua catalana és un objectiu possible a partir de la consideració de tota la comunitat lingüística catalana com una realitat cultural forjada en el passat, que ens convé que funcioni amb eficàcia en el moment present i que ens és imprescindible que tenguim continuïtat en el futur per afrontar les tendències uniformitzadores que són inherents al procés de la mundialització, el qual, a més, serà aprofitat interessadament per aquells estats que, com l'espanyol, no han renunciat al projecte d'homogeneïtzació lingüística i cultural de tot el territori que abasten. Igualment, les institucions públiques de les Balears han de facilitar que les obres de llurs millors creadors i els productes culturals competitiu de qualsevol mena que sorgeixin al país puguin tenir l'oportunitat d'introduir-se dins la cultura global, tant en la perspectiva de poder posar en valor llur dimensió creativa com en la de poder explotar llur potencial de rendibilització econòmica;

13. La cultura al nostre país encara té una molt insuficient relació amb els diferents mitjans de cultura audiovisual i amb les noves tecnologies de la comunicació. Les institucions públiques de les Balears sembla que encara no han entès que a l'inici del segle XXI les cultures necessiten, tant per als seus processos creatius com per a la seva difusió social massiva, els suports tecnològics més avançats. Esperem que l'iniciant sistema públic de comunicació de les Balears servirà per a la creació de productes audiovisuals propis que siguin atractius i que tenguin la capacitat de competir, amb possibilitats d'èxit, per guanyar segments quantiosos de l'audiència, per facilitar la professionalització dels diferents sectors de la cultura, i per ajudar a la consolidació d'una xarxa de petites i mitjanes indústries audiovisuals que tenguin una solidesa empresarial suficient. Conjuntament amb la resta dels països de llengua catalana, les Illes han d'aspirar a contribuir a fer possible que la presència dels productes audiovisuals en català sigui abundant, i que s'ajustin a uns paràmetres de

Membres de la junta directiva a la presentació de Cultura i País. D'esquerra a dreta: Climent Picornell, Damià Pons, Margalida Tur, Josep Maria Llauredó i Guillem Frontera

bona qualitat i que tenguin la capacitat de competir dins el territori lingüístic propi amb totes les ofertes que hi siguin introduïdes des de fora.

Per totes les raons acabades d'esmentar, i d'altres d'equivalents que hi podríem afegir, pensam que l'estat de la cultura al nostre país és clarament insatisfactori. I cal introduir rectificacions urgents i decidides en el rumb de les polítiques culturals institucionals. Es fa necessari imaginar i impulsar un projecte cultural per a unes Balears que siguin concebudes com a país. Sense autocomplaences però també sense complexos. Un projecte cultural fonamentat en el rigor i en l'ambició, arrelat i universal, autoexigent i divers, plural i innovador, basat en la cooperació i la complementarietat entre les iniciatives públiques i les privades, capaç de fer compatibles la difusió social de la cultura amb el foment de l'excel·lència creativa, consensuat i planificat, que inclogui la recerca científica i la humanística, amb el suport polític i econòmic permanent de les institucions públiques i també de les privades de caràcter social, amb la capacitat d'abastar els múltiples àmbits de la creativitat i del consum cultural, amb la voluntat d'aconseguir l'adhesió de la majoria de la societat, obert a la innovació i al mateix temps compromès amb el patrimoni heretat, amb la predisposició permanent de voler-se enriquir amb les aportacions que hi puguin anar fent els ciutadans novinguts, als quals a la vegada se'ls ha de convidar a fer-se seva vivencial-

Per totes les raons acabades d'esmentar, i d'altres d'equivalents que hi podríem afegir, pensam que l'estat de la cultura al nostre país és clarament insatisfactori. I cal introduir rectificacions urgents i decidides en el rumb de les polítiques culturals institucionals

ment la cultura pròpia del país que els ha acollit.

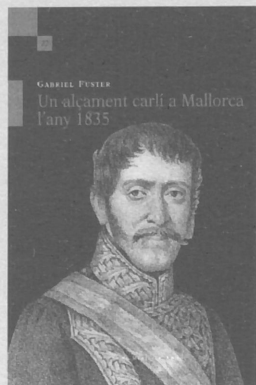
Per contribuir a fer realitat un projecte d'aquestes característiques hem constituït l'associació Cultura i País. Grup d'Anàlisi i d'Opinió. És una entitat de caràcter privat, del tot independent d'organitzacions cíviques i polítiques preexistents, formada per ciutadans que, des de posicions ideològiques plurals, coincideixen a creure en la necessitat que la cultura a les Balears estigui situada en el centre mateix de la vida personal i privada i de la social i pública. El grup propugna que la cultura ha de ser un element central de les polítiques institucionals, i també que ha de ser considerada com un element vertebrador essencial de la vida particular dels ciutadans i del conjunt de la societat. I aquesta proposta ens sembla especialment

necessària en referència a les Balears en la mesura que durant les darreres dècades han experimentat transformacions demogràfiques de grans dimensions, com a conseqüència de les quals presenten una gran heterogeneïtat cultural, la qual, en el cas que no s'apliquin polítiques eficaces d'integració fonamentades en el principi de la interculturalitat, pot donar com a resultat un país sense cohesió interna, molt fragmentat en grups nacionals-culturals tancats en ells mateixos, que s'ignoren els uns als altres, sense un mínim comú denominador de vinculació comunitària, amb l'amenaça latent que de la confrontació dels possibles interessos diversos se'n puguin acabar derivant casos de conflictivitat que facin malbé la convivència social.

Els membres de Cultura i País. Grup d'Anàlisi i d'Opinió simplement volem crear un àmbit de debat i de diàleg des del qual es puguin impulsar processos de reflexió i avaluació, i també de prospecció i de programació, sobre la cultura a les Balears, tant en referència a les qüestions més generals com sobre les més específiques o sectorials. Compartim la voluntat de contribuir a crear una opinió pública que sigui més sensible i més exigent en relació amb el fet cultural. Una opinió pública que sigui partidària de donar un rol molt més rellevant a la cultura en la vida social, política, econòmica i mediàtica, a tot arreu del país, i entre tots els seus ciutadans, sigui quina sigui llur procedència, llur edat i llur ideologia.

* MEMBRES FUNDADORS DE CULTURA I PAÍS. GRUP D'ANÀLISI I OPINIÓ: Ferran Aguiló Casabona, Sebastià Alzamora Martí, Josep Amengual Batle, Joan Amer Fernández, Doro Ballermann, Carles Cabrera Villalonga, Maria Camacho Lliteras, Miquel Cardell Santandreu, Pere Carlos Arnaiz, Josep Ramon Cerdà Mas, Bartomeu Colom Pastor, Joan Company Florit, Damià Ferrà-Ponç, Guillem Frontera Pascual, Pere Fullana Puigserver, Climent Garau Arbona, Jaume Garau Taberner, Gabriel Janer Manila, Josep Maria Llauredó Pons, Carme Lluïl Verd, Guillem López Casasnovas, Joan F. López Casasnovas, Lluís Maicas Socias, Joan Mayol Serra, Tomeu Martí Florit, Josep Massot i Muntaner, Jaume Mateu Martí, Joan Melià Garí, Gabriel Mesquida Amengual, Joan Mir Obrador, Francesc Moll Marquès, Francesc Mulet Ferriol, Pere Muñoz Perugorria, Francisca Niell Llabrés, Joana Maria Palou Sampol, Miquel Pastor Tous, Josep Antoni Pérez de Mendiola, Climent Picornell Bauzá, Antoni Pizà Prohens, Victori Planells Lavilla, Damià Pons i Pons, Pere Joan Pons Sanpriet, Andreu Ramis Puig-gros, Fina Salord Ripoll, Sebastià Serra Busquets, Ignasi Serra Nicolau, Teodor Suau Puig, Antoni Torrens Gost, Agustí Torres Domenge, Margalida Tur Català, Llorenç Valverde Garcia, Francesc Vicens Vidal, Josep Miquel Vidal Hernández

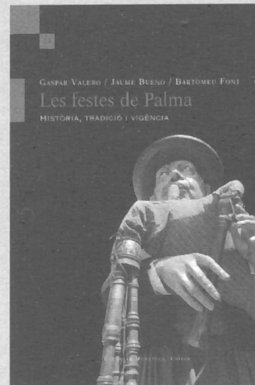
LEONARD MUNTANER, EDITOR

L'ARJAU · 22

PVP: 23 €

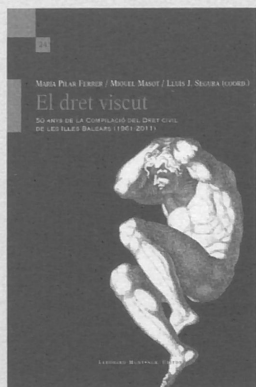
FUSTER, Gabriel. *Un alcament carlí a Mallorca l'any 1835*. Traducció: Catalina Gelabert. Pròleg: Antoni Tugores. Coordinació i epíleg: Albert Carvajal. 224 p + 8 p. de fotografies.

L'ARJAU · 23

PVP: 24 €

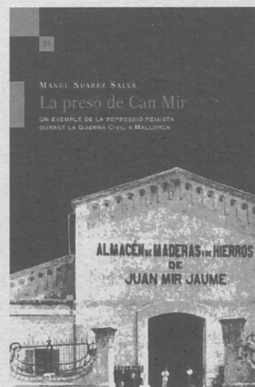
VALERO, G. / BUENO J. / FONT, B. *Les festes de Palma. Història, tradició i vigència*. Pròleg: Antoni Torrens. Coedició amb l'Ajuntament de Palma. 272 p. + 32 p. de fotografies.

L'ARJAU · 24

PVP: 28 €

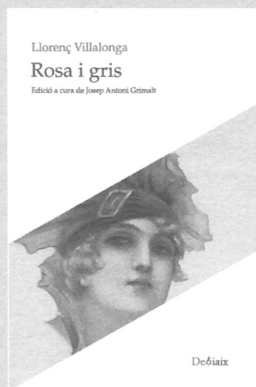
FERRER, M. / MASOT, M. / SEGURA, L. J. (coord.) *El dret viscut. 50 anys de la Compilació del Dret civil de les Illes Balears (1961-2011)*. Presentació: Francesc Antich. Pròleg: Carlos Gómez. 384 p.

L'ARJAU · 25

PVP: 25 €

SUÁREZ, Manel. *La preso de Can Mir. Un exemple de repressió feixista durant la Guerra Civil a Mallorca*. Presentació: Llorenç Capellà. Pròleg: Maria Antònia Oliver. 272 p. + 24 p. de fotografies.

DEBIAIX · 10

PVP: 14 €

VILLALONGA, Llorenç. *Rosa i gris*. Edició a cura de Josep Antoni Grimalt. 236 p.

DEBIAIX · 9

PVP: 9 €

BECKETT, Samuel. *Primer amor*. Traducció i pròleg: Anna Soler Horta. 60 p.

LEONARD MUNTANER, EDITOR, C/ Joan Bauçà, 33 - 1r 07007 Palma (Mallorca)
Tel. 971 25 64 05 · Fax: 971 256 139 · A/e: editorial@lleonardmuntanereditor.cat

DISTRIBUCIÓ A BALEARS: PALMA DISTRIBUCIONS
C/ Dragonera, 17 · 07014 Palma (Mallorca) Tel. 971 28 94 21 · 971 45 06 12

DISTRIBUCIÓ A CATALUNYA: MIDAC LLIBRES
C/ Roís de Corella, 9 · 08205 Sabadell (Barcelona) Tel. 93 74 64 112 · Fax: 93 74 64 111

DISTRIBUCIÓ A VALÈNCIA I CASTELLÓ: GEA LLIBRES
Carrer G, nau 6 · 46394 Ribarroja del Túria (València) Tel. 96 166 52 56 · Fax: 96 166 52 49

La reforma de l'Estatut, el Pla Ibarretxe i llurs efectes en el nacionalisme català i basc

Lluc Salellas i Vilar*

«**D**urant molts anys el nacionalisme català majoritari no ha estat independentista. Ha jugat la carta d'un autonomisme que garantís políticament i administrativament un sostre alt, econòmicament viable i amb garantia identitària. I refusava els requeriments que alguns sectors li feien que s'adherís a l'independentisme. Tenia arguments per fer-ho. Ara ja no en té. [...] L'opció espanyola equival a la rendició»¹. Aquestes paraules, expressades per l'expresident Jordi Pujol, van commoure a principi d'enguany el Principat de Catalunya. Després de molt temps en el qual Pujol havia esdevingut el garant més destacat de l'autonomisme dins el nacionalisme català, l'expresident *ha sortit de l'armari* i ha definit la independència com el full de ruta necessari per a Catalunya si la conjuntura espanyola i, en especial el centralisme polític existent, continua sense variar en els propers anys. Si dotem aquests fets de la importància que tenen, segurament la pregunta que ens farem automàticament és: què és el que ha dut el senyor Pujol de l'autonomisme ortodox de l'«això no toca» a l'independentisme relatiu de l'«això potser comença a tocar»? I per ser encara més precisos, què és el que fa que mentre Jordi Pujol i altres líders destacats del nacionalisme moderat català prevegin ara mateix l'opció independentista en llur ideari, líders polítics equivalents d'altres nacions històriques dins l'Estat espanyol com és la basca no estiguin seguint processos similars i, en el cas concret de

Juan José Ibarretxe, semblin haver preferit guardar certes reflexions sobiranistes en un calaix?

En la meua estada a la Universitat d'Edimburg vaig tenir la sort de poder estudiar amb deteniment ambdós casos, el català i el basc (entenent-los no com les respectives nacions històriques que reben el nom de Països Catalans i Euskal Herria sinó com les actuals administracions autonòmiques que, com bé sabem, són anomenades Catalunya i el País Basc, respectivament). D'aquells mesos de feina, en va sortir un petit estudi que duia per nom *The effects of further decentralisation processes on nationalist movements: the case of Ibarretxe Plan and the reform of the Catalan Statute*. La recerca tenia com a objectiu principal estudiar fins a quin punt la reforma de l'Estatut de Catalunya que es va iniciar l'any 2003 amb la victòria del tripartit i la «Proposta d'Estatut polític de la comunitat d'Euskadi» (a partir d'ara Pla Ibarretxe) al País Basc apareguda el 2001 i la corresponent resposta de les institucions espanyoles havien influït directament en les formes, el discurs i els resultats de l'actual nacionalisme català i basc. La resposta, com massa sovint en aquest camps d'investigació, no era definitiva, però sí que deixava entreveure certes tendències que m'agradaria ressaltar en aquest article.

Així, la investigació conclou que l'estudi de quins i com han estat els processos polítics per augmentar el poder autonòmic (reformes d'estatuts d'autonomia) i la resposta dels poders estatals a aquests és necessari per en-

tendre la situació de com han evolucionat el nacionalisme basc i el catalanisme als primers anys del segle XXI. Una evolució que es podria sintetitzar en dues idees: d'una banda, mentre que l'ideal d'una futura independència ha guanyat adeptes a Catalunya, el suport a la secessió sembla no haver variat substancialment al País Basc. De l'altra, tot i que l'origen d'ambdós moviments nacionalistes és molt diferent², els fets succeïts en els darrers temps estarien fent convergir les estratègies dels respectius moviments nacionalistes a l'actualitat. Ara bé, en què ens basem per afirmar, per exemple, que avui dia a Catalunya l'independentisme ha obert forat sociològicament parlant? O, millor dit, què analitzem per afirmar que més enllà de qui governi a les administracions, hi està havent canvis reals en les opinions polítiques dels catalans de manera estructural? Hi ha diversos mètodes per respondre aquestes preguntes, però en aquest cas, ens basarem en dos elements: les preferències constitucionals dels ciutadans que viuen a Catalunya i al País Basc i el contingut dels discursos dels partits nacionalistes d'ambdues nacions.

L'independentisme, en creixement

Una de les opinions històriques més argumentades i discutides en el món de la ciència política i la sociologia quan es tracta el tema dels nacionalismes és que els processos de descentralització política com ara l'Estat de les autonomies generen desitjos de quotes més altes d'autonomia política, però no acostumen a augmentar el suport a l'independentisme entre els ciutadans d'una regió³. Tanmateix, com veurem amb els casos català i basc, aquesta afirmació podria estar més en dubte del que tradicionalment s'ha pensat. Així, si agafem l'evolució de l'estadística dels darrers anys del Centro de Investigaciones Sociológicas, l'Euskobarometro i el Centre d'Estudis d'Opinió al País Basc i Catalunya referent a la pregunta de quin model d'Estat és el que prefereixen bascos i catalans, podrem treure les conclusions següents:

a) País Basc: Entre el 2001 i el 2010 hi ha hagut una constància en els resultats tot i l'existència de petites variacions d'acord amb certs moments històrics que s'han viscut a la darrera dècada. D'aquesta manera, les taules ens mostren com la ciutadania basca s'ha mostrat majoritàriament favorable a augmentar el poder polític de llur

Fotografies de la manifestació de l'11 de setembre de Girona. Fotografia: David Borrat

govern autonòmic en els darrers deu anys (amb percentatges alts de suport a la secessió), tot i que no sembla haver-hi hagut un augment estructural del suport a aquesta opció. De fet, només entre els anys 2005 i 2006 (treva d'ETA i prohibició del Pla Ibarretxe), hi va haver un auge de la demanda de més autogovern (setanta per cent de bascos veien necessari que el País Basc augmentés el seu poder polític, i prop del cinquanta per cent d'aquests defensava obrament la independència com a camí a seguir). Tot i això, com hem dit, en els darrers anys les xifres s'han tornat a equilibrar i s'han situat als mateixos nivells de principi de segle. Als propers

mesos, caldrà estar atents per veure com els resultats positius que l'estratègia política de l'esquerra *abertzale* ha obtingut en les darreres eleccions municipals afectaran l'evolució de la política basca.

- b) Catalunya: L'element més destacat de l'evolució de les preferències constitucionals a Catalunya és que, en línies generals, el nombre d'independentistes al Principat ha crescut progressivament en la darrera dècada i, a l'actualitat, representen ja un 25 per cent de la població (7 punts més que l'any 2001). Aquest augment, que ha situat l'independentisme a nivells propers dels que defensen una descentralització política més important dins l'Estat espanyol (opció

majoritària) o d'aquells que volen mantenir l'estatu quo, ha coincidit també amb un lleuger creixement dels que opten per una recentralització política. Una tendència que si en els propers anys es confirmés podria significar que a Catalunya es pot estar coent un procés de polarització. En un sentit similar, una dada més que cal destacar és que, per primer cop d'ençà de la Transició dels anys setanta, algunes enquestes han situat com a guanyadora l'opció del sí en un hipotètic referèndum sobre la independència a Catalunya⁴.

Discursos de les organitzacions nacionalistes catalanes i basques

Més enllà de les xifres, si volem conèixer l'evolució dels moviments nacionalistes català i basc cal també fer un estudi exhaustiu de quines són les propostes i les idees que es promocionen a l'actualitat des de les principals organitzacions nacionalistes d'ambdues nacions i quines diferències hi ha respecte llurs discursos deu anys enrere. En aquest sentit, tot fa pensar que hi ha hagut dues tendències divergents a Catalunya i al País Basc que són fàcilment contrastables. Per un costat, al País Basc, el fracàs del Pla Ibarretxe, de la treva d'ETA (2006), el pacte del PSOE i el PP i l'augment de l'ofegament cap al projecte de l'esquerra *abertzale* ha conduït la gran majoria d'organitzacions nacionalistes a no tibar més la corda. Així, mentre que el PNB ha apartat la sobirania política de les seves proclames diàries⁵, l'esquerra *abertzale* i ETA, sense abandonar la demanda d'independència i d'unificació del conjunt d'Euskal Herria, semblen haver renunciat a la lluita armada com a mitjà d'acció i haver apostat únicament i exclusiva per la via política.

Per l'altre costat, el catalanisme sembla haver pres un camí parcialment diferent al nacionalisme basc en la darrera dècada. Així, de la mateixa manera que el nacionalisme català tenia una base més conservadora en els seus discursos vora l'any 2000 («el peix al cove», la defensa del federalisme...), en l'actualitat, hi hagut una radicalització dels postulats del catalanisme polític. De fet, més enllà de la manifestació netament independentista del 10 de juliol del 2010 (la més gran de la història del país), de les consultes independentistes en centenars de municipis catalans i altres esdeveniments secessionistes massifi-

cats dels darrers anys, hi ha dos elements constatables que permeten identificar una radicalització en el discurs del nacionalisme català. Primer, la paraula independència ha deixat de ser una rara avis i ha esdevingut definitivament una proposta política que s'ha situat dins l'agenda política. Segon, partits polítics i entitats cíviques que amb anterioritat es mostraven cauteloses amb l'opció independentista semblen haver-la assumit com la via per solucionar els problemes del país a mitjà termini. Precisament, és en aquest punt on les paraules de l'expresident Jordi Pujol amb les quals iniciava aquest article o d'entitats com Òmnium Cultural i l'Institut d'Estudis Catalans, prenent netament partit pel dret a l'autodeterminació, prenen tot llur sentit.

Contraarguments i conclusions

Tot i les evidències, alguns teòrics s'han atrevit a defensar que les tendències són completament oposades a les aquí esmentades i que l'existència de l'Estat autònom ha aconseguit frenar les opcions secessionistes dins les nacions històriques⁶. En aquesta línia, alguns posen com a argument els resultats electorals de les eleccions autonòmiques a Catalunya el novembre de 2010 en què les opcions independentistes van perdre pes *stricto sensu* dins l'hemicicle. Tanmateix i més enllà de la foto d'un instant molt concret que representen uns comicis, les dades ja han demostrat que tal com s'ha defensat en aquest article l'auge independentista també va aparèixer en les darreres eleccions catalanes; no votant els nous partits independentistes o per Esquerra sinó consolidant l'alternativa de govern que representava una Convergència i Unió amb un discurs més radicalitzat que deu anys enrere.

Aribats a aquest punt, és necessari reprendre la idea bàsica de l'article que expressa que els processos de reforma d'estatuts d'autonomia a Catalunya i al País Basc han jugat un paper fonamental per entendre l'actual context sociològic d'ambdues nacions. Així, per explicar les diferents trajectòries d'ambdós territoris em sembla essencial entendre que, mentre que a Catalunya la reforma de l'Estatut d'Autonomia va ser presentada des de bon inici com una proposta de país (no de partit) amb un elevat consens dins la majoria d'actors socials i amb un ampli suport popular (sondatges i referèndum),

al Principat, la paraula independència ha deixat de ser una rara avis i ha esdevingut definitivament una proposta política que s'ha situat dins l'agenda política, i els partits polítics i entitats cíviques que amb anterioritat es mostraven cauteloses amb l'opció independentista semblen haver-la assumit com la via per solucionar els problemes del país a mitjà termini

al País Basc el Pla Ibarretxe va gaudir, segons les enquestes, d'una popularitat mitjana-baixa, i va ser entès i presentat més com un pla de partit o centrat en la figura del lehendakari Juan José Ibarretxe que com un procés aglutinador (nacional). Unicament entenent aquest context, podem comprendre que les respostes negatives de les institucions espanyoles als processos d'augment d'autogovern, la prohibició en el cas basc i el triple retoc (en el pacte Mas-Zapatero, al Congrés espanyol i finalment al Tribunal Constitucional) hagin produït efectes tan diversos en les dues nacions esmentades.

En resum, i més enllà del fet que continua essent necessari estudiar altres elements com ara la crisi econòmica, l'evolució dels principals actors estatals o el context internacional per explicar l'evolució de les nacions sense Estat i de llurs respectius moviments nacionalistes, crec que és evident que el tema principal de debat polític a Catalunya i al País Basc en els darrers deu anys, els processos per augmentar l'autogovern, expliquen l'actual situació d'ambdues nacions. Una situació que, com hem vist, ve marcada per dos factors: d'una banda, l'augment del secessionisme a Catalunya i l'estabilitat d'aquesta opció al País Basc i, de l'altra, una evolució dels discursos i de les actituds d'ambdós moviments nacionalistes que, des del meu punt de vista, els està duent a una convergència d'estratègies que a mitjà termini podria presentar nous i interessants escenaris.

* Politòleg i periodista

¹Ara. <http://www.ara.cat/politica/Pujol-expresident-independencia-viable_0_415159616.html> (26 de gener del 2011).

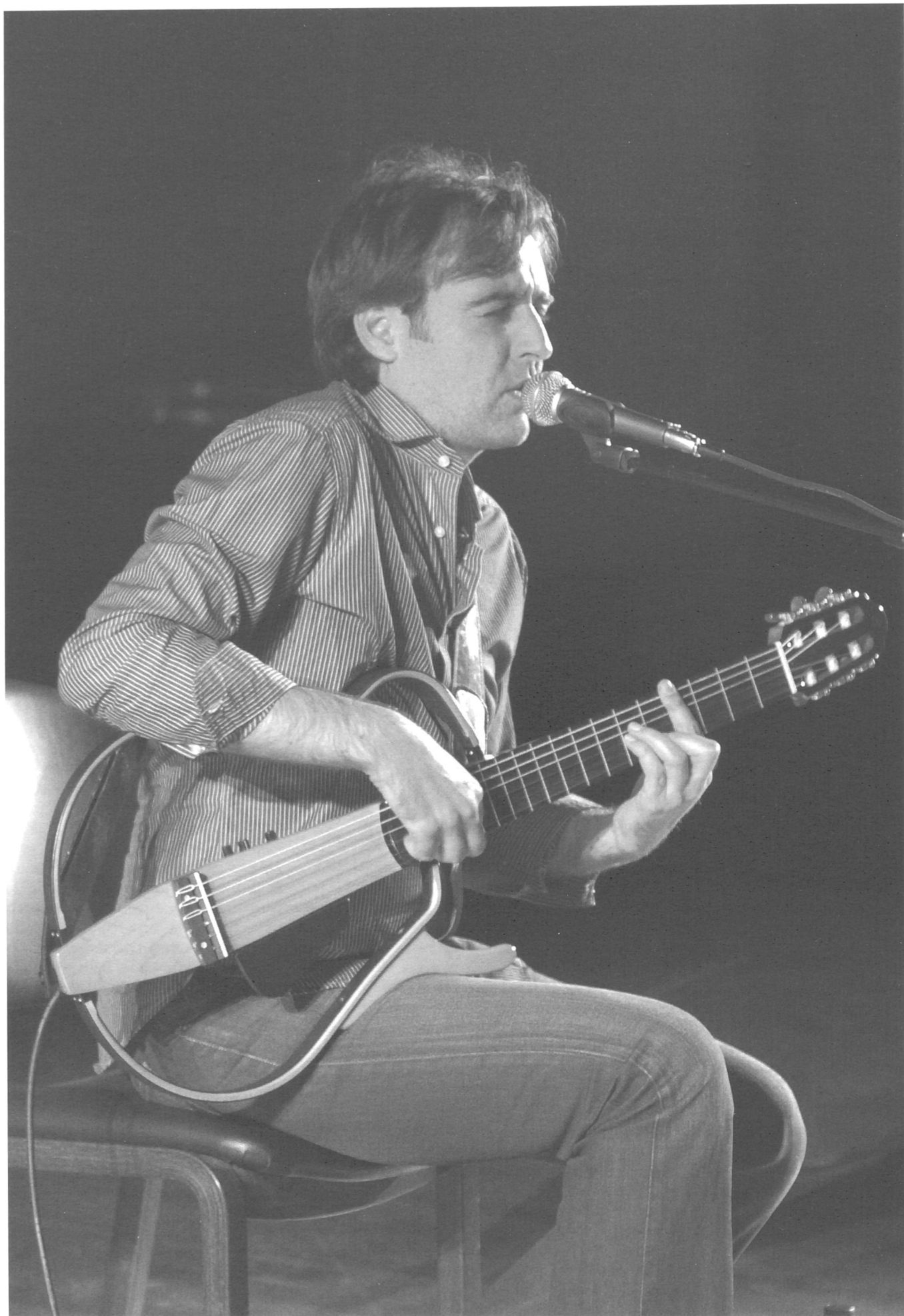
²BALFOUR, S; QUIROGA, A. *The Reivention of Spain: Nation and Identity since Democracy*. Oxford Express, 2007.

³GUIBERNAU, M. «National identity, devolution and secession in Canada, Britain and Spain». *Nations and Nationalism*. 12/1, ASEN, 2006.

⁴UOC, 2008.

⁵*Diario Vasco*, 2010.

⁶MARTÍNEZ HERRERA, E; MILEY, T. J. «The constitution and the politics of national identity in Spain». *Nations and Nationalism*. 16/1, ASEN, 2010.

Fotografia: Roger Orriols

Roger Mas: «Els catalans tenim una densitat creativa per metre quadrat molt superior a la d'un altre país»

Marc Colell i Teixidó

Hi ha entesos que consideren que la veu de Roger Mas (Solsona, 1975) és la més bonica que ha donat la cançó d'autor catalana en els darrers temps. Malgrat que gairebé tot en aquesta vida és discutible, el timbre del solsoní, personalíssim i d'un to pregonament greu, no deixa indiferent ningú. L'imaginari oníric de l'autor, que poua de l'univers galàctic i surrealista de Jaume Sisa i del tremp contracultural de Pau Riba, està poblat d'éssers mitològics, de princeses desitjades i d'elements naturals. Per si amb això no n'hi hagués prou, experimenta amb formes musicals distintes i és capaç de fer encaixar, en una mateixa peça, un ritme de pasdoble i uns acords sardanístics. La seva carrera ha estat fulgurant, d'ençà que l'any 1996 guanyà el concurs musical *Èxit* de Catalunya Ràdio amb la cançó «Llums de colors». Els seus àlbums, entre els quals despunten *Dp* (2003), *Mística domèstica* (2005) i *Les cançons tel·lúriques* (2008), han estat aclamats, tant per la crítica com pel públic, i han rebut els guardons musicals més prestigiosos del país. Cal destacar-ne diversos premis Enderrock, el guardó Cerverí de Girona a la cançó «Cor Pur» (1999), el premi ARC a la categoria de cançó d'autor (2005), i el Puig-Porret del Mercat de Música Viva de Vic (2008). A *la casa d'enlloc* (2010) és, de moment, el seu darrer disc. A més de la seva obra musical, Mas és autor del llibre de poemes i cançons *Flors, somnis, camins i serps* (1998) i de l'aplec de contes i proses poètiques *La teulada és oberta (i no sé on són les parets)* (2000).

—*Explica'ns els teus primers passos en el món de la música. Segons tinc entès, va ser de la mà del teu avi matern que vas començar a interessar-t'hi.*

—Sí. És la història del forat de l'escala de la casa del carrer del Bou de Solsona. El meu avi formava part d'una orquestra i sabia tocar el saxo tenor, la tenora i el clarinet. Jo vaig aprendre a tocar el clarinet. Aquell instrument que jo vaig heretar era un clarinet metàl·lic, de final del segle XIX, que

tenia un valor sentimental i també museístic. El clarinet és un instrument una mica més dur que el saxo. L'avi deia: «si comences a aprendre a tocar el saxo, només podràs tocar aquest instrument. Si aprens a tocar el clarinet, podràs tocar tots els saxos que vulguis». Recordo amb molt d'afecte aquelles estones al forat de l'escala en què jo imitava les cançons que tocava l'avi. Ell tocava i jo l'imitava al darrere. Va ser el primer contacte amb el món de la música.

—*De quina manera afronta un cantautor jove com tu la seva carrera professional en el moment que decideix dedicar-se plenament a compondre i cantar?*

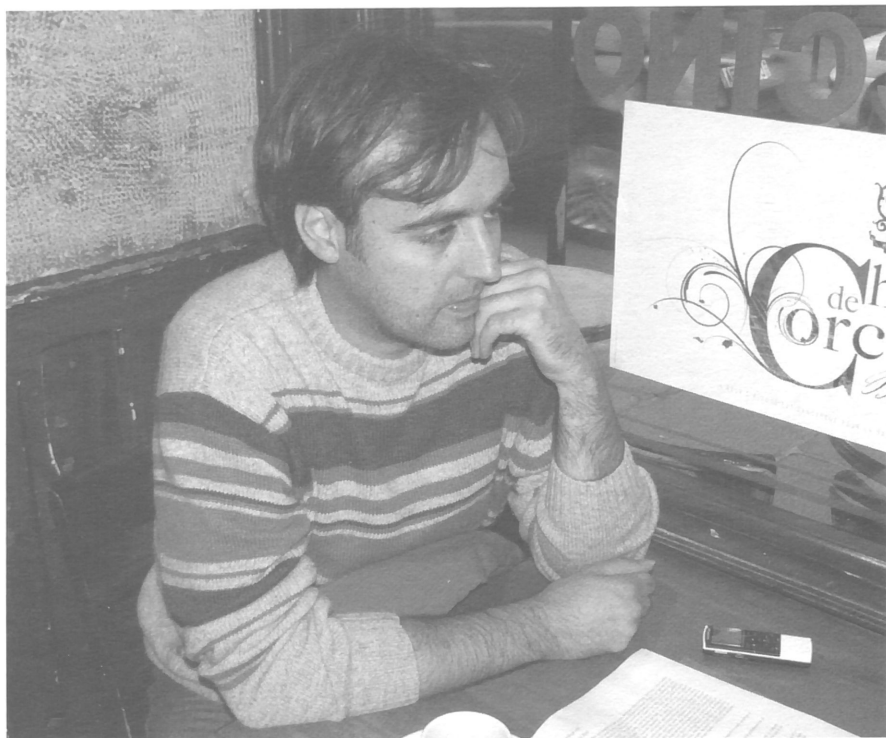
—Amb molta determinació, allò de l'imperatiu vocacional que dic de vegades. Jo tenia molts camins oberts (havia fet classes de pintura, m'agradava tocar el piano, tot i que el tocava malament, m'agradava escriure...), però no havia trobat la meua via. M'interessava alguna activitat creativa d'aquella mena, però no sabia ben bé cap on tirar. El fet de rebre el premi del concurs *Èxit*, i l'empenta de Salvador Escamilla, em va ajudar a decantar-me per aquest gènere. La cançó és un art molt popular que demana menys esforç i dedicació, almenys en l'aspecte artístic, i, en el vessant econòmic, t'hi pots guanyar la vida més fàcilment que en altres activitats d'aquest àmbit.

—*A la composició «La caseta d'enlloc» barreges referències velades a cançons emblemàtiques de diverses figures de la Nova Cançó i títols propis. Consideres que hi ha un vincle intergeneracional entre la teua música i la d'aquells cantants?*

—Sí. La tradició sempre hi és, s'ha de tenir molt present, perquè és com un riu que connecta totes les generacions en un mateix corrent, on cada generació ha agafat aigua i n'hi ha tornat a posar. Des d'aquest punt de vista, penso que és important no oblidar les referències. Al llarg de la teua carrera, vas fent excursions en fonts diferents i al final aquest riu te l'acabes fent a mida.

—*També has reivindicat la tradició de la poesia simbolista. A la cançó «I la pluja es va assecar» parles «d'un cel tapat» i d'«escuts de cendra i mort». No sé si és cosa meua però tot plegat em recorda el vers «quand le ciel bas et lourd pèse comme un couvercle» de l'Spleen de Baudelaire...*

—Amb el temps m'he adonat que les meves composicions tenen un punt d'inspiració en les cançons d'Eduard Canimas. Aquest cantant també té una sensibilitat per aquesta mena de poesia. No sé explicar gaire per què vaig trobar aquest tipus de poesia més interessant que una altra. La majoria de la poesia catalana que llegia a escola, amb la pedanteria de quantens disset o divuit anys, la trobava buida. Després ja he vist que no ho era, de buida. El poc que jo havia

Fotografia: Eulàlia Salvat

llegit em feia la sensació de buidor, de transparència, de poc pes. I, en Rimbaud i Baudelaire, hi trobava un pes que s'assemblava al que jo sentia en els meus neguits íntims. A la poesia catalana, en canvi, aquest sentiment més torturat costava més de trobar-lo, s'havia d'investigar més. També m'interessava aquest joc entre l'ego romàntic i el nosaltres. El segle XIX, el romanticisme, Rimbaud i Baudelaire són grans exponents d'aquest ego i aquesta diferenciació entre el poder del jo i el nosaltres. Aquest contraposar els propis sentiments i vivències amb els de la resta. És la poesia del «jo sento, jo penso, jo somio». I aquesta poesia, quan la imitaves, més que no pas aprendre'n coses, tenia una funció terapèutica, era com una catarsi. És com si haguessis trencat molts plats i després et quedessis més tranquil. Després vaig trobar una altra mena de poètica que, a més d'això, construïa alguna cosa. Però, primer, calia esbotzar totes aquelles parets. De fet, és l'eclosió del jo de l'adolescència, després d'haver sortit d'un ventre, d'haver rebut una educació, d'haver viscut tants anys amb els pares. És un procés inevitable: és el moment en què tu has de començar a saber qui ets.

—Parlem de l'imaginari de les teves composicions, un món personalíssim ple d'elements mitològics propis (la cuca fera, els homes-gripau, les dones-llengot...) i

al·legories naturals (líquens, molses, llimacs...). D'on beu aquest món oníric tan particular?

—Apel·les Mestres té una auca espectacular, en què hi ha un follet europeu i un Bacus mediterrani. El follet, amb la seva droga sagrada, l'*amanita muscaria*, i Bacus, amb la seva, el raïm. I es troben i se les intercanvien. Bacus es flipa de collons amb les *amanites* i el follet acaba borrarxo sota una col. Aquesta barreja defineix molt bé el que som els catalans. Com deia Pla, en aquella entrevista amb Soler-Serrano [estrafà la veu], «estamos entre el Canigó, y todas las consideraciones del norte, y los vientos del sur. Unas veces triunfa el norte, otras triunfa el sur, pero la inestabilidad es siempre total». Ell parlava d'una dialèctica còsmica, i es referia a l'Empordà, però crec que es pot aplicar a tot el Principat. No sé com explicar-ho, però és com si al Pirineu hi haguessin els Astèrix, els druides, i més cap a la plana i la costa, els ibers, una civilització una mica més mediterrània. Com la dialèctica entre *La Ben Plantada* i *Gualba*, la de mil veus d'Eugeni d'Ors, amb tot aquell panegíric sobre les línies clares, el classicisme, la llum de la Mediterrània, i després tota aquella cosa torturada plena de tabús... Buscant he descobert que aquesta dialèctica entre la foscor del nord i la llum mediterrània és una costant a la cultura catalana. Solsona, per exemple, és un indret

molt assolellat, amb un clima molt saludable, però el fet que hi hagi un bisbe i sigui una ciutat petita marca molt. Quan jo era petit, recordo l'ambient d'opressió social que hi havia. El pes de la societat immediata era molt gran. Tot i ser una societat molt alegre, la foscor hi pesava molt.

—*La Solsona de la teva infància era una ciutat conservadora?*

—Sí. Al parvulari a la canalla els educaven per no ser fleumes; això era cabdal. Encara hi queda alguna mestra de les que havíem tingut. Jo les havia vistes treballar i et quedaves de pasta de moniato. Feien servir una violència... Tot plegat per treure't la duresa de dins: un nen havia de ser mascle i una nena, dura i descarada, per fer front a la realitat. Hi havia una oposició entre aquesta manera d'educar molt dura, encara de la vella escola, i la dels fills del Maig del 68. Dues maneres contradictòries: un xoc entre educar amb moltes llibertats, tu tens dret a tot, i una vella guàrdia que encara vigilava. A mesura que anaves creixent, t'anaves posicionant i podies pujar al carro del dels «drets», que era molt més divertit. Uns eren els «dimonis» i els altres, els «àngels», però amb el temps veies que els qui semblaven «àngels» eren prou «dimoniets» i els qui eren «dimoniets», potser és que no en sabien més. Una cosa curiosa.

—*Sembla que a les teves composicions la forma, bé sigui a través de lletres surrealistes o a través de l'exploració de nous estils musicals, pesi molt més que el missatge, oi?*

—És que el missatge flaqueja [riu]. És molt més senzill trobar variacions sobre les formes que no pas sobre el contingut. De la mateixa manera que és més fàcil fer músiques noves, si hi canvies dues sonoritats ja et semblen diferents, que modificar el discurs expressat amb la llengua.

—*En el darrer disc, per contra, hi ha cançons amb un missatge nítid, com per exemple les dues que parlen del maltractament a una dona, una en què descrius els tripijocs que fa un delinqüent comú per sobreviure i una altra en la qual t'acarnisses contra la frivolitat del món en què vivim. Ens trobem davant d'un Roger Mas menys críptic?*

—Sí, segurament, perquè començava a tenir la sensació que em repetia.

De tota manera, després de fer aquest disc, m'he adonat que a mi les cançons que m'agraden més són les altres. Jo no tinc dots per escriure una lletra clara. Has de ser molt bon escriptor per escriure una lletra neta, bella. Jo crec que en això no me'n surto. I en les altres, sí. És com un joc que ja coneixes, i un cop hi has jugat, ja està. Però és igual, perquè en el fons és el joc que més m'agrada a mi. Crec que la línia que cal seguir és aquesta: encara que et repeteixis, fes el que a tu t'agrada. Una cançó amb un missatge molt obert, la pots cantar tinguís l'estat d'ànim que tinguís, perquè l'adaptes al que sents en aquell moment. I trobo que poèticament té més interès. A més, és més evocativa, entra en el terreny dels somnis i en altres territoris que trobo més estimulants.

—*Als textos no acostumes a parlar d'ambients urbans, tret de la cançó «Les obagues de l'Eixample», tot i que hi transformes els carrers de Barcelona en paratges d'inspiració natural. Podríem dir que a la teva obra hi ha una oposició dels conceptes natura i ciutat?*

—Hi ha una mistificació de la natura, això sí que hi és. Aquell primitivisme que diu que s'estaria millor en un món en contacte més directe amb els elements. Ara ja no hi crec, en això, i penso que és mentida. De tota manera, les coses boniques encara les continuo associant amb algun paratge, una bèstia o una planta.

—*I al darrere no hi podria haver una evocació dels paratges de la Solsona de la teva infància?*

—Potser sí. De ben petit, l'avi i el pare em portaven a passeig pel bosc, a segar o a esquiar a la muntanya. I a la família sempre hi ha hagut aquest contacte directe amb la natura, tot i que sense mitificar-la. El meu avi era un home d'abans i pensava que la natura, encara que et donés vida, era un element contra el qual es lluitava, i s'havia de dominar i esclafar. En aquella època, encara no hi havia la sensació que ens l'estàvem carregant i nosaltres érem més forts. Aquells homes sabien perfectament que la natura era més poderosa que ells i hi estaven en guerra. Ara ens sentim tan ben parits que pensem que som superiors a la natura i hem de protegir-la. És sorprenent. El dia que a la Terra li piqui un granet i es grati ja ho veurem... Aquesta mistificació és una

Fotografia: Eulàlia Salvat

fal·làcia. Ferran Sáez, a *Els bons salvatges*, ho explica: aquest primitivisme comença a trontollar així que el progrés de la ciència fa que et puguin detectar un càncer a temps. No sé si per a mi tenir una esperança de vida de quaranta anys, fotre'm de fred o de gana, té algun interès especial. He tingut moments importants de confusió en això.

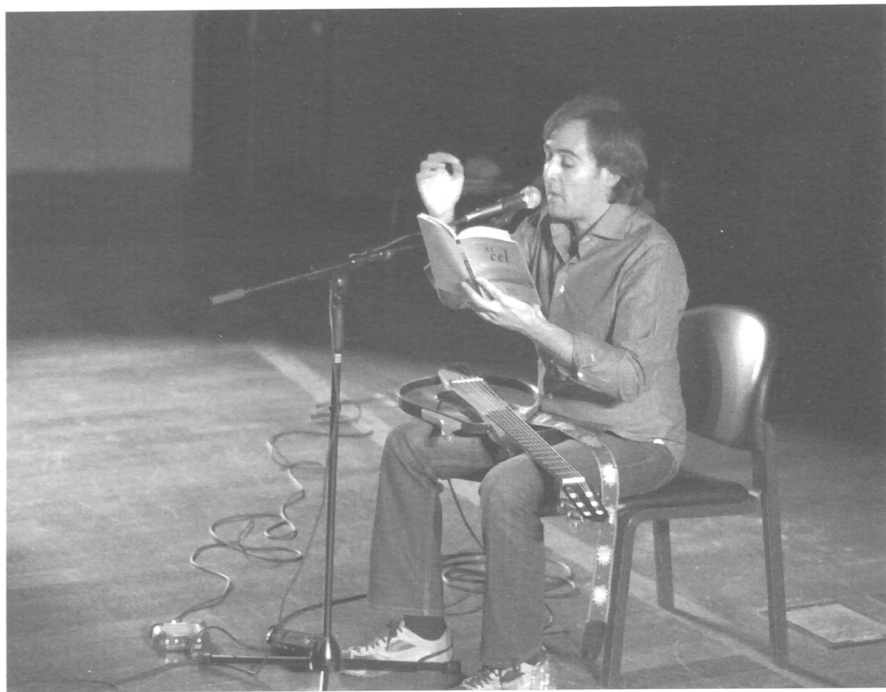
—*Ens queixem sovint del centralisme espanyol, però creus que al Principat existeix també un centralisme barceloní?*

—Suposo que sí, però ha afluixat molt. No té res a veure la gent de Barcelona que va a comarques ara que la que hi anava fa trenta o quaranta anys. Així i tot, és lògic que n'hi hagi. A una capital se li exigeix que exerceixi de capital. No és una tema que em preocupi i penso que hi ha polítiques d'equilibri territorial molt importants. En el cas de la Catalunya estricta, a comarques com el Solsonès, amb 14.000 habitants, disposem de serveis que no podem pagar. Tenim tots els serveis perquè tenim una capital molt a prop. Barcelona no és tan centralista, si la comparem amb Madrid. Una altra cosa és que la gent conservi aquesta percepció. Però és evident que una de les feines d'una capital és centralitzar, per això, s'anomena capital, perquè capitalitzi, no? El tema lingüístic, en canvi, sí que m'amoïna. Trobo que la televisió pública hauria de donar més espai,

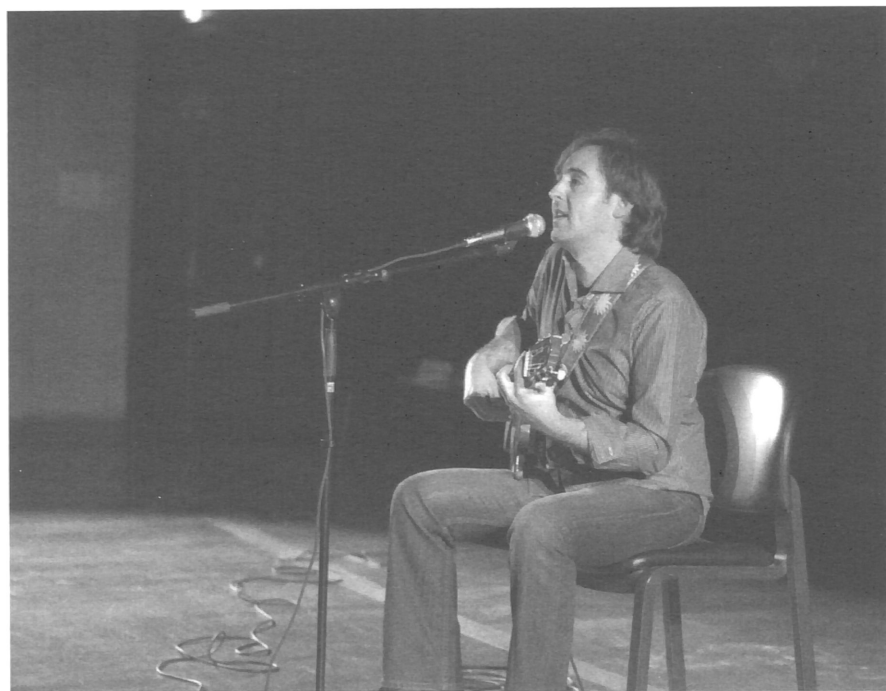
que ara ja en dóna, cosa que abans no passava, als diversos dialectes. A les ficcions resulta que els actors occidentals han d'aprendre «central» per poder fer *La Riera* i, per contra, es permeten de fer una ficció tota ambientada al Pallars als anys quaranta en «central». És al·lucinant. Tot i que hi ha un volum més gran d'actors del dialecte central, un bon actor hauria de poder parlar «occidental», perquè és molt fàcil. S'aboquen molts diners en aquestes ficcions, i aquest aspecte es deixa de banda. I és força trist. A l'adaptació de *Les veus del Pamano* hi van posar una nena que parlava «pallarès» i, com que era l'única, semblava sortida d'un altre planeta. I del Serrallonga, que enraonava «xava», no cal ni parlar-ne...

—*Un dels teus títols més celebrats han estat Les cançons tel·lúriques. Malgrat el nom del disc, hi ha músiques sis poemes d'un místic com Jacint Verdaguer. Aquesta contradicció és només aparent, no? Perquè les sis composicions verdaguerianes triades són molt paganes...*

—Els versos dels poemes que vaig adaptar que parlaven de l'eucaristia o de la flor del Corpus, els vaig eliminar. Potser el vaig fer més pagà del que és. Sí que penso que *Al cel* és el llibre en què es veuen més les pulsions del Verdaguer home, tot i que de pagà tampoc no ho és tant. Potser sí que pels poemes triats vaig fer-ne una

Fotografia: Roger Orriols

Fotografia: Roger Orriols

lectura més pagana. En aquest sentit no hi va haver cap feina premeditada. Vaig triar els poemes que em van interessar més mentre llegia. La meua manera de treballar va ser anar passant planes i anar llegint els poemes amb la guitarra als dits. I, si notava que passava alguna cosa, m'hi quedava fins que s'establí una melodia i la podia enregistrar.

—Una altra de les figures de la literatura catalana que et fas teua és la de Francesc Pujols, a qui has dedicat una oda i de

qui sovint recites textos als teus concerts. Què t'atrau d'aquest autor, tradicionalment bandejat pel cànon?

—Que, després d'haver-lo llegit un vespre per sobre, l'endemà al matí em vaig llevar i ser català ja no era cap tragèdia. Fins aleshores sempre ho havia viscut com un drama. Després de llegir Pujols, tu ets el mateix, tens els mateixos criteris, continues tenint clar com voldries que fossin les coses, però, de cop, et fot gràcia. Descobreixes que això ho pots viure

sense fer-te'n mala sang i, a sobre, te'n pots riure. Per mi, això és una lliçó de vida tremenda. Es poden mantenir els ideals i continuar caminant per aquell camí lleig i fastigós, i alhora trobar-hi la gràcia. La ironia de Pujols és profundament catalana, el que passa és que els catalans com a poble hem patit molt. I, de vegades, es confonen les coses.

—S'ha repetit fins a la sacietat que els catalans som una barreja de seny i rauxa. Sembla que tu formis part dels arrauxats, atès que recuperes el Verdaguier més pagà i un visionari com Pujols. Et consideres un iconoclasta dins de la música catalana?

—En algun moment, ho he intentat ser, però últimament hi trobo molt poc la gràcia. Moltes de les coses que abans trobava interessants, ara no només em comencen a avorir, sinó que, si se'n fa un abús, fins i tot les trobo perilloses. La veritable dificultat és trobar propostes creatives i constructives, i mirar de fer alguna cosa que valgui la pena. Quan has tirat a terra l'edifici, un cop tens el solar, alguna cosa has de fer, no? Em sento una mica orfe, com si tingués molts interessos però no acabés d'aprofundir en res. És una sensació d'ingravedesa una mica molesta. No sé què es pot edificar des de la ingravedesa més absoluta. És l'horror de coincidir amb la majoria, i aquest sentiment és prou infantil. Moure't segons el que comença a manar, per acabar-te'n allunyant sempre, és un joc perillós.

—Els crítics han lloat la qualitat dels textos de les teves cançons. Al costat d'expressions de la llengua literària —païra, ara i adés...—, recorres contínuament a pronúncies i girs propis de la llengua col·loquial —gicar, naltres, es tenca, vai, desfe'l...—. A què es deu aquesta voluntat d'atansar-se a la llengua més popular?

—És un divertiment. És aquest esport d'anar a sopar al bar dels picadors i parar-hi l'orella. Plantar-te allà al mig i escoltar-los ho trobo magnífic. Hi ha tanta autenticitat en aquestes persones que m'agrada imitar-los, agafar-los petites frases. Intento fer servir un català correcte, però tampoc no m'espanta si a les cançons hi ha d'haver incorreccions o barbarismes. També faig l'esforç per mirar que el que no entra dins de la normativa tingui lògica: si dic *naltres*, en lloc de *nosaltres*, que hi hagi algun sentit al darrere.

—Adrià Punxí empra les paraules dels avis no per recuperar mots antics ni per voluntat política, sinó per un enyor de la infància. Perquè aquestes expressions et recorden els avis, els tiets, el món de quan eres infant, en què la gent es movia i parlava de manera diferent. La funció és aquesta. Per això, a Punxí li queden tan bé les cançons. Aquest canvi de què paraves ja s'ha produït. Això Tresserras ho explica bé. Només cal veure el disc d'Els nens eutròfics o el català de Mazzoni o Sanjosex. La llengua que fan servir és esplèndida, és de veritat, és molt seva. Jo crec que hi va haver una època de molt emmirallament, devia ser una rèmtora de la Dictadura, cap al pop-rock anglosaxó. I això es trenca a partir del 2000 amb propostes que surten molt més de l'ànima

de quin les fa més que no pas d'intentar emular. Ara fins i tot hi ha gent que imita propostes fetes en català, mentre que fa vint anys s'imitaven propostes fetes en anglès. Al Principat les coses petites funcionen molt bé: hi ha gent que, sense convertir-se en una gran estrella, es pot permetre en una etapa de la vida dedicar-se a una activitat artística i fer-ho bé. I, a sobre, tenir una transcendència pública. L'eclosió dels recitals de poesia n'és un exemple. Els catalans tenim una densitat creativa per metre quadrat molt superior a la d'un altre país. És una veritat com un temple. Som gent que ja naixem amb un problema, tenim contradiccions, i un dia necessitem descobrir el joc per passar-nos-ho bé. No podem divertir-nos com si res, perquè tenim dificultats i les hem d'afrontar. I això fa que en aquesta creativitat hi hagi sempre aquest punt de drama. Com diu Sisa, «la tensió dramàtica és el que fa que un producte artístic tingui interès». Una cançó o una novel·la en què no hi ha confusió ni dolor no té cap mena d'interès. La història d'una persona feliç no interessa ningú.

—No has volgut reflectir mai de manera explícita la teva adscripció política a les cançons, però en un concert a Barcelona afirmares que «els independentistes són els moderats i que, de fet, els extremistes són els autonomistes i els federalistes». La situació política actual és prou greu per haver-s'hi de mullar?

—No penso que ningú dubti que jo sóc independentista, suposo. Tot i que jo, sí [riu]. He dit moltes vegades que el meu ideal és una confederació i que el meu àmbit és el lingüístic. Si hi ha d'haver fronteres, que siguin les de la llengua. Però penso que això no fa falta reflectir-ho a les cançons. La llengua està feta per divertir-se i recrear-s'hi. Tinc un amic, cantant occità, a qui li molesta que la gent defensi l'occità cantant o fent cançons. Ell diu que això és ficar la llengua en un museu i que no serveix per a res. En comptes de perdre el temps dient que l'occità s'ha de conservar, s'ha de fer una cançó bonica perquè la gent la canti, s'ho passi bé i tingui ganes d'escoltar-la. Això sí que és ajudar la llengua occitana. S'ha de passar de la cultura de resistència a l'ofensiva.

SUBSCRIVIU-VOS A SERRA D'OR

Una revista que us posarà al corrent de moltes coses i que us farà sentir batejar el pols de la vida cultural dels Països Catalans, inseparable de la llengua i de la política en el sentit més ampli i més noble.

Subscripció per a un any (11 números), al preu de 47 €, IVA inclòs, a partir del mes
de l'any (A l'estranger: Europa, 61,80 €. Resta del món, 99 \$)

SERRA
D'OR

Nom i cognoms

adreça

codi postal població

telèfon

Se subscriu a **SERRA D'OR** a partir del mes de de l'any amb la quota anual de 47 €, Europa: 61,80 €, resta del món: 99 \$, que pagarà per:

☐ Gir postal (Adjunteu fotocòpia del resguard) ☐ Taló bancari adjunt

☐ Pagament amb targeta de crèdit. Data de caducitat .. / .. / ..

Núm.

--	--	--	--	--

--	--	--	--	--

--	--	--	--	--

--	--	--	--	--

☐ Domiciliació bancària: Banc/Caixa
 Població del Banc/Caixa
 Titular del compte

Signatura

Entitat Oficina DC Compte

ESCRIVIU AMB MAJÚSCULES

Redacció, administració i subscripcions: Publicacions de Marc, 92-98 • 08013 Barcelona. — **Telèfon:** 93 245 03 03 — **Fax:** 93 247 35 94
E-mail: serrador@pamsa.cat — **Internet:** www.pamsa.cat

El carlisme: notes històriques i historiogràfiques

Jordi Canal*

El carlisme ha estat realment important en la història de l'Espanya contemporània. Aquest moviment va contribuir a provocar dues autèntiques guerres civils al llarg del segle XIX: la Primera Guerra Carlina (1833-1840) i la Segona Guerra Carlina (1872-1876). També va intervenir en nombroses insurreccions, revoltes, pronunciaments i conflictes bèl·lics menors. I, ja en el segle XX, els seus partidaris s'uniren al bàndol insurgent a la Guerra Civil espanyola (1936-1939). El seu protagonisme, tanmateix, no es va limitar al camp de batalla. Els carlins varen defensar les seves idees en llibres i diaris; varen crear centres polítics i sindicats, i varen participar en les eleccions tot ocupant un nombre gens menyspreable d'escons a les Corts espanyoles. Lògicament, i com totes les tradicions i cultures polítiques importants, varen donar lloc a mites, ritus i memòries. El carlisme forma part d'una categoria més general que s'ha anomenat contrarevolució –tot i que no és l'única modalitat de contrarevolució desenvolupada a l'Espanya contemporània–, que en el segle XIX va ser present a la majoria dels estats de l'Europa occidental.

El carlisme en la història d'Espanya

Podem definir el carlisme com un moviment sociopolític de caràcter antiliberal i antirevolucionari sorgit a les acaballes de l'Antic Règim i que perviu, encara, en l'actualitat, tot i que en una posició de franca marginalitat. La causa carlina expressava el manteniment de la tradició i el combat amb el liberalisme i tot allò que aquest significava i comportava, tant a la realitat com de manera abstracta. Déu, Pàtria i Rei, amb l'afegit

tardà dels Furs –sempre en el sentit estricte de llibertats tradicionals, que exclou qualsevol lectura en clau autonomista o nacionalista–, constituïen els pilars sobre els quals s'alçava un ideari que contenia un notable grau de no concreció. Aquesta circumstància va facilitar la coexistència a l'interior del carlisme de sectors socials heterogenis i de diferents opcions, unides per fer front a altres opcions considerades com a enemigues i com una amenaça. El moviment va destacar per la seva elasticitat, convertint-se així en el nucli de diverses amalgames contrarevolucionàries formades en les dècades centrals del segle XIX i durant els anys de la Segona República (1931-1939). Les zones principals d'implantació del carlisme es trobaven al nord d'Espanya, especialment afectat, a principi del segle XIX, per intensos processos de transformació econòmica, social i, sense cap mena de dubte, també cultural. Amb el temps, la mobilització es concentrà en zones concretes –entre les quals destacava Navarra–, sotmeses a un intens procés de reproducció cultural carlina¹.

L'etapa delimitada pels anys 1833 i 1876 constitueix la de major presència i importància del carlisme a Espanya. Fou el temps de les carlinades. Al llarg de quatre dècades i mitja, com a conseqüència de l'enfrontament permanent entre carlins i liberals, es varen succeir guerres i altres conflictes. Fins i tot es pot parlar, si ens referim a aquesta època de la història espanyola, d'una llarga guerra civil discontinua però persistent, en la qual s'alternaven períodes de combat obert amb intents insurreccionals, exilis i etapes de tranquil·litat més aparents que reals. Tant la Primera

Guerra Carlina, o Guerra dels Set Anys (1833-1840), com la Segona Guerra Carlina (1872-1876), es varen desenvolupar en moments molt crítics, fàcilment perceptibles com potencialment, o efectivament, revolucionaris. La primera, durant la regència de Maria Cristina de Nàpols, vídua de Ferran VII, en ple procés terminal de crisi de l'Antic Règim i de desplegament de la Revolució liberal –els vincles entre la primera carlinada i les lluites dels reialistes en el Trienni Liberal i el conflicte dels malcontents l'any 1827 resulten, en aquest marc, més que obvis. La segona, en el Sexenni Democràtic (1868-1874), un període turbulent que comença amb el destronament d'Isabel II i que comprèn la monarquia d'Amadeu I –combatut acarnissadament pels carlins com a enemic del Papat per l'actuació de la casa de Savoia durant la unificació italiana– i la curta experiència de la Primera República. Ambdues guerres varen tenir a l'Espanya septentrional el seu camp d'operacions fonamental; en el País Basc i Navarra, en algunes fases, es varen crear veritables estats carlins. Aquestes guerres varen acabar amb importants moviments d'èxode polític.

Entre les guerres dels anys trenta i setanta, a més a més de múltiples i variats intents insurreccionals –l'any 1855 o el 1860, en el regnat d'Isabel II, el 1869 o el 1870, en els inicis del Sexenni Democràtic, per citar-ne només els més importants–, va tenir lloc la Guerra dels Matiners (1846-1849), que només va afectar Catalunya. Tot i que aquest conflicte hagi rebut, per part d'alguns historiadors, la denominació de Segona Guerra Carlina –especialment a Catalunya, on sí que va constituir una autèntica carlinada, com les altres, o bé en els mitjans propers al carlisme, amb la intenció d'augmentar el nombre de conflictes bèl·lics (una tendència que ha portat, alguns autors, fins i tot a referir-se a una quarta guerra carlina, en considerar com a tal el fratricidi del 1936-1939)–, s'ha de reservar aquest nom per a designar la guerra civil que va viure Espanya entre els anys 1872 i 1876. Una opció que resulta aconsellable sobretot si tenim en compte les sensibles diferències que la guerra de final de la dècada dels anys quaranta presenta respecte a la primera i a la segona carlinades, tant pel fet que se circumscrigué només a una part de Catalunya, com per les dimensions i característiques de la mobilització.

La derrota a la Segona Guerra Carlina va significar la fi del carlisme bèl·lic, si no tenim en compte, evidentment, el moviment aïllat del 1900 –la denominada Octubrada– ni la destacable participació carlina en el bàndol alçat el mes de juliol del 1936. Segui com sigui, l'any 1876 es va trencar la darrera gran amalgama contrarevolucionària amb el carlisme com a nucli. Els nous governants de la Restauració (1875-1923) van invertir esforços ingents, tant des del punt de vista humà com del material, per a acabar amb la successió de conflictes que tenien el carlisme com a protagonista. Els fruits varen acabar essent positius. La Restauració va oferir un període d'estabilitat extraordinari en l'Espanya contemporània. Una època de la història del carlisme, la de les carlinades, la de la lluita de caràcter dual amb el liberalisme, havia acabat. L'any 1876 començava una etapa nova, en la qual la política va ocupar el lloc de la lluita armada i en la qual aquest moviment hagué d'abandonar la seva posició d'alternativa global al sistema liberal espanyol i convertir-se en un grup més dels que competien políticament dintre d'aquest sistema. El carlisme es va mostrar capaç de modernitzar-se, és a dir, d'adaptar-se a les transformacions polítiques i socials de l'Espanya de la Restauració².

Únicament un moment excepcionalment crític va impulsar els carlins a tornar a agafar les armes: la Segona República i la Guerra Civil del 1936-1939. El carlisme es trobava entre els guanyadors de 1939; per primer cop, en tot un segle, no patia una derrota. Però, a diferència d'altres conflictes anteriors, en aquest el carlisme no era un dels bàndols que s'enfrontaven, sinó que constituïa una part d'un dels dos blocs en lluita. La guerra del 1936-1939 no va ser una altra guerra carlina. El carlisme havia viscut una etapa de creixement en els anys trenta, en la qual va tornar a convertir-se en el nucli d'una amalgama contrarevolucionària. Tanmateix, els seus límits eren evidents, fet que explica la participació necessària i convençuda en un conjunt superior per derrotar la República i enfrontar-se a l'amenaça de la revolució.

Al capdavant, el «triomf» carlí de l'any 1939 amagava l'inici de la seva «derrota». El «triomf» va comportar una notòria desmobilització –suma de desenganys i, per damunt de tot, del convenciment que la revolució havia estat definitivament esclafada–; una sensació entre amplis sectors de

Don Carles, duc de Madrid, i els seus partidaris. Aviat s'autoproclamarà rei.

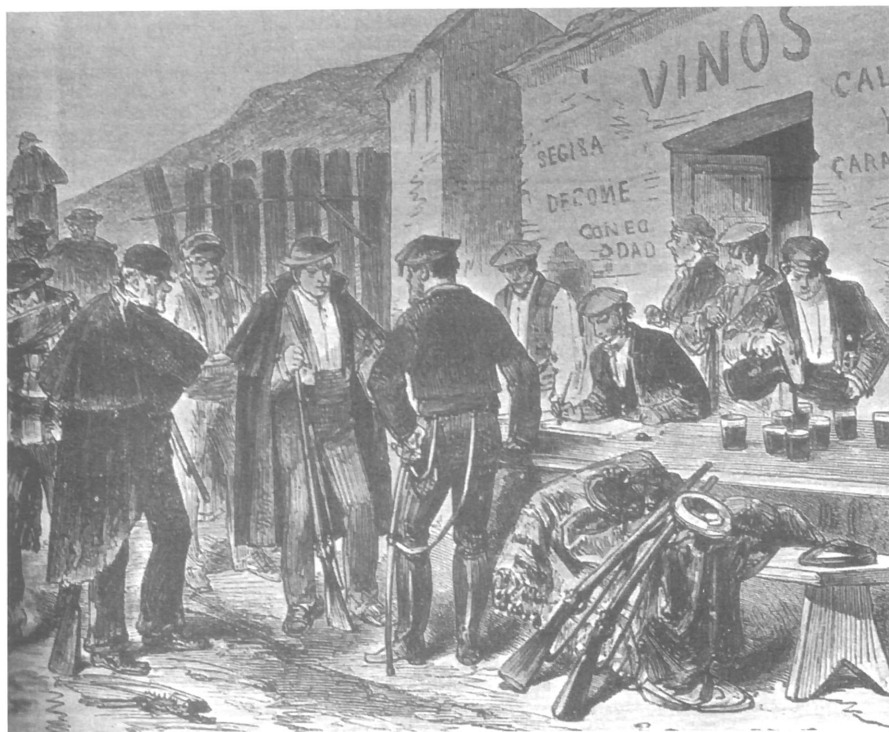
L'etapa delimitada pels anys 1833 i 1876 constitueix la de major presència i importància del carlisme. Fou el temps de les carlinades. Al llarg de quatre dècades i mitja, com a conseqüència de l'enfrontament permanent entre carlins i liberals, es varen succeir guerres i altres conflictes. Fins i tot es pot parlar, si ens referim a aquesta època de la història espanyola, d'una llarga guerra civil discontinua

ser els vençuts entre els vencedors i, sobretot, la fi del mite victimista que el carlisme havia conreat al llarg de més d'un segle. La «derrota» va consistir en un procés d'imparable marginació, al qual factors interns, com les pugnes entre tendències, i factors generals, com les evolucions de la societat espanyola o el Vaticà II, també hi varen contribuir. El resultat de tots els elements anteriors és el carlisme d'avui dia, reduït, dividit i marginal, però encara viu.

Un cop d'ull a la historiografia

En els darrers anys s'han publicat molts estudis sobre el carlisme amb òptiques i orientacions diferents. La proliferació de llibres, articles, tesis doctorals, cursos i seminaris ha estat notable. La importància del avenços que han tingut lloc en el coneixement i en la interpretació d'aquest moviment resulta del tot innegable. Tot i així, encara queden, com passa sempre en tota història oberta, buits per cobrir, alguns problemes per resoldre i orientacions que mereixerien una revisió. Segui com sigui, la crisi terminal de les línies «neos» –neocarlisme i neotradicionalisme³–, més la pèrdua notòria de pes de l'«esquerranisme» historiogràfic, han deixat obert, finalment, en aquest inici del segle XXI, un enorme camp de reflexió i d'estudi al voltant del carlisme i de la contrarevolució hispànica, cada dia més llunyà –afortunadament– de commemoracions, maniqueïsmes, prejudicis i mistificacions de tota mena.

Els buits, problemes i orientacions per revisar que presenta la historiografia del carlisme a Espanya, a principi del segle XXI, poden ser resumits en cinc punts. Per començar, hi ha alguns buits en el seu coneixement que afecten períodes i àrees temàtiques concretes. Entre les etapes poc investigades destaquen els anys d'entreguerres, més concretament les dècades dels quaranta i dels cinquanta del segle XIX, així com la segona fase de la Restauració, del

Una partida carlina és aixecada en un poble de l'Espanya interior. Tradició i afeció a costums ancestrals, emulació de la conducta de pares i avis, o senzillament la por del progrés, arrossegaren milers de camperols i pastors a les files de don Carles.

1900 al 1923, i, encara més, els anys de la dictadura autoritària de Primo de Rivera. El franquisme, en canvi, que constituïa un altre moment poc estudiat de la història del carlisme, ha rebut una atenció notable al llarg de la segona meitat de la dècada dels anys noranta.

Pel que fa als temes, resulta, com a mínim, paradoxal haver de constatar que són els aspectes militars i polítics, en especial per al segle XIX, els que han estat tractats de manera més insuficient. És veritat que al llarg de diverses dècades havien estat abordats quasi en exclusiva, però cal una revisió que incorpori les perspectives, profundament renovades, de la història política i la militar. Menys sorprenent, tot i que igualment destacable, és posar de manifest un quasi desconeixement de la cultura del carlisme. Els historiadors de la contrarevolució espanyola han cercat poques vegades les respostes als seus interrogants en el terreny cultural⁴. Tot i això, d'ençà de la fi de la dècada del 1990 començaren a aparèixer alguns signes de canvi, com bé mostra la publicació de llibres com *La nueva Covadonga insurgente* (1998), de Javier Ugarte; *The Decline of Carlism* (2000), de Jeremy MacClancy, o els recents i interessants articles de Francisco Javier Caspistegui. Hauríem d'afegir, també, a la llista dels temes que cal tractar amb urgència, el del rol de les dones al carlisme. El fet que els

La derrota a la Segona Guerra Carlina va significar la fi del carlisme bèl·lic i els governants de la Restauració van invertir esforços ingents, tant des del punt de vista humà com del material, per a acabar amb la successió de conflictes que tenien el carlisme com a protagonista

historiadors no hagin pres en consideració llur presència i llur activitat en aquest moviment no significa que les dones no hi participessin, sinó, més aviat, que les fonts utilitzades o les perspectives adoptades no han estat les més adequades. L'exemple de la «invisibilitat» de les dones cristeres mexicanes, estudiat per Agustín Vaca, podria resultar, en aquest sentit, de gran ajuda⁵.

El predomini de l'enfocament socioeconòmic, sense voler desmerèixer cap de les aportacions que ha fet possible –algunes de les quals són de referència obligada i indispensable per a tot estudiós de la contrarevolució–, ha comportat límits evidents en la percepció del fenomen

carlí i, en tant que via exclusiva, símptomes clars d'esgotament. No es tracta, evidentment, de substituir-la per una altra, sinó d'integrar-la en una aproximació més àmplia i complexa que ubiquei els elements polítics i culturals en el mateix nivell que els altres, en el marc d'una necessària visió totalitzadora del carlisme. El retorn de l'argumentació política en els estudis més recents sobre aquest moviment ens porta, com ha assenyalat Eduardo González Calleja, cap a aquesta direcció⁶.

En segon lloc, la quasi absència d'estudis comparatius o que situïn de manera clara –més enllà de simples i tòpiques referències– el carlisme en el marc dels moviments contrarevolucionaris de l'època contemporània. Existeixen, com sempre, destacades excepcions, com el llibre de Pedro Rújula, *Contrarrevolución. Realismo y Carlismo en Aragón y el Maestrazgo, 1820-1840* (1998). Sigui com sigui, les insurreccions de la Vendée i dels *chouans* contra la Revolució Francesa, així com el legitimisme de la duquessa de Berry i del comte de Chambord, ja en el segle XIX, a França; el miguelisme a Portugal, i les insurreccions de Viva Maria, a la Toscana, i dels sanfedistes a la Itàlia meridional de final del set-cents, a més a més del legitimisme napolità de Francesc II, presenten evidents llaços de parentiu amb el carlisme del segle XIX. Les connexions entre uns moviments i uns altres varen ser permanents. Idees, diners i homes varen circular profusament. Les ajudes econòmiques rebudes varen ser nombroses i diversos legitimistes estrangers es varen integrar, en el bàndol carlí, per exemple, durant la Guerra dels Set Anys; a la Segona Guerra Carlina podem trobar lluitant, entre altres, els ducs de Parma, Roberto i Enrico. Molts varen ser els carlins –sobresurten els noms de Rafael Tristany, Josep Borges o Francesc Savalls– que també varen combatre a Itàlia entre el 1840 i el 1872⁷. En el segle XIX va existir una *internacional blanca*⁸.

Després que s'hagi aconseguit inserir l'estudi del carlisme en la problemàtica més general de la gènesi i desenvolupament de l'Espanya contemporània, ara resulta imprescindible fer un pas més per a situar-lo també en un pla supranacional. Això significa obrir perspectives i comparar, però, també, fer un esforç per a participar en els debats internacionals sobre la contrarevolució⁹.

Els prejudicis que existeixen, encara avui dia, en algunes de les anàlisis històriques del carlisme, conformen el tercer dels punts. Ens trobem davant unes postures que comporten la incapacitat de comprendre, sense haver de recórrer a suposades manipulacions o a mil i una raons d'allò més banals, la importància d'aquest fenomen a la història de l'Espanya contemporània i, sobretot, el suport popular que va rebre. Des d'algunes posicions esquerranes, clarament desconcertades, la incapacitat d'entendre el fet que sectors populars fessin una opció contrarevolucionària o de dretes –ja que se suposa que haurien hagut de ser d'esquerreres i revolucionaris–, està donant com a resultat alguns disbarats de certa consideració, com ara el fet de generalitzar de manera abusiva i obsessiva casos d'adscripcions forçades i de recerca d'aventures més o menys venturoses, o bé reduir l'impacte del carlisme als anys trenta del segle XIX. Alguns dels treballs de Ramón del Río i Manuel Santirso apunten clarament, des del meu punt de vista, cap a aquesta direcció. En altres casos, com el de Josep Fontana –un dels articles del qual, «Crisi camperola i revolta carlina», del 1980, va tenir una enorme influència, ja que es tractava d'un text molt estimulant, però, tal com s'ha comprovat anys després, al mateix temps era un text summament reduccionista que portava a una incomprensió manifesta del fenomen carlini¹⁰–, l'apreciació hauria de ser una mica més matisada. A aquestes alçades, no resulta seriós negar la dimensió social i ideològica de la mobilització carlina. Jean Meyer, a *La Cristiada* (1973), un estudi sobre els cristeros mexicans, denunciava actituds historiogràfiques molt semblants¹¹. En aquests casos, normalment els que s'erigeixen en defensors i àlter ego dels artesans i camperols del passat, acaben construint interpretacions que, com si fossin bromes del destí, resten protagonisme a aquests sectors en ferlos passar per víctimes fàcils de la manipulació o, encara pitjor, en convertir-los en simples titelles.

En el quart punt podríem incloure altres prejudicis, que es manifesten en alguns estudis generals i en àmbits polítics i periodístics. Es tracta de les identifications entre carlisme i nacionalisme basc i català. En aquest sentit, es continuen fent massa sovint re-

ferències al carlisme simplistes i desproveïdes de tot fonament, o bé s'utilitza de manera incorrecta aquesta paraula per fer referència a fenòmens que no tenen res a veure amb el carlisme. Tres apunts seran suficients per a exemplificar aquests propòsits. En primer lloc, continuar mantenint el tòpic d'una suposada i necessària línia directa entre el carlisme del segle XIX i els nacionalismes basc i català, no és més que això, un simple tòpic sense fonaments històrics ni científics. El carlisme no és ni un prenationalisme català ni un prenationalisme basc, tot i que alguns historiadors s'encaparrin a convertir aquesta tesi en un dogma de fe. Mantenir, més concretament, que els carlins són els avantpassats dels radicals *abertzales* i dels etarres actuals és una barbaritat. Identificar, finalment, tot i que des de posicions contràries a les anteriors, els radicals bascos com a carlins, tot cercant continuïtats o senzillament utilitzant la paraula com a insult, tampoc no ajuda gens ni mica a aclarir les coses. El carlisme, amb comptades excepcions, pertany a la història.

Entre les etapes poc investigades del carlisme destaquen les dècades dels quaranta i dels cinquanta del segle XIX, la segona fase de la Restauració (1900-1923) i, encara més, els anys de la dictadura de Primo de Rivera

Finalment, en aquesta revisió de qüestions pendents, ens trobem amb un parell de problemes que no afecten exclusivament la historiografia de la contrarevolució, sinó que, en l'actualitat, els trobaríem en el conjunt de la historiografia contemporània d'Espanya. Es tracta, d'una banda, de la temptació de confondre l'acumulació documental amb un millor i més adequat coneixement, sense plantejar problemes i deixant de banda la discussió teòrica i comparativa, indispensables per al bon fer de l'historiador. Segon problema: la manca de treballs de síntesi. Les coses han canviat una mica en els

darrers anys. Jo mateix vaig enfrontar-me al problema de la síntesi en un llibre, *El carlismo. Dos siglos de contrarrevolución en España* (2000). També ho varen fer, més endavant, Antonio M. Moral Roncal, a *Los carlistas* (2002) i *Las guerras carlistas* (2006), i Julio Aróstegui, Eduardo González Calleja i qui escriu aquestes línies, a *El carlismo y las guerras carlistas. Hechos, hombres e ideas* (2003). Malgrat tots els problemes que acabo d'exposar, l'avaluació de l'estat de la historiografia sobre el carlisme no pot deixar de ser positiva.

* Professor a l'École des Hautes Études en Sciences Sociales de París

¹ CANAL, Jordi. *El carlismo. Dos siglos de contrarrevolución en España*. Madrid: Alianza Editorial, 2000.

² CANAL, Jordi. *El carlisme català dins l'Espanya de la Restauració. Un assaig de modernització política (1888-1900)*. Vic: Eumo Editorial, 1998.

³ CANAL, Jordi (ed.). *El carlisme. Sis estudis fonamentals*. Barcelona: L'Avenç, 1993, pàg. 5-49.

⁴ PÉREZ LEDESMA Manuel. «Una lealtad de otros siglos (En torno a las interpretaciones del carlismo)». *Historia Social*. València, 24, 1996, pàg. 133-149. CANAL, Jordi. *Banderas blancas, boinas rojas. Una historia política del carlismo, 1876-1939*. Madrid: Marcial Pons, 2006, pàg. 133-149. UGARTE, Javier. *La nueva Covadonga insurgente. Orígenes sociales y culturales de la sublevación de 1936 en Navarra y el País Vasco*. Madrid: Biblioteca Nueva, 1998.

⁵ VACA, Agustín. *Los silencios de la historia: las cristeras*. Mèxic: Guadalajara, Colegio de Jalisco, 1998.

⁶ GONZÁLEZ CALLEJA, Eduardo. «Historiografía reciente sobre el carlismo: ¿el retorno de la argumentación política?». *Ayer*. Madrid, 38, 2000, pàg. 275-288.

⁷ ALBÓNICO, Aldo. *La mobilitazione legittimista contro il regno d'Italia: la Spagna e il brigantaggio meridionale postunitario*. Milà: Giuffrè, 1979. SARLIN, Simon. «Los carlistas en Italia en el siglo XIX». A: *Violencias fraticidas: carlistas y liberales en el siglo XIX (II Jornadas de Estudio del Carlismo)*. Pamplona: Gobierno de Navarra, 2009, pàg. 223-238.

⁸ CANAL, Jordi. «Guerra civil y contrarrevolución en España y en la Europa del sur en el siglo XIX». *Lér Historia*. Lisboa, 51, 2006, pàg. 9-36.

⁹ MARTIN, Jean-Clément (dir.). *La Contre-Révolution en Europe, XVIIIe-XIXe siècles. Réalités politiques et sociales, résonances culturelles et idéologiques*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2001. DI RIENZO, Eugenio. *Nazione e Controrivoluzione nell'Europa contemporanea 1799-1848*. Milà: Guerini e Associati, 2004.

¹⁰ FONTANA, Josep. «Crisi camperola i revolta carlina». *Recerques*. Barcelona, 10, 1980, pàg. 7-16. Aquest article ha estat reproduït a: CANAL, Jordi (ed.). *El carlisme. Sis estudis fonamentals*. Barcelona: L'Avenç, 1993, pàg. 107-126.

¹¹ MEYER Jean. *La Cristiada*. Vol. 1, 14a edició augmentada. Mèxic: Siglo XXI, 1994, pàg. 386-387.

Carlisme i mobilització pagesa a Mallorca al segle XIX

Antoni Vives Riera*

Tot i que Mallorca no figura en els mapes històrics com una àrea geogràfica amb una especial incidència de les mobilitzacions carlines, els resultats de les eleccions democràtiques del 1869 indiquen un suport popular certament important a la causa reaccionària. En aquells comicis, el partit carlí va ser de llarg el més votat arreu de l'illa, especialment a la part forana.¹ Això indica un irrefutable estat d'opinió favorable als partidaris de l'Antic Règim en una part important de la població, no només entre les elits terratinents i el clergat, sinó també entre la pagesia i els sectors populars de les viles. A diferència d'altres moviments socials del segle XIX lligats al nou món industrial de les ciutats, la lògica de solidaritat vertical entre les majories subalternes camperoles i les elits locals explica el suport popular al carlisme. L'explicació d'aquest fenomen i les seves causes ha estat una de les qüestions que ha presentat més dificultats a la comunitat historiogràfica.²

La victòria carlina a les eleccions del 1869 va anar precedida a Mallorca per un aixecament violent a la vila de Manacor l'estiu del 1835.³ La nit de Sant Llorenç, devers dos-cents simpatitzants de *don Carles* es van reunir secretament al Jardí d'en Fullana i van decidir respondre positivament a la crida de l'alçament absolutista feta pel pretendent al tron. Els partidaris de la nova causa carlina van anar a la recerca i captura dels principals caps liberals de la vila, la majoria membre de les milícies armades de la Guàrdia Nacional. L'operació fou un succés, car la majoria foren retinguts a la presó a l'espera que l'aixecament triomfés a tot Mallorca i a la resta del territori estatal.

Tanmateix, la raó de l'assalt al presidi no només va ser la crida de *don Carles*. Un cop presa la dependència, els carlins alliberaren quatre coreligionaris que havien estat detinguts pocs dies abans acusats de proferir greus amenaces a militants liberals durant la revetlla de les festes patronals de Sant Jaume. L'endemà dels fets, la vila es va despertar amb diverses façanes de cases particulars de destacats simpatitzants cristins embetumades amb merda de cavall i amb grans creus pintades. La senya dels propietaris dels domicilis com a possibles víctimes d'un aixecament reaccionari va provocar la detenció arbitrària d'una sèrie de caps carlins de la vila. Així per tant, més que les llunyanes crides del pretendent al tron, l'alliberament dels companys detinguts dies abans va ser segurament la motivació principal de les accions dutes a terme a Manacor la nit de Sant Llorenç del 1835.

Una pregunta recurrent de la historiografia sobre els aixecaments reaccionaris que s'escamparen per gran part del territori de l'Estat espanyol durant tot el segle XIX gira entorn al perfil social dels rebels: qui eren els carlins?⁴ En el cas de l'aixecament de Manacor –conegut com «Sa Llorençada» pel fet d'haver-se produït el dia de Sant Llorenç– entre els seus líders destacaren Jaume Jaume, un frare jove que no va dubtar a agafar cavall i espasa a la recerca i captura del batle liberal de la vila, i Martí Bonet, fill de l'antic cap municipal i representant del Sindicat Forà en temps de Ferran VII. Ambdós casos responen a un perfil que explica fàcilment llur actitud de defensa de l'Antic Règim. Era ben sabut que el pla de reformes liberals dels partidaris

d'Isabel II preveia la desamortització de les terres i immobles dels ordes religiosos igual que l'exclaustració de llurs membres. De la mateixa manera, el canvi de tendència política a favor del liberalisme l'any 1833 va suposar el relleu dels càrrecs municipals. En una època en la qual els batles i regidors eren nomenats a dit des de les capitals provincials, el canvi de color polític en l'Administració central significava el canvi automàtic d'unes autoritats municipals que en aquell temps comptaven amb competències fiscals importants. De la mateixa manera, l'ímpetu centralitzador del reformisme liberal també suposava la desaparició d'antigues institucions de representació territorial com el Sindicat Forà, hereu de l'entramat institucional del Regne de Mallorca, abolit en gran part pel Decret de Nova Planta a principi del segle XVIII.

Tanmateix, no només les elits polítiques i religioses de l'Antic Règim participaren en l'aixecament carlí de Manacor l'any 1835. L'endemà de l'empresonament dels milicians cristins de la Guàrdia Nacional, un grup de pagesos nombrós es va dirigir de bon matí a la plaça de l'Ajuntament en sortir de missa primera. Allà mateix, la multitud va apropiarse del mobiliari de la casa consistorial per encendre una foguera on llançar els papers dels processos judicials oberts contra els detinguts per l'episodi de les creus pintades a les façanes. En un acte clarament simbòlic, els amotinats també arrabassaren i llançaren al foc la placa de la plaça amb la nova denominació que havia adoptat. D'aquesta manera es rebutjava el nom de plaça de la Constitució que el nou règim havia imposat en substitució del de plaça Reial. Així per tant, tot sembla indicar que l'aixecament carlí va comptar a la vila amb un suport popular considerable.

Arribats en aquest punt, es presenta la qüestió sobre les motivacions dels sectors camperols més humils en la participació activa d'una mobilització política que defensava els antics privilegis dels grups dominants. Les explicacions que tradicionalment s'han donat a aquest fenomen han estat tradicionalment les mateixes que sostingueren els adversaris liberals al carlisme.⁵ A partir dels estereotips més recurrents sobre la ruralia generats per oposició a la idea urbana de modernitat, la pagesia ha estat entesa com un col·lectiu marcat per la ignorància i la passivitat.⁶ D'aquesta

manera, l'adhesió pagesa al carlisme fàcilment s'ha interpretat com a simple fruit de la manipulació ideològica duta a terme pel clergat. Tanmateix, més enllà dels tradicionals prejudicis sobre el món rural, rigoroses investigacions han confirmat la idea que la militància carlina de les classes subalternes del camp responia a la dependència econòmica respecte a les persones que conformaven les elits dominants locals, juntament amb les institucions que les aglutinaven.⁷

Així i tot, no sembla que la intervenció pagesa en l'aixecament carlí de Manacor l'any 1835 fos totalment dirigida i orquestrada per l'elit polititzada que la nit anterior havia conspirat per enderrocar Isabel II i l'opció liberal que representava. De fet, el repertori d'acció col·lectiva dut a terme per part de la multitud camperola coincideix amb la tradició de mobilització popular dels antics motins de subsistències en demanda de la rebaixa dels preus de productes de primera necessitat com el pa, quan la fam amenaçava de fer-se present a les cases més pobres.⁸ No hi ha dubte que la congregació de la multitud davant la plaça de l'Ajuntament, l'assalt de l'edifici consistorial, l'ocupació posterior del quarter militar, l'encesa de foguerons a l'espai públic i l'aprofitament de l'avinentsa de les festes locals per expressar la protesta; tot plegat conforma el típic quadre de revolta plebea allunyada dels gustos i desitjos dels representants eclesiàstics i les autoritats locals.⁹

Des d'aquesta perspectiva, algunes de les interpretacions que s'han realitzat sobre la mobilització pagesa a favor del carlisme parteixen de la base que la conjuntura històrica de l'època va propiciar una aliança circumstancial de les antigues elits locals de l'Antic Règim amb uns sectors populars de la pagesia que demanaven una millora material de llurs condicions de vida.¹⁰ En aquest sentit, es pot pensar que la multitud pagesa que va participar de la Llorençada va aprofitar el buit de poder provocat per l'empresonament de les autoritats liberals per fer sentir la seva veu en demanda de la rebaixa dels preus dels queviures i altres reivindicacions fetes des d'un punt de vista exclusivament material i de classe. Tanmateix, tot i que aquell any una part de la població va quedar afectada per les plagues de xarampió i còlera, la conjuntura del 1835 no era de crisi de subsistències amb

El claustre del Convent de Manacor fou confiscat als Pares Dominics després de l'aixecament carlí de 1835. Una vegada desamortitzat, les seves dependències foren ocupades pel nou Ajuntament liberal

Tot i que Mallorca no figura en els mapes històrics com una àrea geogràfica amb una especial incidència de les mobilitzacions carlines, els resultats de les eleccions democràtiques del 1869 indiquen un suport popular certament important a la causa reaccionària. En aquells comicis, el partit carlí va ser de llarg el més votat arreu de l'illa, especialment a la part forana

pujades del preu de pa i quadres de fam entre el sectors més humils de la vila. Per paga, la multitud popular amotinada el dia de Sant Llorenç va llançar a la foguera la placa on es va gravar la nova denominació de la plaça de l'Ajuntament en honor a la constitució liberal. Tot indica que la mobilització popular no només responia a les necessitats materials i a l'oportunisme del moment. Sembla que el col·lectiu pagès revoltat es creia el missatge polític carlí.

En aquest punt es fa evident que per entendre la participació popular

en el carlisme s'ha d'anar més enllà de les interpretacions purament economicistes basades en la idea de dependència subalterna individual o aliança estratègica col·lectiva. El factor cultural va tenir segurament un paper important en la configuració de solidaritats verticals que unien sota una mateixa causa política classes socials en principi oposades.¹¹ Més que com una manipulació burda de les ments i les voluntats pageses, l'assimilació de la ideologia carlina per part de la majories subalternes d'àrees rurals àmplies s'ha d'entendre com una negociació tensa d'un discurs polític comú amb les elits ideològiques i militars del moviment.¹² Així per tant, per estudiar quina va ser la posició subjectiva popular en aquest procés de constant negociació del significat de la mateixa mobilització, és prioritari que l'historiador interrogui les mateixes veus subalternes dels militants de base.¹³ Només així podrà saber per què un important sector de la pagesia simpatitzà amb les propostes polítiques reaccionàries.

Pel que fa a l'estudi de les percepcions subjectives de les bases carlines sobre l'entorn social i polític que els va tocar viure, no hi ha dubte que les fonts generades a l'àmbit de l'anomenada «cultura popular» ofereixen un repertori documental de testimonis de veus subalternes del passat que no es pot desestimar.¹⁴ A les Illes va perdurar al llarg del segle XIX la tradició oral dels glosadors, improvisadors de versos els quals a través del

text de llurs cançons intentaven representar, molts cops amb èxit, la veu dels sectors més humils de la pagesia.¹⁵ Per al cas de Mallorca, i més concretament de Manacor, Antoni Maria Alcover va publicar l'any 1907 diverses cançons antiliberals d'Antoni Vicenç Santandreu «de Son Garbeta», un glosador de la vila pràcticament analfabet fill d'una família de pagesos arrendataris d'una explotació agrícola modesta.¹⁶ L'amo en Toni va accedir a través del matrimoni a la petita propietat rústica. Tanmateix, el seu tros de terra molts d'anys esdevenia insuficient per a la subsistència familiar. Com a glosador es va fer famós a Manacor poc abans de la victòria carlina als comicis del 1869, per mor de la composició d'una llarga tirada de cançons que es posicionaven contra la propaganda republicana que es va fer present durant la campanya electoral.

Tanmateix, les glosades que va arreplegar i publicar mossèn Alcover foren les que el glosador va compondre més tard per al Cercle d'Obrers Catòlics de la vila. Fundat l'any 1879, el Cercle de Manacor va ser el primer constituït a tot Mallorca i responia a la iniciativa de militants carlins de crear una associació vertical de socors mutus en la qual els socis més rics oferissin protecció social als més humils.¹⁷ En aquella època, els posicionaments carlins havien evolucionat per mor de la definitiva derrota militar del 1876 cap a un discurs politico-religiós de caràcter tradicionalista i integrista. En aquest nou context, l'amo en Toni de Son Garbeta s'alineava políticament amb el carlisme, tot fent-se ressò de la pastoral en la qual al bisbe Mateu Jaume va fer oficials a la diòcesi mallorquina les tesis de Fèlix Sardà Salvany exposades a l'obra *El liberalismo es pecado*.¹⁸

Segons una pastoral que un bisbe va publicar en lo sentit me semblà que el lliberalisme és mal que és un vòmit infernal i mos hem d'ecarrufar en sentir anomenar aquest nom de lliberal

En el local del Cercle d'Obrers Catòlics, Santandreu s'havia convertit en un lector assidu del setmanari tradicionalista *El Tambor* i va començar a significar les experiències de subalternitat dels seus consemblants a partir dels paràmetres de representació que li oferien aquestes noves

lectures. En aquest sentit, l'any 1885 significava el patiments de l'epidèmia de còlera d'aquell any com un càstig de Déu causat pels pecats polítics que havien comès els governants liberals de l'Estat espanyol, juntament amb una part significativa de la població. Entre aquests pecats, el glosador retreia especialment els processos de desamortització eclesiàstica i exclaustació dels ordres religiosos.¹⁹

L'Espanya antiga va alçar claustrats i convents molt grans que eren nius per nodrir sants; lo modern ho profanà, i dins alguns fa habitar presidiaris o escrivans, que en que no siguin milans, qualche poll saben plomar

La comparació feta per Santandreu entre els buròcrates de l'Estat liberal que havien ocupat els antics convents dels ordres religiosos i una au carronyaire com la milana, enllaçava amb les velles concepcions populars negatives envers l'Estat, vist exclusivament com un ens de recaptació fiscal i extracció de les riqueses de la població. Com a bon glosador que era, l'amo en Toni enllaçava els esdeveniments històrics dels darrers decennis amb les tradicions anteriors de rebel·lió antifiscal. En aquest sentit, feia la seva defensa de les institucions eclesiàstiques debilitades per les reformes liberals des del punt de vista subaltern del pagès més pobre.²⁰

L'Espanya pateix açots, per causa del seu pecat, i el pobre no és visitat com en temps de cercar vots; les monges i sacerdots saben que és fraternitat; i el timó de caritat serveix com a bons pilots

El glosador destacava com en temps de dificultats com els que es vivien l'any 1885, el polític i funcionari de l'Estat liberal no es feien càrrec de la subsistència dels més pobres. Només s'aproximaven a llurs sensibilitats i experiències a la recerca de llur vot en temps de comicis electorals. A aquestes percepcions de la classe política liberal, l'amo en Toni oposava l'actitud positiva de caritat atribuïda a les institucions eclesiàstiques.

L'any 1897, Santandreu passava revista en una nova glosada a la història del segle XIX. Assimilava

la centúria al liberalisme i les promeses de prosperitat que l'acompanyaren, tot contrastant això a l'experiència subalterna de pobresa i necessitat.²¹

Ell se va voler donar nom de sigle de les llums. Són estat fosques i fums, que tot mascarar està; i la història li dirà, sigle de pagar consums

En aquesta cançó, la referència als consums no era gratuïta. Aquests impostos que alçaven el preu dels productes de primera necessitat foren instaurats per l'Estat liberal l'any 1845. Juntament amb el reclutament militar forçós a través de polítiques de quintes, els consums foren el motiu principal de protesta popular arreu de l'Estat des de llavors. Independentment de possibles posicionament polítics d'esquerres o de dretes, entre els estrats populars del camp i la ciutat perdurava encara un sentit de la justícia i la reciprocitat social segons el qual els preus dels queviures de subsistència no havien d'estar sotmesos a les lleis dels mercats ni gravats fiscalment per l'Estat. Ans al contrari, s'havien d'avenir als preceptes ètics i morals basats en la idea del dret a la supervivència dels més pobres.²² Conscient de la impopularitat d'aquests impostos, el glosador manacorí aprofitava l'ocasió per atacar el règim liberal com una forma il·legítima de govern que carregava el seu finançament als sectors més desafavorits de la societat. Per tant, no semblava que els posicionaments polítics clarament dretans de l'amo en Toni de Son Garbeta entrassin en contradicció amb el seu rol de portaveu popular davant les autoritats públiques. Igual que en l'obra d'altres glosadors, en el discurs de les cançons de Santandreu s'hibridaven les velles nocions populars de l'ordre social just amb un cert integrisme religiós polititzat.²³

En aquest sentit, la participació dels grups subalterns de la pagesia en el carlisme s'ha d'entendre en l'àmbit d'un discurs històric socialment compartit que comprenia tant representacions tradicionals de la justa reciprocitat social entre rics i pobres, com pràctiques de protesta i revolta en cas que l'experiència de subalternitat viscuda evidenciàs el contrari.²⁴ De la mateixa manera que la gènesi del moviment obrer

d'esquerres arreu d'Europa ha estat entesa com la coincidència històrica de les noves idees polítiques de les revolucions liberals i republicanes amb els vells discursos populars de reclam de preus baixos de les subsistències,²⁵ el carlisme de base pot ser interpretat igualment com un procés d'hibridació d'aquestes mateixes tradicions plebees amb les aportacions ideològiques de politització justament oposades.²⁶ Tot plegat s'explica a partir del contacte cultural continuat entre grups pagesos d'extracció popular i elits culturals carlines socialment arrelades a moltes de les perifèries territorials de l'Estat espanyol.²⁷ Es tracta, per tant, d'un procés d'apropiació dels discursos polítics lletrats realitzada per grups pagesos subalterns des de llur propi bagatge cultural i llurs experiències subjectives.²⁸

* Professor associat del Departament d'Història Contemporània de la Universitat de Barcelona. Membre del grup de recerca consolidat «Multiculturalisme i Gènere».

carlina». A: CANAL, J. (Ed.) *El carlisme. Sis estudis fonamentals*. Barcelona: L'Avenç, 1993 (1a ed. 1980).

¹¹ TORRAS, J. *Liberalismo y rebeldía campesina, 1820-1823*. Barcelona: Ariel, 1974.

¹² BLINKHORN, M. *Carlismo y contrarrevolución en España, 1931-1939*. Barcelona: Crítica, 1979. FEIXA, C. «El Teatre de l'Hegemonia. Revisició a Gramsci». *El Contemporani*. Barcelona, 2, 1994, pàg. 27-33.

¹³ CANAL, J. «La gran família. Estructures e imàgenes familiars en la base de la pervivència del carlisme». A: CRUZ, R.; PÉREZ LEDESMA, M. (eds.) *Cultura y movilización en la España contemporánea*. Madrid: Alianza, 1997, pàg. 99-136. GUHA, R. *Las voces de la historia y otros estudios subalternos*. Barcelona: Crítica, 2002 (1a ed. 1993).

¹⁴ CAPDEVILA, J. *Modernització social a la Catalunya de Ponent durant el canvi de segles XIX i XX*. Facultat de Filologia de la Universitat de Barcelona (tesi doctoral, 2003). VIVES, A. *Modernització i pervivència de la vila rural com a subjecte històric durant el segle XX: Les festes de sant Antoni i el cant de l'Argument a la vila d'Artà (Mallorca)*. Departament d'Història Contemporània, Universitat de Barcelona (tesi doctoral, 2008).

¹⁵ SERRÀ, A. «Aproximació al poeta oral de llengua catalana». *Llengua & Literatura*. Barcelona, 7, 1996, pàg. 7-59. SBERT, M. *La poesia de tradició oral: Aportació al catàleg de glosadors de Mallorca (Els glosadors de Lluçmajor i la seva comarca)*. Departament de Filologia Catalana i Lingüística General. Universitat de les Illes Balears (tesi doctoral, 1997).

¹⁶ SANTANDREU, A. V. *Glosades de l'amo Antoni Vicens Santandreu de So'n Garbeta*. Palma: Tip. De Amengual y Muntaner, 1907 (Pròleg d'Antoni M. Alcover).

¹⁷ FULLANA, P. *El moviment catòlic a Mallorca (1875-1912)*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 1994.

¹⁸ La cançó està extreta del cançoner «Promeses del segle XIX» compost l'any 1897. SANTANDREU, A. V. *Glosades...* pàg. 61.

¹⁹ La cançó està extreta del cançoner «Les queixes de Maria» compost l'any 1885. *Ibid.* pàg. 30.

²⁰ *Ibid.* 33.

²¹ La cançó està extreta del cançoner «Promeses del segle XIX» compost l'any 1897. *Ibid.* 60.

²² THOMPSON, E. P. *Tradición, revuelta... SCOTT, J. C. The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in South-East Asia*. New Haven: Yale University Press, 1976.

²³ SBERT, M. «Unions i desunions» de mestre Lleó: acotacions per una teoria de valors. Lluçmajor: Ajuntament de Lluçmajor, 1991.

²⁴ MARTÍNEZ DORADO, G.; PAN-MONTOJO, J. «El primer carlisme, 1833-1840». *Ayer*. Madrid, 38, 2000, pàg. 35-64. FOUCAULT, M. *Vigilar y Castigar. El nacimiento de la prisión*. Madrid: Siglo XXI, 1996 (1a ed. 1975).

²⁵ THOMPSON, E. P. *La formación de la clase obrera en Inglaterra*. Barcelona: Crítica, 1989 (1a ed. 1963).

²⁶ GARCÍA CANCLINI, N. *Culturas híbridas. Estrategias para entrar y salir de la modernidad*. México: Grijalbo, 1990.

²⁷ PRATT, M. L. *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. Londres: Routledge, 1992.

²⁸ CHARTIER, R. «De la historia social de la cultura a la historia cultural de lo social». *Historia Social*. València, 17, 1993, pàg. 97-103. BHABHA, H. *Location of Culture*. Nova York: Routledge, 1994.

L'AVENÇ

LA REVISTA QUE CAL LLEGIR
LA REVISTA QUE ES FA LLEGIR

SUBSCRIU-T'HI

Telèfon
93 245 79 21

Fax
93 265 44 16

Internet
www.lavenc.cat

En format digital
www.quiosc.cat

¹ FERRER FLÓREZ, M. *Naixement i evolució del carlisme a la Mallorca del segle XIX*. Palma: Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics, 2002.

² VIVES, A. «Carlismo y caciquismo: las subjetividades campesinas en la historia contemporánea de España». *Ayer*. Madrid (en premsa).

³ FUSTER, G. *Un alzamiento carlista en Mallorca: «Sa Llorensada», «Es Rebumbor» o «Es Renou» de Manacor: 10 agosto de 1835*. Manacor: Tip. Rosselló, 1945. FUSTER, G. *Història de Manacor*. Palma: Lleonard Muntaner, 2006.

⁴ ARÓSTEGUI, J. «El carlisme en la dinàmica dels moviments liberals espanyols. Formulació d'un model». A: CANAL, J. (Ed.) *El carlisme. Sis estudis fonamentals*. Barcelona: L'Avenç, 1993, pàg. 53-77 (1a ed. 1975).

⁵ TOLEDANO, F. *La muntanya insurgent. La tercera guerra carlina a Catalunya. 1872-1875*. Girona: CEHS, 2004.

⁶ FONTANA, J. «Los campesinos en la historia. Reflexiones sobre un concepto y unos prejuicios». *Historia Social*. València, 28, 1997, pàg. 3-11. WILLIAMS, R. *El campo y la ciudad*. Buenos Aires: Paidós, 2001 (1a ed. 1973).

⁷ MILLÁN, J. «La resistència antiliberal en la revolució burgesa espanyola: insurrecció popular o moviment subaltern?». A: FRADERA, J. M.; MILLÁN, J.; GARRABOU, R. (Eds.) *Carlisme i moviments absolutistes*. Vic: Eumo, 1990, pàg. 27-52. ANGUERA, P. *Déu, rei i fam. El primer Carlisme a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

⁸ THOMPSON, E. P. *Tradición, revuelta y conciencia de clase*. Barcelona: Crítica, 1979 (1a ed. 1971).

⁹ BURKE, P. *La cultura popular en la Europa Moderna*. Madrid: Alianza, 1991 (1a ed. 1978).

¹⁰ FONTANA, J. «Crisi camperola i revolta

Carlins mallorquins a l'estiu del 1875: les lletres de l'exili

Marta Gutiérrez Balzategui

Si cerquéssim el mot «exili» al Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans a la primera accepció apareixeria el següent: «expatriació, voluntària o forçosa, especialment per motius polítics». I vet aquí que aquesta serà la conseqüència del que passà a Mallorca l'estiu del 1875 als qui lluitaven, ajudaven o donaven suport a Carles VII, duc de Madrid, en l'intent del pretendent de la dinastia carlina d'ocupar el tron d'Espanya.

Les penes de desterrament (emprades per tots els partits en el poder al s. XIX) les podem trobar ja, certament, com a càstig polític als seguidors del pretendent d'ençà de la Primera Guerra Carlina, però nosaltres ens centrarem en el que va passar, pel que fa a aquesta qüestió, durant els mesos de l'estiu del 1875 amb els carlins mallorquins. Per això, hem emprat com a font principal d'aquest article la correspondència del senyor Fausto Gual de Torrella i Doms que es troba a l'Arxiu de Can Torrella –capsa 121– dipositada a l'Arxiu del Regne de Mallorca.¹

Al llarg de vora un centenar de lletres –algunes de les quals de pròpia mà– ens trobarem amb el testimoni dels que foren desterrats fora de l'illa –no de l'Estat espanyol– i, així, a través d'ells, obtindrem la informació directa de com va influir aquest allunyament forçós en llur situació personal (famílies, feina...), on van estar desterrats i com van ocórrer els fets durant aquests mesos en què els que es declaraven, o eren sospitosos, de ser defensors de Carles eren multats, llurs béns embargats i, molts cops, a més, condemnats a l'exili. Aquests foren uns anys en què el que era

delicte per als uns es considerava «gloria, mérito y aún heroísmo» per als altres, com anomenava Gabriel Fuster l'alçament de Manacor el 1835² i que bé es podria continuar aplicant durant tota la resta del segle...

1. Els desterrats, fills d'Eva...

«Querido Fausto: Ahora que sé la fonda donde vives te escribo para decirte cuánto me alegro hayas podido quedarte en esa Corte, como igualmente los demás.

Voy a referirte lo que me está pasando. Supuesto que Candalija³ me dijo que podía estar en Valencia el tiempo que quisiera, me detuve allí tres días saliendo para ésta con la confianza que desde aquí por conducto de este Gobernador, que Candalija me dijo ser pariente suyo, lograría pasar definitivamente a fijar mi residencia en Valencia o Barcelona; puntos más cercanos a nuestro país y en que me fuese más fácil tener noticias de mi familia».

Aquestes són les primeres paraules d'una de les lletres que va enviar Adolfo de Rotten y Guzmán, marquès consort de Campofranco⁴, des del seu desterrament a Còrdova a Fausto Gual de Torrella, desterrat també a Madrid, el 18 d'agost de l'any 1875, en què li explica, a més, com l'exili de «tantas personas honradas» és el càstig que suporten les famílies conservadores, cada vegada més perseguïdes, càstig que patien, segons es pot llegir a la seva carta, «solo por sus sentimientos e ideas y en manera alguna por actos contra las leyes existentes que siempre obedecieron [...]».

Gairebé un any abans, el 19 de juny del 1874, La Gaceta de Madrid publica una ordre expedida pel Ministeri d'Hisenda per mitjà de la qual

s'aprovava la instrucció per fer efectiu l'embargament de béns i la imposició de contribucions als carlins «en armas y auxiliares», d'acord amb un decret publicat el dia anterior. A partir d'aleshores s'aniran succeint una sèrie de reials ordres per les quals el Govern espanyol estableix, entre altres coses, i a més dels embargaments de béns i penes de desterrament, que els qui comprin o intervinguin en la venda dels béns fets per les «autoridades carlistas» seran acusats de delicte contra la propietat; a més es disposa també, a través d'una ordre del 29 de juny, que els primers fons recaptats amb aquests béns embargats es destinin a ferits o famílies de morts a la guerra del bàndol liberal o, també, la suspensió de publicacions de diaris carlins.

La concreció de l'ordre tant d'embargament com de desterrament dels qui són «acusats» de carlins, la trobem en forma de carta, datada el 4 de setembre d'aquest any des de València, i tramesa per José Sureda a Fausto Gual de Torrella. A la lletra li explica que tots els que estaven ja desterrats allà des del mes de juliol («Els fills d'Eva», com Francesc d'Asprer i Fuster de Puigdorfilà, desterrat a Barcelona, anomena tots els exiliats) anhel·len tornar a casa i fa un èmfasi especial en el seu cas en particular, atès que necessita, a més, poder resoldre com més aviat millor l'expedient d'embargament dels seus béns.

Totes aquestes ordres seran degudament publicades al Butlletí Oficial de la Província de les Balears i també seran documentades per la premsa del moment⁵. A *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. s.XIX* (J. Llabrés), del dia 26 de juliol del 1875 es pot llegir que havien rebut ordre del Govern de la Província per sortir com a desterrats carlins cap a diferents ciutats de la península «27 personas de las más conocidas de Palma, por considerarlas adictas o complicadas en la rebelión carlista».

Aquests anys es va viure una situació política molt complicada i la lluita contra el liberalisme i contra les seves mesures econòmiques i fiscals i també contra l'augment del centralisme i la defensa de la religió catòlica, juntament amb el problema dinàstic –ara amb Alfons XII–, uniran al voltant de tot això als qui es consideraven entusiastes i fervents defensors del seu Déu, de la seva Pàtria, dels seus Furs i del seu Rei. Tot això tindrà, és clar, el seu reflex dins de la societat mallorquina, a la qual cosa caldria

afegir com a element important el anar i venir continu de presoners i desterrats carlins que van anar arribant a les Illes i que contribuiria que la causa fos viva durant tot aquest temps.

Però tornem als protagonistes d'aquestes lletres. Ja hem anomenat el marquès de Campofranco i un dels homes de més poder econòmic i social a la Mallorca d'aquests anys: Fausto Gual de Torrella. Prenent com a referència les seves cartes coneixerem qui van ser alguns dels que van sofrir les penes de desterrament. Foren: José Sureda i de Boixadors, fill del quart marquès de Vivot. Desterrat a València. El seu germà Manuel havia estat diputat a Corts pel partit carlí. Com va relatar el príncep Lichnowsky, els Sureda havien combatut a la Primera Guerra Carlina; Jorge de San Simón i de Montaner, setè marquès del Reguer des del 1871, desterrat, primer, a Múrcia, i després, a València. Va ser diputat a Corts el 1871 i juntament amb el seu germà Luis, comte de San Simón, van donar un gran suport a la causa; José de Quint Zaforteza i de Togores, desterrat a València. Diputat a Corts el 1871. Va ser també, al costat de Gual de Torrella, cap dels carlins desterrats i un dels darrers a tornar. El seu germà, Mateo, també va ser bandejat, primer, a França, i després va passar a València; Fausto Gual de Torrella i Doms, desterrat en un principi a Càceres, tot i poder romandre a Madrid; Juan Fortuny i de Verí, desterrat a Alacant; Felipe de Villalonga-Mir i Despuig, desterrat a Osca, malgrat que va poder restar a Barcelona; Adolfo de Rotten i Guzmán, marquès consort de Campofranco. Havia estat diputat carlí a les eleccions del 1871. Des de Còrdova va passar després a València; Gerónimo Morell y Orlandis, França. Germà petit de Fausto, marquès [nominal] de Sollerich; Ramón Orlandis, desterrat a València; els germans Francisco i Manuel d'Aspre i Fuster de Puigdorfilà. Del primer tenim constància que el seu lloc de desterrament va ser Barcelona (si bé creiem que primer va estar-se a Cadis). Pel que fa al seu germà, tanmateix, en cap de les lletres no apareix el lloc d'exili, però sí que va passar per València abans de poder tornar a Palma; Francisco Rossinyol de Zagrana i Zaforteza, primer, Cadis, després, València; Elise Szecheny Zichy-Ferraris, marquesa de la Roma-na⁶, França; Antonia Pascual, Lizarra, i Antonio Puerto, Madrid.

La major part pertanyien a la noblesa mallorquina, que durant tot aquest segle mantindrà una gran influència en el món rural, en posseir el control de la propietat de la terra, i que representarà la defensa d'uns interessos terratinents i agraris (encara que també es mostraran propers als problemes del poble). La conseqüència política d'aquest fet a Mallorca serà l'existència, principalment, de postures moderades, conservadores i tradicionalistes a causa de la supervivència d'aquesta estructura econòmica. De fet, a la llista publicada al Butlletí Oficial de la Província de les Balears, núm. 1347, del 7 octubre del 1875, dels cinquanta contribuents principals per contribució territorial, i que reproduïm aquí, podem observar que molts d'ells són terratinents que pertanyen a la noblesa mallorquina i carlins⁷. Els que no combregaven amb l'ideari carlí o no eren propers a les seves idees, els quedava també l'«opció» dels vincles familiars perquè la relació continués essent estreta, atès que s'ha arribat fins i tot a fer servir el terme «paraíso de la endogamia»⁸ per explicar les relacions de la noblesa mallorquina en aquest segle. En posarem un exemple: els Despuig eren liberals –com Tomás Despuig i Despuig, comte de Montenegro– però emparentats amb tots els nobles carlins, i fins i tot a les eleccions del 1871 s'havien acostat al carlisme. Un cas semblant és el de Fernando Cotoner i Chacón, marquès de la Cènia, i liberal, que va intercedir pels carlins desterrats perquè molts d'ells eren familiars seus.

D'altra banda, i segons l'historiador Pere Fullana, a partir del 1868 l'Església va ser cada vegada més favorable a tot el que fos ordre, disciplina i tradició, i, com més anava, més desconfiada es mostrava cap a tot el que estava relacionat amb les llibertats, la qual cosa va fer augmentar el nombre de catòlics que donaven suport al tradicionalisme en detriment del nombre de catòlics liberals. Aparisi y Guijarro, carlí valencià, en parla així en unes paraules aplegades a l'Almanaque de la Tradición, ja el 1896, quan es publicà a les Balears: «*Los españoles, en su inmensa mayoría, son católicos y están unidos en santo lazo al pie del mismo altar; mas al salir del templo no todos van juntos. Cosa es esta que me aturde, en tiempos en que se trata de derribar la iglesia en que oramos, y hasta de profanar el sepulcro donde hemos de reposar*». I és que també les mesures de caràcter antireligiós, preses pels governs liberals –des de la

Fotografia de Fausto Gual de Torrella, amb una dedicatòria al setmanari *La Tradición* de Palma, cedida pel sr. Villalonga

Segons l'historiador Pere Fullana, a partir del 1868 l'Església va ser cada vegada més favorable a tot el que fos ordre, disciplina i tradició, i, com més anava, més desconfiada es mostrava cap a tot el que estava relacionat amb les llibertats, la qual cosa va fer augmentar el nombre de catòlics que donaven suport al tradicionalisme en detriment del nombre de catòlics liberals

supressió de la Inquisició fins a la desamortització eclesiàstica, el tancament de convents o la qüestió de la llibertat de culte – van ser les que van provocar que una gran part del clergat mirés amb bons ulls l'acostament a la causa carlina. La gran importància que va tenir, a més, el debat sobre la llibertat de culte va provocar fins i tot que alguns personatges reconegudament liberals –com, per exemple, el comte de Montenegro– s'acostessin al carlisme, encara que no es va arribar a concretar.

Retrat del duc de Madrid i de la seva segona esposa, Berta de Rohan, lliurat a Mariano Zaforteza y Crespi de Valldaura durant la seva visita als ducs al Palau de Loredan (Venècia)

A tot això caldria sumar-hi el descontentament, cada vegada més estès, del món rural per les reformes empreses pels governs liberals, tant de caràcter fiscal com econòmic (l'exigència a l'arrendatari de pagar uns impostos fixos i en metàl·lic, la desamortització de les terres de les batllies...) i unides, al seu torn, a altres de tan impopulars com la de la crida extraordinària de soldats «*dada la situación agitada y de perturbación moral en que la Nación se encuentra*» (Gaceta de Madrid, 9 de juny del 1874). Aquesta mesura va ser molt mal rebuda a Palma i, segons llegim a la Gran Enciclopèdia de Mallorca, les Balears van haver de contribuir amb 1.213 homes a la lluita contra el pretendent Carles VII per tal de substituir una quinta de vora 70.000 homes (a Palma li'n van correspondre, concretament, 176), fet que va provocar «avalots i l'emigració de joves cap a Amèrica»⁹.

Tanmateix, no tots els suports a la causa carlina venien només de l'àmbit rural o del clergat, sinó que també a les ciutats, entre els industrials i els comerciants, va tenir els seus partidaris, cosa que confirma la tesi defensada, en aquest mateix sentit, per Alfonso Bullón de Mendoza¹⁰. És més, en una lletra del 4 octubre del 1875 de Fausto Gual de Torrella a Francisco Barca, aleshores subsecretari del Ministeri de la Governació, en la qual advoca per la sort dels seus

companys d'infortuni en el desterrament —ell ja era de tornada a Palma— veient que encara no estava resolt l'assumpte de l'exili dels que quedaven encara a la península, diu d'ells que «*la mayor parte industriales y otros dedicados al comercio y algunos cargados de hijos y muy faltos de recursos tienen mucha necesidad de pasar a sus casas*». Així podem trobar com a membre de la Junta d'Obres del Port José de Quint-Safortesa i a la Societat Anònima «Ferrocarril de Mallorca»¹¹ tant Fausto Gual de Torrella com Jorge de San Simón i, si bé no podríem dir que pertanyen al sector industrial, sí que és segur que van col·laborar-hi estretament. Possiblement els que sí que podrien pertànyer a aquest sector serien la resta de les persones desterrades que apareixen en aquestes lletres, persones amb un domini de la lectura i escriptura que no es podria explicar fora de les zones urbanes. Podríem, doncs, incloure-les dins d'aquest carlisme que «*conspira en las ciudades*»¹² i en el qual podem trobar també representants de professions liberals com Damián Isern, advocat i propagandista del partit carlí que, primer, va dirigir el diari La Honda Carlista i, més tard, El Tradicional i que aquell mateix any fou desterrat a Lleida.

La unió de tots aquests grups en defensa de llurs interessos va ser el que va permetre el triomf del partit carlí a les eleccions d'alguns anys abans, concretament les del 1871, en què va obtenir més de 20.000 vots i diversos parlamentaris (per Palma, Manuel Sureda i de Boixadors, Jorge de San Simón i de Montaner i Adolfo de Rotten y Guzmán; per Inca, Guillermo Verd y Reure; per Manacor, José de Quint Zaforteza i de Togores i, un senador, Tomàs Despuig y Despuig, comte de Montenegro). En canvi, el succés de les eleccions del 1872 seria per a la coalició formada pels partits progressista-demòcrata i republicà; la resta de les faccions polítiques no s'hi van presentar, incloent-hi el partit carlí que tampoc no ho va fer i va ser aleshores que Cándido Nocedal va decidir destituir de la direcció a Mallorca José Quint-Safortesa i substituir-lo per Joaquín Caro y Álvarez de Toledo, comte Peña Ramiro, de la casa del marquès de la Romana.

2. Els desenterraments i els fets de València

D'entre les lletres existents a l'Arxiu de Can Torrella sobre aquest any d'embargaments i desterraments

per a aquests carlins mallorquins podem apuntar que tot va començar a principi de l'estiu del 1875 i que, pel que fa a aquest moment, trobem diversos documents que ens poden guiar per entendre com es van produir els fets, encara que tinguem la informació des d'un sol punt de vista.

El 25 juliol 1875 arriba a mans del Sr. Gual de Torrella una ordre des del Govern de la Província de les Balears, signada pel governador d'aleshores Vicente Rico, per la qual se li fa saber que haurà de sortir de l'illa el dia 29 d'aquell mateix mes en qualitat de desterrat carlí i fixar la residència a Càceres, encara que gràcies als seus «contactes» —tan importants abans com ara i dels quals més tard parlarem— li va ser permès no haver de viatjar fins a Càceres i poder romandre a Madrid. La primera nova que tenim de l'aixecament del seu desterrament la trobem ja durant el mes d'agost, encara que va continuar unes quantes setmanes més a la Cort. Del 17 de setembre tenim un document del Govern de la Província de Madrid «*a las autoridades del tránsito desde esta Corte a las Islas Baleares*» perquè no posessin traves al viatge del Sr. Fausto Gual de Torrella, «*que pasa a dicho punto*». A partir d'aquest moment se succeeixen les cartes d'enhorabona tant per l'aixecament del desterrament com per la seva arribada a Palma, ja ben entrat el mes de setembre.

Però el moment de la fi de l'exili no va ser el mateix per a tots. Els primers a rebre la resolució de «llurcas», com tots en diuen, eren els que pertanyien a les classes més altes. El dia 25 de setembre de l'any que ens ocupa, el seu amic Feliciano Pérez Zamora, diputat a Corts per Canàries i membre d'Unitat Catòlica, escriu al senyor Fausto, establert aquest darrer ja a Palma, per confirmar-li que s'havia aixecat el desterrament a molts dels seus companys, així com que s'havia donat també l'ordre perquè uns quants dels «infeliços» que eren a Madrid poguessin traslladar-se a Barcelona. València i Barcelona eren les dues ciutats en les quals —tot i llur dissort— la major part dels desterrats volien quedar-se. Primer perquè era més fàcil el contacte amb l'illa i, segon, perquè solia ser el darrer pas abans de tornar a casa.

I és en aquesta mateixa lletra on trobem un episodi singular. Pérez Zamora relata que José de Quint-Zaforteza, José Sureda i «otra gente» que eren encara a València, malgrat

haver-los aixecat el desterrament, insistien a no tornar a Palma fins que no s'hagués adoptat la nul·litat general per a tots. Uns quants dies més tard, Antonio Port, desterrat a Madrid, escriu també a Gual de Torrella, per fer-li conèixer que, des que ell se'n va anar, «nuestro caso» havia quedat encallat de tal manera que ja ho consideraven «cuestión muerta», i dient-li «cuan notoriamente injusto es que Uds. pudieran regresar o hayan podido pasar a esa y que los otros necesitados tengamos que ver tanta iniquidad desde ésta; además me parece que en la conferencia habida con el Sr. Barca, respecto a elecciones, fue con la condición de que todos debíamos quedar libres [...]». També li diuen que l'única excusa que addueix el governador per no concedir-los la llibertat és que, segons ell, la seva autoritat quedaria delmada si tots tornaven a Mallorca... Encara que ens consta que, a més, se'ls va imposar el fet d'haver de jurar lleialtat a Alfons XII i no presentar-se a les eleccions del 1876.

La unió de tots aquests grups en defensa de llurs interessos va ser el que va permetre el triomf del partit carlí a les eleccions d'alguns anys abans, concretament les del 1871, en què es van obtenir més de 20.000 vots i diversos parlamentaris

La resposta no es fa esperar. Tres dies més tard, el 5 d'octubre, el Sr. Gual comunica la seva intenció de tornar a Madrid, si fos necessari, per poder resoldre des d'allà la situació i per «compartir así las penalidades con tan dignos compañeros». A mesura que continuem llegint la resposta, afirma que el fet de venir primer no respon sinó a la intenció de complir una de les condicions que els va imposar el Govern espanyol: no tornar tots junts. També deia que esperava que els que encara es trobaven allà no ignoressin «la repugnancia que tenía el venir solo, porque lo había hecho cuestión de todos [...]». Aquesta desigualtat a l'hora de concedir la llibertat va provocar algunes discussions animades entre els

que es van quedar a la península, car aquests es trobaven cada cop més desanimats mentre esperaven rebre la notícia que els alliberaven.

Però després de moure els fils corresponents, tots els qui d'ara ens ocuparem, i que van ser cabdals en la resolució d'aquest episodi, a final d'octubre ja estaven pràcticament de tornada a l'illa.

El nexa d'unio entre tothom, com queda palès a totes les cartes que fem servir, va ser sempre Fausto Gual de Torrella, el qual sempre va seguir amb extrema atenció tots els afers dels seus companys, igual com si fossin els seus. Era ell qui portava la informació de com anava «el cas» i qui tenia els contactes necessaris per poder intentar assolir la llibertat de tothom.

3. Els contactes a les altes esferes

Les lletres que hem pogut llegir d'aquest període en concret ens permeten aclarir també una qüestió de gran importància: les relacions que Fausto Gual de Torrella emprà en les altes esferes de la política perquè els desterraments es resolguessin ràpidament, i que demostrin que tant abans com ara les «recomanacions» i «favors» sempre tenen una doble direcció reexida. Prenent sempre com a referència la seva correspondència, els contactes eren els següents:

- Pedro Salaverriá: ministre d'Hisenda. Havia estat ministre de Foment i Hisenda.
- Francisco Barca: subsecretari del Ministeri de Governació.
- Fernando Cotoner i Chacón: mallorquí, primer marquès de la Cènia, senador per la Província de les Illes Balears el 76-77. Tot i ser un polític liberal, va ajudar a cercar una solució per al desterrament dels seus compatriotes.
- Vicente de Noguera y Sotolongo De València.: marquès de Càceres. Senador vitalici per la Província de València els anys 72-76 i 77 (Les seves paraules, en una carta des de València el 3 d'agost, són: «enhorabona per la gràcia que ha obtingut d'aquest ministre, a qui manifestaré el meu agraïment per aquest fet i també pel Sr. Orlandis»).
- José Mª de Martorell i Fivaller Pertanyia a una de les famílies principals de la noblesa menorquina.: duc d'Almenara Alta i marquès de Monesterio. Diputat a les eleccions del 1876 pel districte de Maó.

Ells, juntament amb Feliciano Pérez Zamora, faran possible que el ministre de Governació Romero y Robledo, el rebés i signés l'ordre de la seva llibertat, tant d'ell com, més tard, dels seus companys. José Rossell escriurà des de València: «Bajo la salvaguardia de los tres Ministros que te han dicho que permanezcas en esa (en Madrid, en vez de pasar a Cáceres) con toda tranquilidad nada tienes que temer».

També rep carta de Fernando Díaz de Mendoza y Valcárcel, comte de Balazote, senador per la Província d'Albacete el 76-77 (i vitalici per dret propi), que li dóna l'enhorabona per la seva arribada a Palma¹⁵.

- Rafael Palet: director del diari El Telegrama (que li escriu cartes de recomanació a dos coneguts de Càceres, primera destinació de desterrament del Sr. Gual de Torrella).

També va comptar amb el suport a Madrid del diputat Joaquín Fiol y Pujol, diputat per les Balears els anys 72, 81 i 86. Hi ha dues cartes d'ell en què es pot llegir l'antiga i estreta amistat que els unia i que són un exemple clar de com podia ser aquest «intercanvi» de «favors»:

Inca. 24 de marzo. 1872. «Nunca dejaré yo de respetar la consecuencia política y nunca me valdré de la amistad ni de otro medio poderoso como lo es el afecto, para obligar al hombre político a lo que sagrados deberes le imponen. Por esto me he visto privado de acudir a tu amistad, pero esta sí me permitía poderte preguntar si era cierto que yo podía en Binisalem prometerme un resultado hostil para mi candidatura [...]». Joaquín Fiol.

Palma. 26 de marzo. 1872. «[...] no sé que mis influencias de Binisalem te sean contrarias pues no tengo ninguna noticia [...]». Hoy escribo a mi arrendador Andrés Julia para que él y mis dependientes no te sean hostiles, también escribo a varios amigos, aunque tú conoces que en dicho pueblo son personas ricas e independientes [...]». Fausto Gual de Torrella.

L'abril del 1872, es produeix un pacte del Partit Progressista Democràtic Radical de Mallorca amb el Partit Republicà Democràtic Federal de les Balears, que aconsegueix, entre d'altres diputats, Joaquín Fiol pel districte d'Inca. Alguns mesos més tard, l'agost del mateix any, el Partit Progressista Democràtic Radical de Mallorca aconsegueix com a diputat per Palma el Sr. Joaquín Fiol.

El febrer del 73, Joaquín Fiol li escriu des de Madrid el següent:

«Mi muy querido amigo: En cuanto recibí tu apreciada del 30, recomendé al Director General de la Guardia Civil con el mayor interés, el reemplazo del Teniente Sr. Santandreu, esperaba que quedase hecho, para contestarte dándote la noticia, pero como se han precipitado los acontecimientos políticos, todo ha quedado paralizado. Tan luego esto se resuelva, reiteraré mis gestiones para ver si logro satisfacer tu recomendación, como lo deseo vivamente. Sabes que puedes disponer como quieras, de tu amigo affmo. amigo. Joaquín Fiol»

El resultat de tots els esdeveniments narrats fins ara van suposar per al carlisme mallorquí la sortida de la semiclandestinitat en què es trobava, fet que li permeté integrar-se a partir d'aquell moment com un partit més dins del règim existent i fins i tot col·laborar activament en el procés de formació de l'Estat liberal, mitjançant una política social cristiana, abans fins i tot de la Rerum Novarum del 1891 i evolucionant així amb les necessitats del seu temps.

Queden encara molts aspectes per aclarir sobre aquest moment i seria interessant poder-lo estudiar –o revisar-lo– des d'una perspectiva completa. Aquests aspectes, evidentment, oferirien altres punts de vista d'aquest període de la Història de Mallorca i probablement els trobaríem a la correspondència dels que van ser els altres protagonistes, molt a contracor, d'aquest exili forçós. Aleshores es podrà aprofundir en la recerca sobre la història del carlisme a Mallorca i això permetrà, al seu torn, precisar i aprofundir en el rumb que va seguir aquesta ideologia tan present en el segle XIX mallorquí.

¹ El meu agraïment a José Villalonga per facilitar-me aquestes dades i pel seu temps. El meu agraïment també a P. de Montaner per resoldre tan amablement els meus dubtes.
² FUSTER FORTEZA, Gabriel. *Un alzamiento carlista en Manacor* (1835).
³ Antonio Candalija y Uribe. *Gobernador civil de València* aquell any.
⁴ Pel seu matrimoni amb Dionisia Gual i de Sales (1819-1893), cinquena marquesa de

Campofranco, el senyor Adolfo és cunyat del Sr. Fausto, ja que aquest darrer és casat amb la senyora Antonia Gual i de Sales.
⁵ Encara que d'aquest mateix any només hem trobat a les hemeroteques consultades els números corresponents al diari *El Isleño*, en què sí que apareixen ressenyes d'altres diaris d'aquell any.
⁶ Oldenburgh 1827-Madrid 1910. Hongaresa. Casada amb Pedro Caro Álvarez de Toledo, cinquè marquès de la Romana.
⁷ El primer d'aquesta llista, Fco. Javier de Rocabertí-Boixadors Dameto, marquès de Bellpuig, vivia a París des del 1868 i, des d'allà, donava suport al pretendent carlí.
⁸ Terme emprat per Soledad de Quiroga Conrado a la *Rebelión de los hijos de la nobleza mallorquina a principios del s. XIX*.
⁹ Gran Enciclopèdia de Mallorca. Ed. Promomallorca
¹⁰ BULLÓN DE MENDOZA, Alfonso. *La Primera Guerra Carlista*. Ed. Actas, pàg. 469.
¹¹ Societat dedicada a construir vies fèrries a l'illa i que el 1875 va inaugurar la línia Palma-Inca.
¹² BULLÓN DE MENDOZA, Alfonso. *Op. cit.*
¹³ De València.
¹⁴ Pertanyia a una de les famílies principals de la noblesa menorquina.
¹⁵ També trobem cartes que ens informen de les seves relacions amb el marquès de Villadarias i amb la casa de Medinaceli. En aquesta darrera, Fausto Gual de Torrella, juntament amb Santiago Oleza, proposa a Rafael Cabrera una col·locació a la Casa del Duc.

BOLLETÍ DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i llinatges:
Adreça:
C.P.: Població:
Tel.: Fax: e-mail:
Professió: Edat:

Es fa subscriptor de la revista **Lluc** per un any, prorrogable si no hi ha ordre en contra i per un import de 20€

PAGAMENT DE LA SUBSCRIPCIÓ: XEC BANCARI ☐ DOMICILIACIÓ ☐

CODI ENTITAT	CODI AGÈNCIA	D.C.	NÚMERO DE COMPTE

OMPLIU AQUESTA TARJA I ENVIU-LA A:

Lluc
C/ Joan Bauçà, 33 - 1er - 07007 Palma (Mallorca)
Tel. 971 25 64 05 - Fax: 971 25 61 39
e-mail: coc33@infonegocio.com

DATA I SIGNATURA:

Els grups socials implicats en el primer carlisme.

El cas de les Terres de l'Ebre i el Maestrat

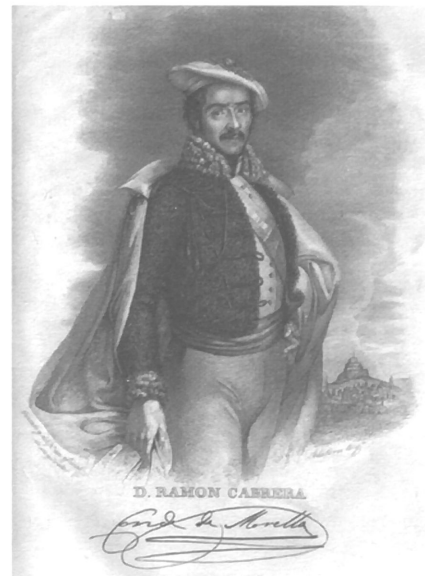
Núria Sauch Cruz*

El fenomen carlí apareix lligat a la història contemporània de determinats indrets de l'Estat de forma tan estreta que analitzar aquest moviment contrarevolucionari i la seua perdurabilitat ens serveix per estudiar l'evolució de la societat dels llocs on va arrelar al llarg del segle XIX i part del XX. Els set anys de guerra que enfrontaren absolutistes i liberals en l'anomenada Primera Guerra Carlina vingueren a mostrar, amb tota llur virulència, les profundes desavinences que anys enrere s'havien encetat amb la guerra del Trienni Liberal entre diferents sectors de la societat i que donaren cos a un moviment que es perllongarà al llarg de la centúria i més enllà: el carlisme. El carlisme no va tenir la mateixa incidència a les diferents zones de la geografia estatal. Va quallar principalment al nord peninsular (País Basc i Navarra) i al nord-est (Catalunya, zones d'Aragó i del País Valencià), entenent que aquests territoris no eren bàsicament l'escenari de la guerra o un lloc de presència intermitent de carlins, sinó que allí els carlins es dotaren d'un aparell administratiu que els feia actuar amb autonomia i de forma paral·lela al govern liberal. Aquest capítol del segle XIX tingué els seus protagonistes. Un d'ells va ser el general carlí Ramon Cabrera, que arribà a exercir un control efectiu sobre el moviment que es va desenvolupar sobre el territori de cruïlla que conforma l'extrem sud català, les comarques valencianes més sep-

tentrionals i les aragoneses que limiten amb aquelles. La influència i control exercit pel cap carlí va ser tal que a aquesta guerra se la coneix també, tot fent referència al marc geogràfic d'actuació del tortosí, amb el nom de *la Guerra de Cabrera*.

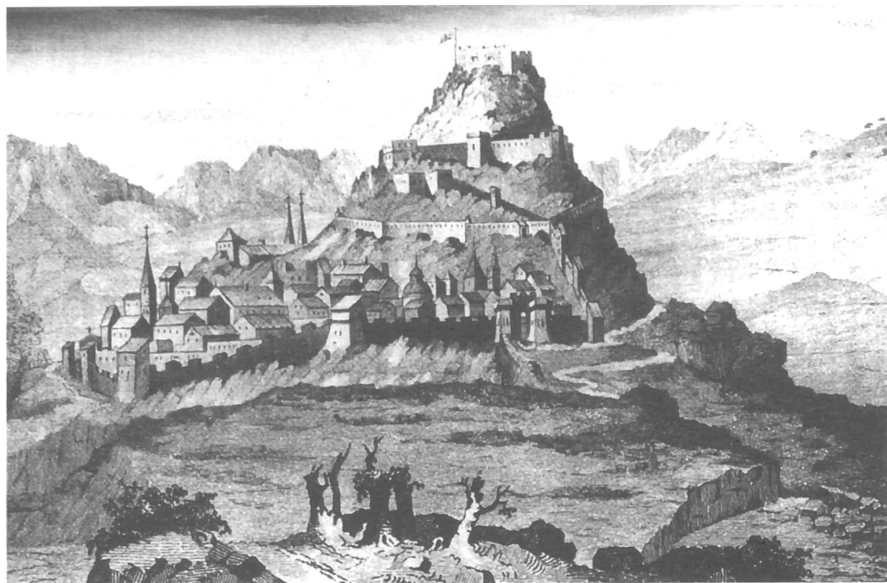
Els sectors implicats en el carlisme de les Terres de l'Ebre i el Maestrat

El carlisme va ser un fenomen que no va produir-se a tot el territori espanyol, i on sí que ho va fer es va manifestar amb una intensitat diferent. Així, per exemple, a les províncies del nord (País Basc i Navarra) les institucions provincials actuaren com a difusors del carlisme. La zona del corregiment de Tortosa, però, va ser una de les primeres on les depuracions de l'aparell burocràtic es van dur a terme de forma efectiva ja des de principi del 1833. A la part de Catalunya que es troba al marge esquerre de l'Ebre van aparèixer i es van desenvolupar partides amb caps carlins que, si bé tenien el comte d'Espanya com a màxim dirigent, sembla que actuaven de forma més o menys autònoma. Per contra, a la zona que analitzem, Ramon Cabrera va poder desfer-se durant el 1837 d'aquells caps que actuaven en un espai determinat i aconseguí centralitzar el moviment carlí sota el seu únic control. El dirigisme militar produït per Cabrera sobresortí per damunt dels membres civils de l'administració carlina, als quals no els va quedar més remei que restar supeditats al seu

El carlí tortosí Ramon Cabrera

control. Aquests són alguns exemples de les particularitats que presentava l'organització i funcionament del moviment carlí a la zona que estudiem. El carlisme va ser present allí on es disposava d'uns dirigents (econòmics, militars i administratius) i d'una base. La connexió entre els diferents sectors integrants era fonamental per tal que el moviment s'anés consolidant. Perquè la crida feta pels sectors absolutistes no es quedés en un simple procés contrarevolucionari necessitaven el suport d'un sector de la població que agafés les armes i col·laborés en el projecte absolutista. D'altra banda, perquè els aixecaments armats derivessin en un moviment d'oposició capaç de fer front al liberalisme necessitaven els grups dirigents per tal de coordinar-los. El carlisme va adquirir el grau de desenvolupament a la zona gràcies a l'existència i combinació de diversos factors. D'una banda, els sectors promotors del carlisme (oligarquies locals, eclesiàstics, militars) resultaren fonamentals en la reproducció d'un discurs que pogués ser secundat pels sectors subalterns. La seua capacitat de mobilització i de convocatòria la interpretem a partir de la credibilitat que pogueren oferir als sectors subalterns a través dels lligams personals, de les relacions contractuals i/o de les relacions de patronatge, entre d'altres. L'existència de famílies proabsolutistes, propulsores del reialisme i posterior carlisme va resultar fonamental per impulsar i difondre el moviment. Alguns de llurs membres van exercir, de més a més, activitats militars, i es van establir, en

Vista de Morella

alguns casos, llaços familiars amb membres de l'oficialitat carlina. El rol dels sectors militars era fonamental. La tropa havia de ser estimulada pels caps i graus intermedis amb els incentius suficients per agafar les armes que no solament eren de tipus econòmic. Aquesta sabia que molts dels seus superiors havien començat de zero i la possibilitat d'ascens social era una realitat dins l'exèrcit carlí. Bona part dels seus superiors provenien, a més, de la mateixa territorialitat (de la mateixa població o de poblacions veïnes o properes) cosa que va permetre un cert paternalisme d'uns envers els altres. D'altra banda, aquesta proximitat geogràfica i la cadena de relacions creada entre ells podia fer més difícil el manteniment d'una disciplina concebuda dins els paràmetres de l'exèrcit regular. Però els quadres militars del carlisme s'havien instruït en la guerrilla, bé de la guerra del Francès, bé de la del Trienni i desenvoluparen una mena de sistema de lluita basat en la guerra de guerrilles, posada en pràctica durant els primers temps. Amb l'arribada al poder de Cabrera, la institucionalització d'un exèrcit carlí va arribar a la seua màxima expressió. Aquest tenia un funcionament de tipus jeràrquic dotat d'una disciplina interna que abastava des de la base fins a la cúpula.

La zona on Cabrera va desenvolupar la seua acció va ser un dels principals focus d'acció carlina. Els moviments contrarevolucionaris (ja des del Trienni Liberal) es van manifestar sobre aquell territori de cruïlla de forma conjunta. Els caps militars es-

tabliren sobre aquesta zona el seu radi d'acció permanent i tot i que el moviment es va estendre sobre d'altres indrets del País Valencià, de Múrcia i també de Castella-la Manxa, l'epicentre del moviment carlí es trobava ubicat en les Terres de l'Ebre, el Maestrat i el sud-est aragonès, bàsicament perquè allí s'establiren importants xarxes de relacions entre els diferents sectors del carlisme, xarxes que possibilitaren l'abast i importància del fenomen carlí. Aquestes xarxes implicaven el veïnat dels municipis des de la cúpula –representada per famílies absolutistes amb pes econòmic i polític–, fins a la base –identificada tant en els combatents carlins com en la població civil que, d'altra banda, nodria les files del carlisme armat–, amb la qual cosa es produïa una cadena de relacions.

La composició social dels combatents carlins

Bona part dels caps carlins iniciaren la seua carrera en el món de les armes durant les guerres prèvies al primer carlisme. Abans d'agafar les armes a favor del carlisme desenvoluparen activitats econòmiques diverses. La majoria es dedicaven o provenien de famílies que es dedicaven a activitats agrícoles –llauradors benestants, mitjans o petits, i jornalers. D'altres desenvolupaven activitats tradicionals, artesanals i també hem trobat casos d'individus dedicats a professions liberals. Els que ja tenien una posició econòmica de pes en el seu municipi la van reforçar amb el prestigi que els conferí la carrera de les armes. La majoria, que provenien de sectors

humils, adquiriren amb les campanyes bèl·liques una posició social que els allunyava dels seus orígens i els acostava a les famílies més representatives de l'àmbit local.

Pel que fa als membres de la tropa, el perfil professional que destaca sobre la resta és també el dels dedicats a les activitats agrícoles, en les quals predomina la figura del jornal·ler. Tot això ens porta a considerar que entre les files del carlisme trobem adscrita una majoria d'individus que provenien dels sectors més humils de la societat, qüestió que, de fet, es manifesta a la resta d'indrets de la geografia espanyola on va desenvolupar-se el carlisme.

A la zona que estudiem tenim registrat l'ofici de 381 carlins, que es dividien en diferents sectors econòmics, dels quals, gairebé el 50%, els trobem inserits dins activitats agrícoles. D'aquests –com ja hem indicat– el més predominant és el sector dels jornal·lers, ja que abasta el 30,71% del total, seguits pels llauradors, que equivalen al 13,12%. Hem de dir, però, que bona part del sector de jornal·lers, un 78%, provenien de la població de Vinaròs. Darrere trobaríem el sector dels militars, que aglutinava un 16% del total, quantitat que supera les xifres aportades per d'altres estudis dedicats a les zones esmentades. És molt important destacar i posar en relleu que el primer carlisme va tenir uns antecedents clars, que els podem situar a partir de la guerra del Trienni Liberal i que el factor temps estigué present en els moviments contrarevolucionaris com un element acumulatiu. Amb això volem mencionar la disjuntiva en la qual ens vam trobar a l'hora d'establir i formular els camps que integren la base de dades dels més de 2.600 carlins registrats fins al moment. D'aquesta manera, sabíem que un cap o un oficial reialista del Trienni havia estat llaurador però aquesta activitat econòmica, que segurament tornà a exercir si va ser classificat com a il·limitat, queda àmpliament superada per la condició d'oficial, encara que obtinguda dins les files de l'exèrcit reialista. El sector artesanal i el dedicat a activitats tradicionals ocupava un 13,65% dels carlins amb ofici conegut, quantitat molt similar a la representada pels eclesiàstics (amb un 12,6%). Els sectors menys representats serien els d'aquells dedicats a professions liberals, que confor-

mava el 6,3% i els dedicats a activitats comercials, amb un 4,2%. Més enllà de l'àmbit relacionat amb les activitats econòmiques o l'ofici, sabem fins al moment que 162 carlins –és a dir, un 6,2% del total registrat– estigueren vinculats al carlisme a partir d'una participació bèl·lica anterior, ja fora com a antics reialistes, com a malcontents o com a representants del cos dels voluntaris reialistes. Amb això podem indicar que el carlisme de les Terres de l'Ebre i del Maestrat va estar integrat per antics combatents de les guerres de les dues primeres dècades del segle XIX i per membres dels voluntaris reialistes, principalment pel que fa a la plantilla dels graus més alts. Els graus intermedis i baixos, així com els membres de la tropa els integraren –en bona mesura– individus que, per la seua edat, difícilment pogueren participar en les guerres anteriors. De fet, si miréssim d'establir un retrat robot dels soldats carlins de la zona, podríem indicar que responia al perfil d'un home jove –bàsicament en edat de ser quintat–, fadrí i dedicat a aquelles activitats que eren més inestables i precàries en cas de crisi econòmica, crisi que, de fet, estigué present durant les guerres analitzades.

Aquestes característiques podien portar implícites algunes de les motivacions que explicarien la seua participació al bàndol carlí, com la pretensió de caire individual basada en un desig de millora social, la preferència del sistema d'actuació carlina perquè operava més a prop dels seus llocs de residència, la possibilitat d'obtenir botins i recompenses a partir de les seues incursions, etc., encara que també és cert que la guerra va durar set llargs anys, que en moltes ocasions les condicions d'aquells homes eren precàries i que el radi d'acció i actuació dels diferents batallons de Cabrera, a mesura que avançava la guerra, es va fer cada cop més ampli i, fins i tot molts carlins de la zona analitzada se n'anaren amb llur cap a l'exili el 1840.

A més de les possibles motivacions individuals que els integrants de les partides pogueren tenir, interpretem l'adscripció a la partida bàsicament a partir de paràmetres de caire col·lectiu, perquè, com hem indicat, entre els diferents sectors carlins van establir-se xarxes de relacions primer en l'àmbit municipal: familiar, d'amistat, de patronatge, etc. La decisió d'anar

a la partida no implicava solament l'individu que s'enrolava, sinó que afectava directament la seua família. Així ho demostren les deportacions, previ embargament, dels pares o les dones de 49 carlins d'Uldecona l'estiu del 1834 i els 56 familiars dels 62 carlins de Vinaròs el 1840. Aquestes disposicions ens porten a considerar que la família, i no l'individu, era l'expressió mínima de sociabilitat entre la comunitat de veïns, i que anar a la partida era més una responsabilitat familiar que individual.

Una altra qüestió a tenir en compte és la de l'obligatorietat o l'adscripció forçada mitjançant les llesves. A la zona que analitzem la primera disposició referent a la lleva carlina la trobem el 1835 i amb els anys es va anar regulant. Va ser precisament durant el 1835 quan els carlins van començar a exercir un control efectiu sobre el territori. Sembla així que en aquesta zona s'establiren dos sistemes de quintes, el liberal i el carlí. Era molt difícil doncs eludir-les totes dues i el compromís adquirit amb uns o amb d'altres, en una zona que no sols va esdevenir un camp de batalla, era evident. La guerra del Trienni va ser l'inici d'una important i llarga trajectòria en clau absolutista d'un sector de la societat. Durant la Primera Guerra Carlina les postures estaven ja prou definides. S'havia creat una xarxa, com hem indicat, de relacions entre els diferents integrants del carlisme. En aquest context, caldria reformular la qüestió de l'obligatorietat d'anar a la guerra i analitzar-la sota el supòsit de la ineludibilitat que allò suposava i més quan els anys i la mateixa comunitat s'encarregaren de difondre el carlisme.

El carlisme de les terres de cruïlla ens remet a una societat profundament dividida i en la qual el missatge absolutista va quallar entre sectors de la societat força heterogenis, però integrats al sinus d'una comunitat. Amb el temps, la implicació d'aquella comunitat amb el projecte carlí va repetir-se, manifestant-se durant la segona meitat del XIX en la guerra dels Matiners i en la Tercera Guerra Carlina. Aquestes, i sobretot la darrera, amb els precedents del Trienni i dels anys trenta, es van poder articular i madurar amb tota una sèrie de símbols i estructures heretades. Les Terres de l'Ebre i el Maestrat foren indrets de destacat arrelament carlí. El paper del sector dirigent del carlisme (oligarquies locals i comarcals, eclesiàstics, caps i oficials) va ser fonamen-

tal per l'aparició i desenvolupament d'aquest a la zona. D'altra banda, l'actuació del sector militar, dels combatents, resultà imprescindible per a poder endegar una lluita armada capaç de fer front al liberalisme polític. Entre els dirigents i la base van establir-se, o ja estaven establertes des del Trienni Liberal, connexions i xarxes de relacions que continuaren en el temps i que convertiren el carlisme en un fenomen de llarga durada. ■

**Professora de l'IES Ramon Muntaner i professora associada de la Universitat Jaume I de Castelló*

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANGUERA, Pere. *Déu, rei i fam. El primer carlisme a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- ARNABAT, Ramon. *Liberals i reialistes. El Trienni Liberal al Penedès (1820-1823). La Mañana*. Lleida, Ajuntament d'Alguaire, 1997.
- FERNÁNDEZ BENÍTEZ, Vicente. *Carlismo y rebeldía campesina. Un estudio sobre la conflictividad social en Cantabria durante la crisis final del Antiguo Régimen*. Siglo XXI, Ayuntamiento de Torrelavega, 1988.
- LLADONOSA, Manuel. *Carlins i liberals a Lleida (1833-1840)*. Lleida: 1993.
- MESEGUER, Vicent. «Carlitas de Vinaròs (1833-1841)». *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo*, núm. 32, 1990, pàg. 36-37.
- RÍO, Ramon del. «El carlisme, revolta popular o contrarevolució?». *L'Avenç*. Barcelona, núm. 203, 1996.
- RÚJULA, Pedro. *Contrarrevolución. Realismo y carlismo en Aragón y el Maestrazgo, 1820-1840*. Saragossa: Prensas Universitarias de Zaragoza, 1998.
- SANTIRSO, Manuel. «El primer carlisme a Catalunya: del regne a l'exili». *L'Avenç*. Barcelona, núm. 203, 1996.
- SAUCH, Núria. *Guerillers i bàndols civils entre l'Ebre i el Maestrat. La formació d'un país carlista (1808-1844)*. Barcelona: Abadia de Montserrat, 2004.
- SAUCH, Núria. «La importància del sector militar en el carlisme de Cabrera». *Trienio, Ilustración y Liberalismo*, núm. 43, 2004.
- SAUCH, Núria. «L'entramat social del primer carlisme a les Terres de l'Ebre i al Maestrat». *Recerques*, 51, 2005.
- TOLEDANO, Lluís Ferran. «El caudillaje carlista y la política de las partidas». *Ayer* 38, 2000, pàg. 92-113; *La montaña insurgente. La tercera guerra carlina a Catalunya 1872-1875*. Girona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 2004, pàg. 401-403.
- VINAIXA, J. Ramon. «Aproximació a l'impacte de la guerra dels Set Anys a les Terres de l'Ebre». A: SÁNCHEZ CERVELLÓ, Josep (ed). Tarragona: Arola Editors, 2004.

El carlisme a Catalunya durant la Restauració

Isidre Molas

Durant la Restauració el carlisme es consolidà a Catalunya com la força antiliberal i contrarevolucionària amb sòlides arrels en un ampli moviment de masses defensor d'una opció dinàstica pròpia, del catolicisme i del foralisme. Amb més disciplina, rigidesa ideològica i capacitat de mobilització que influència en l'opinió, la seva presència orgànica, i també electoral, en molts indrets de Catalunya esdevingué una realitat de primer ordre, com a mínim fins a la Guerra. L'existència d'un partit contrarevolucionari no fou un fenomen insòlit en l'Europa del darrer quart del segle XIX; en tot cas allò que resulta més singular és la seva persistència en el temps, encara que patís profundes divisions internes, sense modificacions substancials malgrat l'embranchada de la societat industrial entre el 1880 i el 1930.

Així la unitat íntima entre pretendent i catolicisme antiliberal, que ja havia estat el seu tret distintiu abans i durant la Tercera Guerra Carlina, presidí la represa legal del moviment després de la derrota militar, sota la direcció de Cándido Nocedal a partir del 1879. Però aquesta identitat es trencà primer amb l'aparició del pidalisme en la via de dreçar un partit catòlic i, després, amb l'escissió dels integristes, més important perquè encara que no afectà gaire la base militant perdé una bona part de la direcció ideològica; quan aquests avantposaren la defensa de la religió catòlica a la causa del pretendent i es definiren per un tradicionalisme sense rei.

Després de l'escissió, el viratge del «carlisme nou», impulsat pel marquès de Cerralbo, Lluís Maria Llauder i el duc de Solferino, generà un notable

esforç de reorganització, sota les formes més modernes de partit polític, basat en l'afiliació directa en entitats alhora polítiques i socials (círcols), la mobilització popular o la creació d'una Junta de Catalunya amb un Cap regional (a diferència de conservadors i liberals o de la mateixa Lliga Regionalista). Així durant el darrer quart del segle XIX el carlisme mantingué una àmplia incidència popular, tot i que no li resultava planera la competència política i electoral, ni la penetració en les institucions.

En puritat, per al carlisme les eleccions no foren mai la via d'accés a la gestió del poder, sinó més aviat una plataforma de mobilització i de propaganda. El «carlisme nou» desplega una opció orientada a l'acumulació de forces, a fer la travessia del desert i a preparar el futur «gran dia», que de tant en tant intentaven. A partir del 1890 abandonà el retraïment i començà a participar en les eleccions a diputats provincials i a Corts, on aconseguí representants, en competència oberta o en aliança amb el caciquisme.

A Girona, Joaquim de Vayreda (Olot, 1890) i a Tarragona, Víctor J. Olesa (Tortosa, 1891) i a Barcelona, Gaietà Buigas i Carles de Subirà (Vic, 1982) foren diputats provincials i a partir d'aquest darrer any presentaren ja amb regularitat candidats i obtingueren electes en les quatre diputacions catalanes. Talment com passava en el camp republicà (fracassada la via militar, calia estar disposat a entrar en el terreny del possible), però sense el sector moderat organitzat que aquests havien generat, per al qual el «gran dia», si mai n'hi havia, seria el resultat d'un llarg procés històric d'evolució.

Pel que fa als diputats el 1891, en les primeres eleccions legislatives de la Restauració fetes amb sufragi universal, presentaren a tot l'Estat una trentena de candidats al Congrés (nou a Catalunya), quatre dels quals resultaren elegits diputats (dos a Catalunya: Llauder a Berga i el duc de Solferino, a Vic). El 1893 assolí set actes, però cap de les quals a Catalunya, on Llauder fou derrotat. No sols el Govern tractava els carlins com una oposició antidinàstica, sinó que aquests tenien problemes per tal de connectar amb la totalitat de l'electorat catòlic, que no constituïa un cos polític homogeni i era un viver de vots que es repartien entre diverses opcions: al costat del carlisme, i enfront seu, hi havia els integristes del Partit Catòlic Nacional, que havia deixat de tenir la qüestió dinàstica com a distintiva, i sobretot la via possibilista del partit conservador. El 1896 va obtenir deu diputats a Espanya (dos a Catalunya: Josep de Suelves a Tarragona i Joaquim Llorens a Olot durant la crisi colonial, la representació, però, minvava sis diputats (Suelves i Llorens es mantingueren) el 1898 i el 1899 només n'aconseguí dos, cap a Catalunya.

En el Senat les coses eren encara més difícils que al Congrés. Els dos senadors carlins amb què comptà durant el darrer quart del segle XIX s'havien incorporat com a senadors per dret propi: és el cas del marquès de Cerralbo i de Manuel de Llanza, duc de Solferino (incorporat en 1893), qui amb Miquel Junyent encapçalava durant el primer terç del segle XX el grup més catalanista del carlisme, que posava en relleu la defensa de l'autonomia, dels furs i de la llengua catalana, i que més tard s'obriria a una proximitat tàctica amb la Lliga Regionalista, malgrat les fortes resistències internes. A l'inici de la II República encara predominava, però ja en una franca reculada que s'accentuà amb la reincorporació dels sectors mellistes i integristes al tronc comú per tal d'esdevenir el partit catòlic de la contrarevolució.

Durant el segle XIX havien resultat elegits dos senadors carlins a Catalunya, però cap dels dos no arribà a prometre el càrrec i, per tant, no s'incorporaren a l'Alta Cambra: per Girona, el 1896 el cap de la Junta Regional del Tradicionalisme, Lluís Maria de Llauder, propietari i director d'*El Correo Catalán* i *El Correo Español* i de l'editorial La Hormiga de Oro, que fou un personatge clau en la re-

cuperació del partit després de la separació dels integristes i la figura central del carlisme català del període; i per Tarragona, el 1899 Josep de Suelves, novè marquès de Tamarit, que havia estat coronel de cavalleria durant la guerra civil i ajudant de camp del pretendent; des del gener del 1893 fins al 1901 presidí la Junta Provincial de Tarragona, i després continuà essent-ne l'home fort fins a l'aparició del mellisme, encara que era Víctor J. Olesa qui hi dirigia el partit.

Aquest recordatori dels electes en la darrera dècada del segle XIX permet de comprovar la debilitat electoral del carlisme en produir-se la crisi del 1898, i la seva debilitat militar després del fracàs de la sublevació d'octubre del 1900. En qualsevol cas el 1898 els carlins no eren una alternativa de referència per a la sortida de la crisi, com tampoc no ho serien el 1917.

Amb l'entrada del segle XX la situació no es modificà: pocs candidats i menys electes, tot i la persistència d'una massa de seguidors àmplia i consistent, que admetia poc i malament els trànsfuges, els integristes, els mestissos i els tous. A Catalunya la sembra de deu anys de participació institucional donà un primer fruit amb l'elecció d'Olesa com a president de la Diputació de Tarragona durant dos anys (abril 1901-gener 1903) amb el vot dels dinàstics i en les legislatives d'abril del 1901 Suelves resultà elegit diputat en la circumscripció de Tarragona. Però el 1903, vuit (cinc dels quals en una candidatura completa per la ciutat de Barcelona, feta amb el propòsit potser d'atraure el grup de catòlics que s'havia desenganxat dels conservadors). Cal recordar el procés d'envelliment i de descomposició del partit conservador en aquells anys, que en gran part heretà la Lliga Regionalista, i la creació dels Comitè de Defensa Social, un grup de pressió format per conservadors, regionalistes, carlins i integristes units en la defensa de la religió i l'ordre i que durant més de dues dècades ocupà un lloc crucial en els esforços d'unificació de les dretes.

Malgrat mantenir una força social organitzada i comptar amb caps locals dotats d'una ferma vocació política, els resultats electorals no eren gaire afalagadors i les perspectives de millora, remotes. La transmissió de la fidelitat política per la via de la socialització familiar reforçada pel «carlisme nou» i a la creació d'una contrasocietat, li assegurà una sòlida continuïtat, ajudada per un ampli

Solidaritat Catalana. Reunió dels senadors i diputats solidaris al Congrés. D'esquerra a dreta, a peu dret: J. Moles, F. Cambó, J. Caballé, E. Corominas, J. Llari, J. Ventosa, J. Salvatella, E. Siscars, A. Hurtado, F. Macià i J. Marial. Asseguts: J. Vázquez de Mella, duc de Solferino, N. Salmerón, J. Sardà, J. Garriga i Massó i J. M. Vallès i Robot

sector de sacerdots i religiosos (encara que molts bisbes hi guardaven una prudent distància), però el moviment es mantenia en la marginació política: la defensa dels valors tradicionalistes, del catolicisme, de l'ordre i de la propietat els acostava als altres partits de les dretes, però el legitimisme dinàstic esdevenia un element poc convincent si hom volia evitar els daltabaixos. En tot cas, si el carlisme no proposava la insurrecció militar, havia d'evitar l'aïllament i aprendre a valorar la més aviat poc èpica gestió del dia a dia. És a dir, els calia incorporar-se a la política tal com era.

La Llei de jurisdiccions, però, canvià com a resultat de la confluència dels sectors contraris al règim, des de republicans i regionalistes a integristes i carlins, i la formació de Solidaritat Catalana. El triomf rotund d'aquesta coalició en les eleccions legislatives del 1907 li permeté de superar l'aïllament i de fer valer el pes que tenia en la societat catalana: els carlins augmentaren a sis el nombre de candidats al Congrés que la coalició presentà, i tots ells resultaren elegits diputats: Marià Bordas (Berga), Miquel Junyent (Vic), Pere Llosas (Olot), Manuel de Bofarull (Vilademuls), Llorenç M. Aliet (Cervera) i Josep de Suelves (Tarragona). Sumats als vuit diputats carlins elegits a la resta d'Espanya constituïren el nucli de diputats més important que el partit arribà a assolir durant la vigència de

la Constitució del 1876. Pel que fa al Senat, Solidaritat Catalana incorporà tres candidats carlins a les seves llistes i un d'integrista: Emili Sicars (Barcelona), Manuel Bonmatí (Girona), Epifani de Fortuny, baró d'Esponellà (Lleida) i l'integrista Marià de Gomar (Lleida). Tots resultaren elegits i prengueren possessió del càrrec.

El jaumisme

A la mort del pretendent Carles el juliol del 1909 el succeí Jaume III com a dirigent del «poble carlí», el qual poc temps després intentà de donar un to renovat al moviment i fomentar un major activisme. El 1910 presentarien nou candidats al Congrés, però els resultats foren semblants als obtinguts abans del 1907: només aconseguiren dos diputats, Dalmacio Iglesias (Girona) i Pere Llosas (Olot), perquè gaudiren de l'ajut de tota la dreta, incloent-hi els regionalistes. Al començament intentaren d'impulsar amb una certa tenacitat la mobilització de l'opinió catòlica en oposició al laïcisme de Canalejas, en especial cercant la coincidència amb la Lliga Regionalista; però el 1914 la intensitat del debat sobre el rol social i polític de l'Església Catòlica havia minvat i l'esforç electoral dels jaumins baixà també: presentaren cinc candidats al Congrés, dels quals només aconseguí l'escó Llosas (Olot), que repetiria el 1916.

A recer dels nous aires del jaumisme s'obrí una fase de la vida del partit que combinava la mobilització fora dels locals i l'organització d'unes forces juvenils d'acció (requetés) en la via de creació de milícies de combat, que anys després adoptarien d'altres partits, per tal de disputar el carrer als republicans o als cenatistes (a través del Sindicat Lliure), al mateix temps que l'obertura a possibles aliances que permetessin d'accedir a les institucions de govern. Com he dit abans, els carlins, o jaumins, treballaven en la via de fer aliances sigui amb regionalistes, sigui amb dinàstics, segons les circumstàncies, però continuaven tenint una sòlida i arrelada estructura de base i reunien amplis grups humans, encara que eren massa tancats i extremistes per atreure en solitari adhesions electorals suficients. Per aquesta raó la tensió, en ser un partit dinàstic o un partit tradicionalista de dretes, era latent i de manera superposada s'expressava en la preferència d'aliances i la mitologia de la continuïtat i de la lluita armada. En tot cas, no és produït una evolució renovadora a l'estil de la feta per Charles Maurras a França, encara que Vázquez de Mella l'havia començat, ni el llançament d'un partit catòlic modern (a l'estil del Zentrum o del Partito Popolare), és a dir, incorporat a la societat liberal com el Partit Socialista Popular d'Ossorio y Gallardo o la Unió Democràtica de Catalunya, malgrat que en un i altre hi participaren persones procedents del carlisme.

La Junta Regional presidida pel duc de Solferino dimití i el 9 de febrer del 1915 el marquès de Cerralbo en nomenà una de nova presidida per Miquel Junyent. És a dir, es tractava d'una renovació controlada. Per aquesta raó, les tensions entre els dos sectors augmentaren i forçaren que la direcció incorporés també el nucli que més tard constituïria el sector mellista, en l'intent d'integrar tothom. Així, el febrer del 1917 la Junta Regional de Catalunya hagué de tornar a ser presidida pel duc de Solferino, amb Miquel Salellas de vicepresident. A una banda se situaven Miquel Junyent i Lluís Argemí i a l'altra, Salellas i Teodor de Mas. Més bé o més malament els dos sectors necessitaven conviure.

La qüestió de les aliances, i com enfrontar els problemes dels espais de frontera, havia produït diferències internes, en especial pel que fa al debat sobre l'aproximació a la Lliga Regionalista o la configuració d'un bloc catòlic amb mauristes i Comitè

de Defensa Social. En aquest debat el partit s'anà corcant. Els uns tendien a anar de bracet amb la Lliga i els altres n'eren recelosos; i així visqueren la crisi del 1917, que paradoxalment no els reforçà ni molt, ni poc. El 1918 presentaren quatre candidats a diputat i n'aconseguien dos amb l'ajut decisiu de la Lliga: el notari Narcís Batlle per Barcelona i el comerciant Bartomeu Trías per Vic. Al Senat, en aliança amb la Lliga, obtingueren també dos senadors: Junyent i Argemí; però l'oferta el 1918 de designar un tercer candidat, que aniria encasellat, per Tarragona oposà tots dos sectors: mentre que els primers defensaven el nom de Llosas, l'altre grup optà per Dalmacio Iglesias (un i altre havien perdut l'elecció de diputat a Olot i a Girona). Calgué triar i el sector regionalista perdé.

El mellisme

Quan el febrer del 1919 *Don Jaume* apartà d'una manera fulminant Vázquez de Mella del seu rol de líder suprem del partit, la crisi es precipità i el jaumisme es trencà: els mellistes se'n separaren i crearen un nou partit tradicionalista també sense rei, com passà en el cas dels integristes. L'escissió mellista s'assentà, doncs, a Catalunya en unes divergències preexistents entre el sector «més» catòlic, més autoritari i més allunyat de la Lliga i el sector «més» catalanista, sense que al començament la divisòria fos gaire definida, en especial si ens acostem al territori. Per aquesta raó les primeres reaccions foren de comoció i trigaren un cert temps a assestar-se. El març del 1919 la Junta Regional dimití; el secretari polític de *Don Jaume* dissolgué tots els organismes del partit i es constituí una nova Junta Regional integrada per Miquel Junyent, Lluís Argemí, Bartomeu Trías, Narcís Batlle i Joan Maria Roma. Per la seva banda, el mellisme, formà un directori amb els caps provincials de Girona (Joaquim de Solà Morales), Lleida (Rafael La Rosa) i Tarragona (Frederic Escoda), juntament amb Joaquim de Bolós, regidor de Barcelona, i Teodor de Mas, el dirigent de Vic, el qual en fou el líder i formà part de la direcció del Partit Catòlic Tradicionalista en tant que cap regional de Catalunya.

És a dir, el jaumisme perdé el control de tres províncies: Girona en bloc, sota la direcció de Josep Maria Vilahur i Joaquim de Solà Morales, excepte Llosas que es declarà neutral i que més tard esdevingué maurista;

la majoria de Tarragona amb Víctor J. Olesa al davant (enfrontat a l'altre diputat provincial, Avellà, que es mantingué dins el jaumisme) i Lleida, on els dos sectors (el de La Rosa i el de Joan Lavaquial i Vicens Carbó) continuaren amb llur enfrontament de sempre. Barcelona es dividí també, però Pere Vives no aconseguí de doblegar la direcció de Miquel Junyent, que mantenia l'orientació del partit des de les pàgines d'*El Correo Catalán* i gaudia de la supremacia a la capital, que es convertiria en el nou cap, ara sense resistències, del partit jaumí.

L'escissió, que al final afectà poc Catalunya, reforçà l'estratègia de proximitat a la Lliga propugnada per Junyent i el duc de Solferino, però també el debilità per la separació d'un sector important i combatiu. La veritat és que ideològicament uns i altres no eren gaire diferents, si deixem de banda les relacions amb la Lliga; el mellisme potser tenia una certa tendència a ser més sensible als militars i naturalment, com que sorgia en oposició al pretendent, era més accidentalista. El cert és que el mellisme s'inclinava més aviat per arribar a acords electorals amb la Unió Monàrquica Nacional i els jaumins podien decantar-se més clarament per la Lliga; però la tendència és més aviat orientativa i té excepcions, encara que *grosso modo* resulti visible. A partir del 1918, després de l'esclat provocat pel mellisme, el jaumisme aliat amb la Lliga obtingué una notable presència institucional: els jaumins Junyent, Argemí, Llanza, Trías i Batlle tingueren escó a les Corts, quatre senadors i un diputat, i l'integrista Dalmacio Iglesias obtingué l'acta de senador encasellat pel Govern.

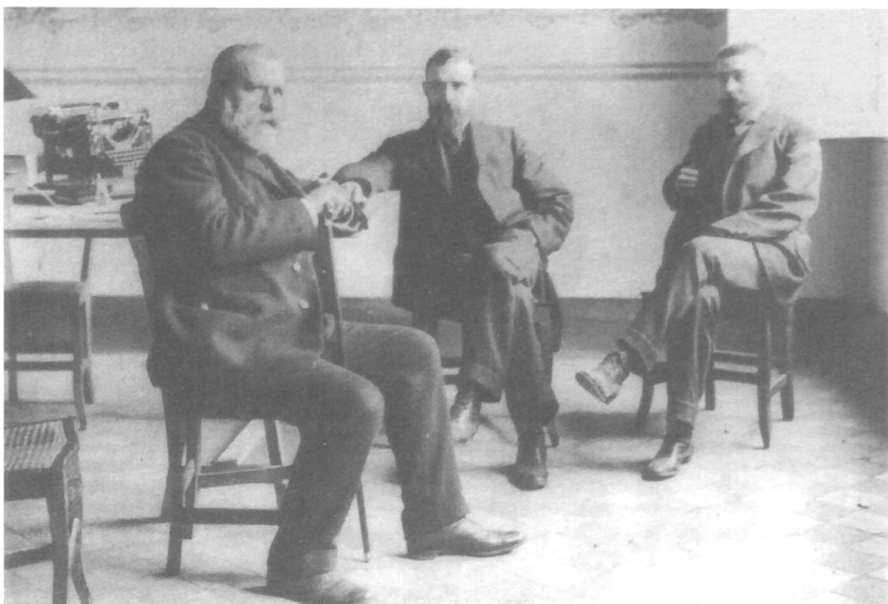
L'auge electoral del 1907 havia estat un miratge i la voluntat expressada el 1909 d'actuar amb més empena havia quedat molt lluny; el jaumisme, com a organització, havia quedat seriosament tocat per l'escissió mellista. La veritat és que de mica en mica ja havia anat minvant en influència política en les diputacions catalanes (i per tant a partir del 1914 en la Mancomunitat), tot i que no es pot dir que retrocedís en els territoris on tradicionalment comptava amb un ampli sector social afecte. El 1905, per exemple, a Catalunya tenia nou diputats provincials; el 1909, onze; el 1911, tretze; el 1913, deu; el 1915, nou; però el 1917 i 1921, set; i el 1923, quatre (dos dels quals eren mellistes).

El descens produït el 1923 s'explica potser per l'escissió, però aques-

ta necessita ser explicada per la dificultat per esdevenir una alternativa viable en la nova societat industrial i pel xoc entre propostes d'estratègies diferents. Segur que la disputa sobre el pretendent i les discrepàncies sobre aliances electorals hi pesaren (encara que en alguna ocasió uns i altres es van veure empesos a retrobar-se en un marc més ampli), però quan les passions es desfermen, tal com sol passar gairebé sempre en el trencament de partits dotats d'un grau d'adhesió molt intens, les conseqüències poden resultar molt lesives. En tot cas, cal valorar que la crisi de l'Estat oberta el 1917 i encara per tancar, tal com havia passat el 1898, no tenia res a veure amb la del 1873, i que el carlisme vivia la dificultat d'emprendre una nova modernització de la dicotomia entre partit dinàstic i partit catòlic i conservador, si no volia abocar-se a ser un partit d'ordre al servei de l'Exèrcit.

La dictadura de Primo de Rivera portà sectors del tradicionalisme carlí a participar-hi, en el cas de mellistes i integristes amb facilitat perquè no plantejaven la qüestió dinàstica, però fins i tot, encara que amb més dificultats, també pel sector jaumí, que derivà d'una actitud de col·laboració a una d'oposició oberta. La mort de *Don Jaume*, l'ascens d'Alfonso Carlos a la direcció del moviment i el laïcisme desplegat per la II República permeteren el retorn al tronc comú d'integristes i mellistes i a Catalunya en poc temps provocaren el desplaçament de la vella guàrdia catalanista per tal de renovar el partit en la via de les solucions autoritàries, la mística insurreccional i el retorn a la proposta històrica de la unió de la causa dinàstica, la defensa de la religió catòlica i de l'ordre social.

La difusió territorial del carlisme català fou molt desequilibrada en el territori. La presència electoral del jaumisme en les eleccions de diputats provincials ens permet de valorar les zones on tenien una adhesió social més àmplia. Segons províncies entre el 1901 i el 1923 obtingueren 14 actes a Girona i Tarragona; 7 a Lleida; i 17 actes a Barcelona; és a dir, en proporció la seva major força residia a Girona i a Tarragona. Els millors resultats en les eleccions a diputats provincials ens dibuixen l'existència d'una línia contínua que des de Puigcerdà i Olot, es bifurca en un ramal vers Vic, Girona i Santa Coloma de Farners fins a la costa, i per l'altre passa per Berga, Manresa, Solsona, Cervera, Montblanc, Valls, Falset, Gandesa i Tortosa.

El Comitè de Solidaritat Catalana: Roca i Roca, Cambó i Junyent

Aquests són també els espais on el carlisme aconseguí tots els seus diputats a Corts. És a dir, delimita un extens territori de la Catalunya central, que en el seu negatiu ofereix també àmplies zones de debilitat.

Pel que fa als dirigents, resulta rellevant l'existència d'un bloc de persones elegides en tres ocasions com a diputats provincials que integren uns dirigents locals molt arrelats en el territori i que, en general, són poc esmentats: Joan Pelfort (Manresa), Lluís Pericàs (Vic), Pius de Valls (Sant Celoni), Joaquim de Solà-Morales (Olot), Antoni de Nuix (Cervera), Joaquim Avellà (Valls), Victor J. Olesa (Tortosa) i Daniel Serres (Móra d'Ebre). Tots ells foren figures clau en el manteniment de la representació dels nuclis carlins més sòlids. No eren els únics dirigents locals del partit, però llur notable continuïtat ens mostra el manteniment d'un gruix de dirigents amb un arrelament més que notable. El carlisme tingué sempre una direcció centralitzada, però també comptà amb un personal polític local força consistent en el territori.

Si atenem a l'activitat social i professional del grup humà que foren diputats, senadors i diputats provincials estables (elegits en tres ocasions) trobem cinc advocats i dos notaris, set propietaris rurals, tres fabricants, un comerciant i un banquer, un periodista i un funcionari, un fet que posa de relleu la combinació de dirigents de la societat industrial amb hisendats i propietaris, amb un pes notable de persones lligades a l'exercici de professions jurídiques. Si

només penséssim en aquestes dades, sense comptar amb més referències sobre les bases socials en els territoris on tenia més força, segurament podríem pensar que es tracta d'un partit conservador, però és allò que caldria esperar d'un partit enclavat en la Catalunya interior; perquè és cert que en la seva direcció hi ha molts propietaris rurals, que provenien de famílies tradicionals d'hisendats que mantenien una àmplia solidesa econòmica i social en l'àmbit local: Pius de Valls, Epifani de Fortuny, Marià de Gomar, Joaquim de Solà-Morales o Antoni de Nuix, però també és cert que també hi trobem industrials i fabricants, com Manuel Bonmatí i el seu fill Josep Maria Bonmatí, Lluís Argemí o Lluís Pericàs, comerciants com Bartomeu Trías i banquers com Pere Llosas. Al capdavant, el carlisme era també un moviment present en els centres urbans. La realitat resulta més matisada que el tòpic del capellà trabucaire, encara que només sigui perquè, d'acord amb els patrons dominants en la política de l'època, la majoria dels polítics actius eren advocats i propietaris.

La direcció del carlisme no era, per tant, una elit agrària escindida de la urbana, tot i que gaudia d'una important adhesió en zones rurals i conformava les seves elits locals d'una manera semblant als conservadors o la Lliga Regionalista. El carlisme era un partit assentat amb solidesa en les zones rurals, però no era un partit agrari, sinó un moviment d'extrema dreta incorporat a la societat industrial catalana.

Una llambregada al darrer carlisme: de Franco ençà

F. Xavier Granados*

La historiografia moderna considera que el carlisme fou un moviment polític d'abast fonamentalment vuitcentista; els seus seguidors protagonitzaren, com a força opositora a la monarquia espanyola, alguns dels moments més tibants de la centúria, bé fomentant intrigues de cambra, bé organitzant guerres sagnants. En canvi, durant la major part del segle XX, els carlins, veient-se una força residual, maldaren per augmentar la seva presència en els diferents contextos polítics que s'hi esdevingueren.

El 1830 s'obrí dins la família dels Borbó un conflicte dinàstic que, si fa no fa, ha arribat fins avui. Aquell any Ferran VII abolí, per mitjà d'una pragmàtica, la Llei sàlica –que un avantpassat seu, Felip V, havia decretat– a fi de poder deixar la corona a la seva filla, Isabel. Aquesta decisió no agradà gens ni mica a Carles Maria Isidre, el germà del rei. Mort el monarca quan la princesa només tenia tres anys, s'hagué d'instaurar una regència que va assumir la reina Maria Cristina. Aquest context afavorí l'aparició d'un bon nombre de partidaris de Carles, i ben aviat començaren els primers enfrontaments directes. Ara bé, les tres guerres carlines no varen ser provocades únicament perquè hi hagués desavinències amb l'ocupant del tron, sinó també perquè es defensaven dues concepcions polítiques força allunyades. Els carlins eren defensors de la tradició (a la qual al·ludien per legitimar els seus drets) i dels seus valors inherents (Déu, Pàtria, Furs, Rei); consideraven el liberalisme una doctrina de la nefasta modernitat i, per tant, eren radicalment contraris a les reformes polítiques liberals. Els liberals, en canvi, apostaven per la modernitat i el progrés, d'acord amb els nous corrents que es vivien al món desenvolupat.

Al tombant del segle XX, el balanç que fan els carlins de les seves actuacions militars i de la seva presència política en les diferents regions espanyoles no s'adiu, ni de bon tros, a allò que s'esperaven. Les dificultats que el carlisme té d'aconseguir els seus objectius es fan ben visibles entre els seus membres i les divergències ideològiques comencen a prendre forma. La mateixa evolució dels fets de principi de la nova centúria no ajuda ni poc ni gens a fer desaparèixer les primeres dissidències internes. Unamuno ja advertia que havien aparegut dues classes de carlisme: un carlisme «*con su fondo socialista y federal y hasta anárquico*» i un altre que fregaria l'integrisme ultraconservador amb «*ese tumor escolástico, esa miseria de bachilleres, canónigos, curas y barberos ergotistas y racionadores*». ¹ És a dir que, davant la línia oficial del carlisme, hi sorgeix una tendència tradicionalista, de dretes i unitarista. Aquests dos corrents són els que, si fa no fa, caracteritzaran la bicefàlia del carlisme modern fins avui dia.

En els primers mesos del 1936, els carlins es reuneixen amb el general Mola per a preparar un alçament armat contra el règim democràtic republicà. En total, es constitueixen 41 terços de requetès –organitzacions paramilitars del partit carlí des del 1913–, la majoria procedents de Navarra. Catalunya hi contribueix tot creant, un any després, una sola unitat militar: el Terç de Requetès de la Mare de Déu de Montserrat. Aquesta estructura exclusivament catalana estava formada per carlins, falangistes, catòlics, tradicionalistes, i àdhuc antics membres de la Lliga que havien hagut de fugir del país durant la Segona República. Aquests combatents participaren activament en la batalla de

Josep Quint Zaforteza.
Arxiu Gran Enciclopèdia de Mallorca

l'Ebre integrats en una divisió de l'exèrcit de Franco.

Amb tot, durant la Guerra Civil es produeixen en el redós carlí dos fets de gran transcendència: l'afiliació dels carlins a un moviment nacionalista espanyol i un nou problema successor. Efectivament, el 19 d'abril del 1937, el general Franco signa a Salamanca el Decret d'unificació per mitjà del qual es fusionen, sota el seu comandament, la Comunió Tradicionalista –denominació que des de feia sis anys aplegava, d'una banda, carlistes integristes catòlics i, d'altra, defensors del foralisme– i la Falange Española. El resultat és la formació de la Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (FET y de las JONS), un nou moviment polític inspirat, fora cap mena de dubte, pels corrents autoritaris i parafeixistes moderns que estaven consolidant-se per tot Europa en aquells moments. La resistència a acceptar aquesta decisió per part d'un sector minoritari del carlisme provoca l'exili a Portugal del seu dirigent, Manuel Fal Conde. Aquesta unificació, que fou batejada amb el nom de Movimiento Nacional, va acabar conscientment amb el carlisme com a partit, atès que es perderen diaris i edificis, però no com a corrent polític, ja que va mantenir certa presència en el govern franquista a través del Ministeri de Justícia. Així, el decret del 37 trasllada la tranquil·litat política a la zona rebel, elimina les lluites internes entre les diverses faccions polítiques, pràcticament inexistents en comparació de la zona republicana, i permet concentrar l'esforç en les operacions militars.

En aquest context, el mallorquí Josep Quint Zaforteza Amat va convertir-se en el dirigent de la Comunió Tradicionalista de Balears. Des del 1933, publicà una sèrie d'articles a la revista *Reconquista* per tal de defensar la pluralitat d'Espanya i la validesa del foralisme com a mitjà per a la descentralització. Participà en la trama insurgent prèvia al 19 de juliol del 1936 i, en el seu casal de Palma, els conjurats hi tengueren reunions. Durant els anys de guerra, ocupà el càrrec de president de la Diputació de Balears i de governador civil.

Pel que fa a la qüestió successòria, s'ha de recordar que Alfons Carles I havia mort el 1936 sense descendència. Aleshores fou designat regent el príncep Francesc Xavier de Borbó-Parma, a la causa del qual la majoria de carlins s'adherí. Un sector minoritari, però, es decidí pels drets d'un nét de Carles VII, que prengué el nom de Carles VIII. Tanmateix, la mort d'aquest el 1953 fou decisiva per a convertir el candidat oficiós (Xavier I) en el vertader pretendent al tron d'Espanya.

Francesc Xavier de Borbó, havia participat també en els preparatius del cop d'estat militar per enderrocar la República. Això no obstant, la decisió presa per Franco d'integrar els carlins en la FET y de las JONS desplaçà força al regent, el qual des d'aquell moment es converteix en un dels opositors més importants del règim. Al llarg dels anys cinquanta, diverses organitzacions universitàries i obreres del carlisme que no pertanyien al partit únic feixista, amb el suport de Xavier I, promouen, clandestinament, una renovació ideològica profunda. Així, pels volts del 1965 es funda el Partit Carlí (PC), amb una definida línia política d'esquerra alternativa, socialista autogestionària i federativista. Foren clau en aquesta redefinició esquerrana els postulats catolicistes postconciliaris (Concili Vaticà II, iniciat el 1962) i la clara ruptura amb el franquisme representada per l'expulsió de l'Estat espanyol de Carles-Hug i la seva família, i el nomenament com a successor en la prefectura de l'Estat del príncep Joan Carles de Borbó (1969). Així, pel que fa a l'organització de l'Estat, el Partit Carlí apostava per una monarquia democràtica i esquerrana. Entre el 1970 i el 1972, el PC organitza a Arbona (País Basc francès) els Congressos del Poble Carlí; es palesa la conversió del PC en un partit de masses, de classe,

federal i democràtic que aspira a una monarquia socialista basada en el pacte entre la dinastia i el poble. Poc després, Francesc Xavier concedeix poders complets al seu fill Carles Hug de Borbó i Parma, representat a Espanya per José María de Zavala, per a dirigir el partit, i el 20 d'abril del 1975 abdica.

Durant els anys de la Transició, el Partit Carlí passa a formar part, juntament amb altres forces de l'oposició, de la Junta Democràtica d'Espanya, fins que en marxa el febrer del 1975 per a passar a formar part de la Plataforma de Convergència Democràtica que el març del 1976 es fusiona amb la Junta en la Coordinació Democràtica. Tot i això, el partit, que aleshores comptava amb 25.000 militants, no va poder participar en les primeres eleccions democràtiques del 1977 per no arribar a temps el seu reconeixement oficial com a partit.

Tanmateix, aquesta nova etapa no facilita, ni de bon tros, la unitat interna del partit. El germà de Carles Hug, Sixte Enric de Borbó, representant del sector més tradicionalista i ultradretà del carlisme, mira d'organitzar un moviment alternatiu amb la col·laboració de franquistes i d'elements ultradretans internacionals, amb el suport fefaent de Fuerza Nueva. El 1976, a la concentració anual carlina de Montejurra (Navarra), on s'havien traslladat els actes principals del partit després de la mort del dictador, els seguidors d'aquest carlisme feixista emprengueren accions terroristes i mataren dos carlins partidaris de Carles Hug. Decebut dels resultats electorals i cansat dels atacs interns, el 1980 Carles Hug abandona l'activitat política, cosa que significa el principi de la fi del Partit Carlí.

A casa nostra, entre els anys 1960 i 1970, el Partit Carlí també passà de les clàssiques postures tradicionalistes del carlisme polític a la defensa de postulats socialistes i federalistes, i es dotà d'una estructuració federal. Sense perdre mai de vista les directrius del partit en l'àmbit estatal, el Partit Carlí de Catalunya o Partit Carlí Català, d'ideologia esquerrana, és creat el 1966 i legalitzat el juliol del 1977, després de les primeres eleccions democràtiques postfranquistes. Fou membre de l'Assemblea de Catalunya i del Consell de Forces Polítiques, edità *Avancem* i tingué per caps Josep Badia i Josep Lluís Herrera (1978). Incapaç de conquerir un espai polític propi, entrà en crisi el 1980 amb la dimissió de Carles Hug de Borbó i

Parma. En una altra línia, els antics col·laboracionistes amb el franquisme s'apleguen el 1974 en la Hermandad del Maestrazgo, amb centre a Ulldecona (Montsià) i presidits per Ramon Forcadell; defensant posicions catolicoconservadores, donen suport a la monarquia de Joan Carles I. Un nucli integrista centrat a Catalunya, que des del 1958 havia rebutjat l'autoritat de Xavier I, es reorganitza el 1978 sota el nom d'Unión Carlista.

Per la seva banda, el Partit Carlí de les Illes Balears tengué el seu inici el 1968, amb la constitució de l'organització a Mallorca i la definició com a força política partidària del socialisme autogestionari i del federalisme. La seva línia d'acció política passà per la promoció activa de la recuperació de les llibertats democràtiques durant el règim franquista i la normalització de la llengua catalana en l'ensenyament i en la pràctica religiosa. En les eleccions generals del primer de març del 1979, el resultat va ser de 1.257 vots (0,42%) al global de les Illes Balears, per la qual cosa poc temps després el partit cessà les seves activitats.

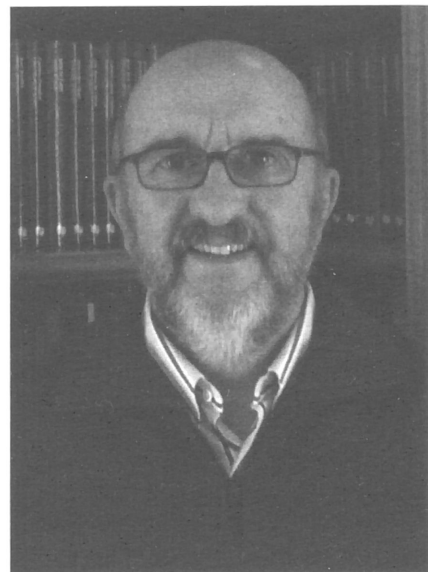
En els darrers anys, la presència del carlisme en qualsevol de les seves faccions ha quedat molt reduïda. N'hi ha prou de veure els darrers resultats electorals, clarament insignificants (el 2008, dos mil vots en tot l'Estat). I més encara si es té en compte la desaparició recent de l'*alma mater* del moviment. Carles Hug de Borbó, l'home que havia reinventat el carlisme, que va substituir «Déu, Pàtria i Rei» per «socialisme, federalisme i autogestió», va morir a Barcelona el proppassat 2010 sense descendència.

*Historiador i filòleg

¹ UNAMUNO, Miguel de. *La crisis del patriotismo español*. Pàg. 951.

Mestre Lleó, paraula escoltada

Miquel Sbert i Garau

Des que els romàntics «descobriren» el «poble», convertiren els glosadors (els poetes orals «populars») en els agents d'una producció verbopoètica que venia a ser la transmissió de les idees i sentiments d'aquest «poble». Era una idea que forneix el fonament d'una concepció conservadora i idealista, amb uns plantejaments ideològics molt definits¹ que basava el seu criteri d'identificació en una concepció que seria molt criticada pels marxistes que arribaren a entendre la literatura «popular» (coneguda avui com a «tradicional i popular») com a factor notori d'alienació. La lectura de moltes de les plaquetes de glosat del segle XIX permeten fàcilment arribar a aquesta conclusió, en el sentit de concebre la «literatura popular» com el vehicle de transmissió de les pautes de comportament que les «classes dominants» volien imposar als «oprimits».

Els glosadors tradicionals, individualment, no han estat estudiats fins als anys vuitanta del segle passat. En canvi, han merescut l'atenció dels analistes com a «grup»: fins fa molt poc temps els estudis etnopoètics han fet el retrat robot del poeta oral nostre inspirant-se en el perfil dels grans glosadors del segle XIX que els mostaven, generalment, com a homes «genialoides» d'origen camperol, asalariats o petits propietaris rurals, sense estudis (Herder i la *poesia natural* deixaren petjada), molt influïts per l'Església catòlica, conservadors... També hi ha hagut línies d'aproximació que s'han fixat en l'aspecte transgressor, revolucionari fins i tot, dels poetes orals nostres, veient-hi una veu crítica

contra el poder establert (la revolta podia venir des de la crítica social, la sàtira política o la «rebel·lió» sexual...).

Com en d'altres facetes de l'oralitat poètica Ruth Finnegan² matisa, i ho fa quan entre la hipotètica genialitat de l'individu romàntica i el gregari anonimat d'una veu col·lectiva, alienada o revoltada, afina l'observació: «*The oral poet is not merely the voice of communal pressures, neither is every poet an individual and untrammelled genius: poetry is the creation "both" of a particular community "and" of a particular individual. This dual genesis applies as much to oral as to written poetry, and for a satisfactory study, both aspects need to be remembered.*» La fusió d'ambdós trets és paral·lela a la coexistència dels dos perfils ideològics i creatius dels glosadors del XIX.

Paraula individual que el «poble» fa col·lectiva (en integrar-la al patrimoni oral, fent-ne memòria i passant-la d'un indret a l'altre, d'una generació a la següent, sense el suport imprès; paraula que serveix de cadena de transmissió del poder (polític, econòmic, religiós, ideològic) o d'incitació a l'alliberament a la vida lliure i plena. Una paraula que gaudeix de les facilitats que dona la confiança (i les possibilitats) dels que comanden i una altra que ha de transitar pels camins aspres de tres peus, pels racons de les tavernes o pels viaranyes de la clandestinitat. En qualsevol dels dos casos (o d'altres d'intermedis), el que omple de vitalitat, de força i de sentit la producció dels poetes orals del segle XIX és la seva inserció en l'imaginari del poble: la tradicionalització de Pidal. Quan la gent me-

moritza una cançó i la *transmet* amb variants (l'oralitat no és gaire fidel a la literalitat textual) el glosador ha assolit el seu succés principal, la seva fita essencial: la paraula deixa de ser seva i esdevé bé col·lectiu. Potser és des de la consideració del que el «poble» ha incorporat (la memòria, un altre cop) un text etnopoètic des d'on caldria considerar quina ha estat l'autèntica funció del glosador (entre l'alienació o el deixondiment).

Atribuir a un o a altre glosador un text conservat per l'oralitat és córrer un risc si no hi ha proves documentals fiables. En el context de les afirmacions anteriors (dualitats individu-col·lectiu; veu dominadora-veu d'alliberació), potser és oportuna la consideració d'algunes cançons recollides pel P. Ginard³, el qual manifesta ben clarament que rebutjà incloure al seu *Cançoner Popular de Mallorca* (CPM) textos prèviament publicats, cosa que indica que ell, personalment, o per via de col·laboradors molt fiables, recollí les cançons de la veu (viva veu) d'informadors per la geografia mallorquina.

Les cançons són transcrites el volum III del CPM, del capítol *LOCALITAT. Espanya en general*. Es tracta de set de les deu cançons que Ginard aporta, la vuitena correspon al capítol *VIDA HUMANA. Qualitat i accions intel·lectuals i morals* (n'indicam núm. i pàgina):

A Espanya hi ha un lleó
antic i fort de barram,
noltros pobres l'engreixam
amb ses gotes de suor;
amb sa contribució

ses nostres forces li dam,
i si un poc mos descuidam
matarà sa nació.
(CPM III/15/21)

Diners i dones mundanes
giren es to de sa llei.
Espanya no té remei
ni s'hi enquantren parts sanes.
(CPM III/18/21)

Espanya, Espanya espanyada,
si Déu no hi alça la mà;
serà ditzós qui et veurà
com altre temps t'has trobada.
(CPM III/19/21)

Espanya, per natural,
passarà mala ventura:
un menja, s'altre dejuna,
i això resulta més mal
que un cop de vent de mestral
a l'abre que està en tenrura.
(CPM III/20/21)

Espanya va macilenta
i se dubta si ho traurà
perquè es qui l'ha de curar
sa enfermedat li augmenta
i si ho fan així sempre
prest no hi podrà viure ni un ca
que sa bossa d'es papà
ja no té pols en es ventre.
(CPM III/21/21)

Fa temps que sentíem dir
que a Espanya es lleó dormia
i ara de cada dia
no dorm ni deixa dormir.
(CPM III/22/21)

L'any deu va comportar Espanya
ses ungles de Satanàs;
l'any denou va esser encapaç
a refrescar sa buranya;
l'any trenta-vuit amb sa banya
sortí de punt i de pas
i ara hem arribat a un cas
de pagar més que un no guanya.
(CPM III/23/21)

D'orient a occident
el món d'extrem a extrem va:
un vol peix, s'altre vol pa, i tothom
[viu descontent.
Oh, si Déu omnipotent
prompte no alça sa mà,
sa sang córrer veurà
semblant a un riu o torrent.
(CPM III/962/333)

Aquestes cançons són variants
(l'indret i l'espai disponible no en
permeten l'estudi, i l'enfocament
d'aquestes línies ho desaconsella)
d'algunes de les 102 estrofes (fusió

Axò son ansias dictadas
De Antoni Garau y Vidal
De Llummajó natural,
Avengudas ò errades,
Son òbres examinades
Damunt el bé y el mal,
Qui heu compre no sap que val
Fins qu' els ha experimentadas.

Text de la cançó final (núm. 102) d'*Unions i desunions*, 3a edició, 1896

de dues quartetes heptasil·làbiques
amb dues rimes consonants de disposició creuada *abba abba*) que publicà Antoni Garau i Vidal *Lleó*, glosador de Lluçmajor (la segona edició, és del 1881, perduda la primera possiblement del 1870).

Qui va ser *mestre Lleó*? El dia 5 d'octubre del 1818 naixia a Lluçmajor, cap a les deu del matí, Antoni Garau i Vidal, fill de Josep Garau i Joana Maria Vidal. L'endemà el vicari D. Francesc Salvà el batejava a l'església parroquial. La seva vida, segons que sembla, fou la pròpia d'un pagès del seu temps, sense successos remarcables (si descomptam el seu caire de glosador). D'ofici, com

altres improvisadors orals, va ser mestre de paret seca:

Aquest paper està dictat
d'un mosso de margedor...

Va contreure matrimoni tres vegades, fet que és objecte de certes anècdotes i gloses, que ara no és el moment d'anotar, i encara morí vidu. Dels seu primer i darrer matrimoni en foren fruit quatre fills: Joana Aina, Margarita, Joana Maria i Josep. La seva dilatada existència es cloïa sobre les vuit del vespre del dia 27 de març de l'any 1908 «a consecuencia de vejez», segons que manifesta l'acta de defunció.

Del glosador llucmajorer ens han arribat tres plaguets impreses: la que porta el títol *Advertenci a fredinas/ a sas viudas y casadas/ y en ets homos qu'a vegadas/ per curà sas tropesadas/ no se troban medecinas*, un aplec de to moralitzant, compost per 54 cançons heptasil·làbiques, de sis o vuit mots (versos), 7 «dècimes glosades» i un epíleg d'onze mots. És una crítica àcida de la vida dissoluta dels homes i sobretot de les dones i una exaltació de la vida familiar tradicional. Editada per la «Imprempta de Guasp», en coneixem tres edicions: una del 1881, una altra del 1882 i una tercera sense datar que, ben probablement, és la més antiga de totes.

Datada el 1881 és també la segona edició de la plagueta *Unions y Desunions/ de fets moderns y antics/ posat en varias cansons/ d'hon poren prenda llisons/ ets homos grans y petits/ escritas en mallorquí/ per Toni Garau/ natural de Llucmajor* (sembla, segons Joan Llabrés Bernal, que hi hauria una edició, avui desapareguda, del 1870); hi ha una *Tercera edició* de l'obra (*Estampa de Felip Guaps*), realitzada a Palma l'any 1896, versió amb lleugeres modificacions que vénen a ampliar l'anterior.

Finalment, l'any 1892, a la «Imprenta de Bartomeu Rotger» de Palma publicà *Una herencia/ de son autò/ per/ Toni Garau y Vidal*, on amb la tècnica

de les «dècimes glosades» (una quarteta seguida de quatre dècimes el darrer mot de cada una de les quals és, correlativament, un dels versos de la quarteta) ens conta el fracàs d'un enamorat indiscret i massa atrevit.

A totes les cançons hom hi descobreix trets del conservadorisme de l'època (no s'hi expliciten notes d'aproximació al carlisme, però sí crítiques indirectes al liberalisme). Això no obstant, a *Unions i Desunions...* les opinions cíviques, polítiques i socials de Garau i Vidal s'expressen amb coherència, rigor i contundència al servei d'un pensament difícilment compatible amb un discurs homologable al de l'oligarquia, civil o religiosa.⁴

Les cançons publicades pel P. Ginard corresponen gairebé literalment amb estrofes (completes o fragmentàries) de la plagueta de mestre Lleó. Així, si fem servir l'edició del 1896, comprovam la correspondència següent:

CPM	Unions...
15	33
18	38
19	32
20	29
21	30
22	35
23	47
962 / p.333	27

Recollides oralment pel franciscà a Llucmajor, Porreres, Sineu, Artà, Son Carrió, Manacor, Sant Joan, Petra, Montuïri i Ariany la seva adaptació del text original és molt fidel (remarquem la data de publicació). Es tracta del record d'un vuit per cent aproximat de la totalitat de la plagueta de Lleó.⁵

La reflexió és òbvia: el glosador és la veu (l'escrit de la plagueta que hom llegeix en veu alta a un públic analfabet) que parla, la gent és l'oïda que rep el missatge. El poble rebutja (oblida) o accepta (transmet). Quins filtratges hi actuen? Quins missatges són atesos? El glosador alligona amb consignes del poder o esperona enteniments? En aquest joc hi entren la boca i l'orella. El que parla i els que escolten. *Mestre Lleó* va ser escoltat. Escoltem-lo encara.

¹ PRATS, L. *El mite de la tradició popular*. Barcelona: Edicions 62, 1988.

² FINNEGAN, R. *Oral Poetry, Its Nature, Significance and Social Context*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977, pàg. 213.

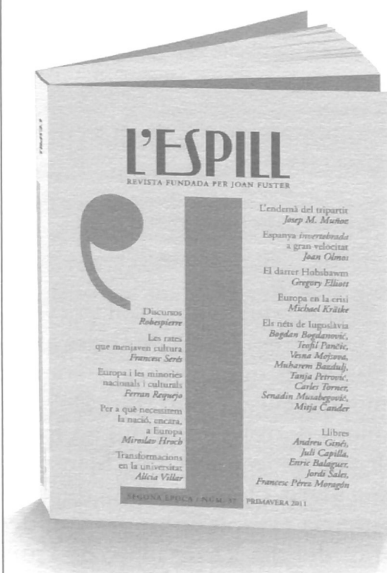
³ GINARD I BAUÇA, R. *Cançoners Popular de Mallorca*. Volum III, segona edició. Palma: Editorial Moll, 1981.

⁴ SBERT I GARAU, M. «*Unions i Desunions*» de mestre Lleó: acotacions per a una teoria de la valors. Llucmajor: Impremta Moderna, 1991.

⁵ L'any 1986 vaig dedicar unes ratlles a aquest tema: «Mestre Antoni "Lleó", en la memòria del poble». *Llucmajor de pinte en ample*. Llucmajor, OCB, núm. 55, març del 1986, pàg. 25.

L'Espill 37 «Els néts de Iugoslàvia»

JOSEP M. MUÑOZ, L'ENDEMÀ DEL TRIPARTIT JOAN OLMOS, ESPANYA INVERTEBRADA A GRAN VELOCITAT GREGORY ELLIOTT, EL DARRER HOBBSBAMW MICHAEL KRÄTKE, EUROPA EN LA CRISI ▲▲▲ DOSSIER: ELS NÉTS DE IUGOSLÀVIA: BOGDAN BOGDANOVIĆ, LES MEMÒRIES ENFRONTADES TEOFIL PANČIĆ, LA RIBA D'ARENA VESNA MOJSOVA, UN NOM ÉS UN NOM. SOBRE ELS TOMAQUETS DE MACEDÒNIA O EL SUBJECTE FRÀGIL MUHAREM BAZDULJ, L'OGRE Balcànic I L'ESPERIT DÒCIL D'EUROPA CENTRAL: UN PARALLEL TANJA PETROVIĆ, PENSAR EUROPA SENSE PENSAR: ELS DISCURSOS SOBRE ELS BALCANS OCCIDENTALS COM UN REFLEX DE LA MATEIXA EUROPA CARLES TORNER, DECÀLEG PER A L'ABANDÓ DE BÒSNIA SENADIN MUSABEGOVIĆ, EL CERCLE I EL PRESENT MITJA ČANDER, UN BOSC GÒTIC ▲▲▲ DOCUMENTS ROBESPIERRE, DISCURSOS ▲▲▲ FRANCESCO SERÉS, LES RATES QUE MENJAVEN CULTURA FERRAN REQUEJO, ELS FRONTS DÈBILS DEL PLURALISME POLÍTIC. EUROPA I LES MINORIES NACIONALS I CULTURALS MIROSLAV HROCH, PERAQUÈ NECESSITEM LANACIÓ, ENCARA, A EUROPA? ALÍCIA VILLAR, TRANSFORMACIONS EN LA UNIVERSITAT FRANCESC PÉREZ MORAGÓN, JOSEP IBORRA IN MEMORIAM ▲▲▲ LLIBRES ANDREU GINÉS, TAN LLUNY, TAN A PROP (MARCEL A. FARINELLI, FEIXISME A L'ALGUER) JULI CAPILLA, EL LLEGAT DEL VALENCIANISME DE POSTGUERRA (FAUST RIPOLL, VALENCIANISTES EN LA POSTGUERRA) ENRIC BALAGUER, ENTRE LA PASSIÓ I L'OFICI (ENRIC SÒRIA, EN EL CURS DEL TEMPS) JORDI SALES, MÉS ENLLÀ DELS TÒPICS (SAM ABRAMS, LLEGIR MARAGALL, ARA) FRANCESC PÉREZ MORAGÓN, ORIGEN I FORMA DE L'AFORISME FUSTERIÀ (CARME GREGORI, ANOTACIONS AL MARGE. ELS AFORISMES DE JOAN FUSTER)

El Regne de Mallorca en temps de Martí l'Humà (1396-1410)

Pau Cateura Bennàsser*

Martí nasqué a Perpinyà el 1356, fill de Pere el Cerimoniós i d'Elionor de Sicília. Quan Joan I començà a governar el va distingir amb el títol de duc de Montblanc. El 1372, Martí es va casar amb Maria de Luna; del matrimoni nasqueren quatre fills, dels quals només sobrevisqué Martí el Jove, que va ser nomenat rei de Sicília.

A Martí, segons afirma R. Tasis, li mancava el caràcter i la professionalitat del seu pare i la personalitat del seu germà major, Joan; pel caràcter pacífic i conciliador que tenia, abandonava en la seva esposa les decisions més punyents.¹ Aquesta interpretació és contrària per F. Giunta, que qualifica Martí, pel que fa al govern de Sicília, d'hàbil i intel·ligent, però també d'astut i intrigant.²

De la seva personalitat en destaquen el profund sentiment religiós, palès per la seva devoció –fins a tres misses diàries li agradava escoltar–, i per la veneració de les relíquies –el 1405 en va fer donació d'un grapat a l'església de Santa Maria de Ciutadella³–, i l'afecció per les obres de palaus.

El 1406 morí la seva esposa, Maria de Luna, i tres anys més tard, el 1409, finava el seu fill i hereu, Martí, en una campanya a Sardenya. Després, pressionat per tenir una descendència que no vingué, va casar-se amb Margarida de Prades; el rei, aleshores, quedà paralitzat, incapaç de reaccionar i morí a 54 anys, sense haver escollit successor.

Dins la historiografia clàssica de Mallorca, el regnat de Martí ocupa un lloc secundari. Vicenç Mut, en la seva *Historia General de Mallorca* li dedica 28 pàgines, a Joan I, 11 pàgi-

nes, i a Pere el Cerimoniós, 119 pàgines; José Maria Quadrado, en la seva obra *Islas Baleares*, dedica al regnat de Martí l'Humà 3 pàgines, 11 pàgines, a Joan I, i a Pere el Cerimoniós, 19 pàgines. Aquesta concepció tradicional del seu regnat potser caldria revisar-la. Durant els escassos catorze anys en què Martí fou rei, el Regne de Mallorca visqué transformacions traumàtiques (la crisi financera i la creació de la Consignació, i les conseqüències de l'assalt i destrucció del call), però també hi hagué una proposta de redreçament de les seves institucions amb intervencions autoritàries i la creació de la taula de canvis el 1401.

En aquest article em proposo destacar dos aspectes cabdals del seu regnat: la reforma de les institucions il·lenques i l'esgotament del patrimoni reial.

Plans de reforma

Martí l'Humà no frisà gens per tornar a Catalunya. Una ambaixada el va assabentar del tarannà dels diputats del General i del procés obert als consellers de Joan I. Per això, en sortir de Sicília decidí visitar primer el papa a Avinyó. Només quan ja feia un any de la mort del seu germà, Martí desembarcava a Catalunya.

Pel que fa al Regne de Mallorca, la reina Maria va prendre algunes decisions abans de l'arribada de Martí. L'octubre del 1396 va enviar un comissari per investigar les acusacions de suborns als oficials reials, començant pel governador. Després, amb l'arribada del rei, un nombrós grup de mallorquins l'informaren de la gravetat dels problemes existents, entre els quals no era menor el tema dels bàndols: el 1394 s'havia produït

una topada armada dels bàndols en una església de la Ciutat de Mallorca. Només sis anys després, el rei permeté que Ramon de Sant Martí, cap d'una de les faccions, i en general tots els habitants de l'illa, poguessin reunir-se, malgrat que poc després Martí l'Humà va revocar aquesta llicència.⁴

És possible que Martí l'Humà decidís, aleshores, nomenar no un governador sinó un virrei, «amb gran e ampla poder», per tal de redreçar la situació tant de la universitat com de l'àmbit de la justícia. El designat va ser Hug d'Anglesola que, juntament amb un assessor, es traslladà a Mallorca al final de l'agost del 1397.

El nou virrei inicià immediatament gestions per assabentar-se tant de la situació financera com del funcionament del Consell General i dels organismes dependents. També va fer traslladar els llibres comptables de la universitat i donà audiència a nombroses persones, entre les quals oficials reials, per polsar la situació de l'administració de justícia.

Durant els escassos catorze anys en què Martí fou rei, el Regne de Mallorca visqué transformacions traumàtiques (la crisi financera i la creació de la Consignació, i les conseqüències de l'assalt i destrucció del call), però també hi hagué una proposta de redreçament de les seves institucions amb intervencions autoritàries i la creació de la taula de canvis el 1401

El resultat varen ser tres documents coneguts com la Pragmàtica d'Hug d'Anglesola:

En el primer document, del 10 de juny del 1398, reformava el Consell General, el Consell Menor, la representació dels forans i les ambaixades. La filosofia de la reforma era que tothom que fos apte pogués aspirar; mitjançant la insaculació, a ocupar algun càrrec de la universitat. Amb això volia eliminar el sistema vigent

Retrat de Martí l'Humà

segons el qual l'ocupació de càrrecs es vinculava a la pertinença a algun dels bàndols. Totes les persones hàbils varen ser inscrites en una matrícula, ordenades segons l'estament al qual pertanyien i la parròquia ciutadana on habitaven. El Consell General quedava així format per 63 consellers ciutadans, segons un sistema de rotació anual de les cinc parròquies de la ciutat, i 30 de forans.

El segon document, de 22 de juny del 1398, reduïa les despeses ordinàries (eliminava funcionaris municipals, sobresous i pagues extraordinàries, disminuïa els salaris dels funcionaris subsistents, les dietes i les assignacions sumptuàries i establí un sistema d'incompatibilitats) i organitzava el control de la gestió financera.

El tercer document, de 31 de juliol del mateix any, tractava de reformar l'administració de la justícia, en una multitud d'aspectes. Començava per

la preparació professional dels jutges, assessors i advocats, els requisits imposats als qui havien rebut tonsura en l'exercici de justícia o del notariat, els terminis per dictar sentència i altres aspectes en relació amb les apel·lacions i el registre de documents. Per tal de guardar la fidelitat de les declaracions dels testimonis, s'havien de mantenir els documents en el català original.⁵

Els tres documents esmentats s'inspiren en una voluntat de redreçar l'administració pública, tant la reial com la municipal, però els efectes de la reforma depenien d'una voluntat permanent d'execució i de les mateixes possibilitats de la monarquia per mantenir-la enmig de les lluites dels bàndols ciutadans i de les necessitats de subsidis.

És cert que la reforma del Consell General i les altres es posaren en marxa immediatament; però també

ho és que una circumstància fortuïta, la mort d'Hug d'Anglesola, n'impedí la continuïtat.

Un aspecte complementari de les reformes esmentades va ser la creació de la taula de canvis municipal l'any 1401. Durant la segona meitat del segle XIV havien fet fallida tant taules privades com la taula municipal: el 1378 la regida per Miquel Sabater i el 1399 la regida per Arnau de Ginta. La seva filosofia era convertir-la en una institució en benefici exclusiu de l'administració municipal. Així fou concebuda la taula de canvis de Barcelona, fundada el 20 de gener del 1401, i sis mesos després, seguint el mateix model, la taula de canvis de Mallorca. La nova entitat eliminava factors de risc, com la concessió de crèdits a particulars, i els seus fons eren garantits pel municipi; la seva tasca era la gestió de la tresoreria i del deute públic. Però la virtualitat principal de la nova entitat era la de jugar amb els romanents dels capitals dipositats pels particulars (un cop descomptats els avançaments a l'administració i els reintegraments corrents de dipòsits), dedicant-los a la concessió de préstecs a mitjà i llarg termini a favor de l'administració municipal. Amb això s'evitava el recurs d'aquesta institució a l'emissió de nous censals.⁶

La rapidesa per adaptar-se de la nova institució bancària a Mallorca, ens demostra la necessitat sentida de gaudir d'una institució estable, i per altra banda, que la institució municipal fos la beneficiària exclusiva de l'activitat bancària.

L'esgotament del patrimoni reial

A partir de Pere el Cerimoniós (1343-1387) es va produir un doble fenomen: una contracció de l'economia i, consegüentment, de les rendibilitats obtingudes per la monarquia a través de drets senyorials, taxes i impostos, i un augment de les despeses reials causats pels compromisos internacionals. Com a conseqüència d'això, el rei cercà finançament a través de la venda i la consignació de rendes del patrimoni reial. El procés començà el 1344, amb la venda sistemàtica de rendes, i va continuar fins al 1381 amb la consignació de rendes de Valldemossa i d'altres viles a favor de l'aljama jueva. A final del regnat del Cerimoniós, els ingressos de la Procuració Reial de Mallorca només permetien pagar despeses corrents i la provisió de la Casa Reial.

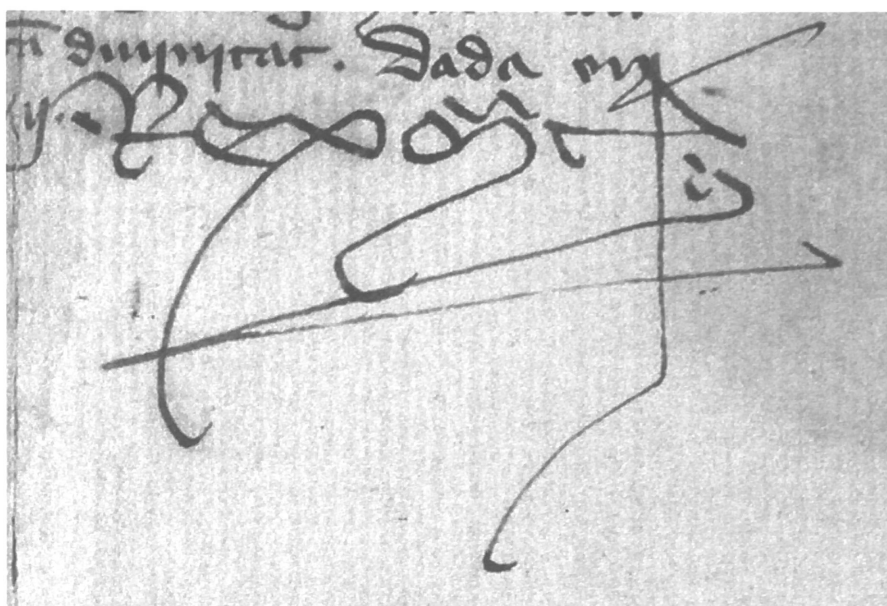
El regnat de Joan I s'inaugura amb una mesura destinada a obtenir rendibilitats econòmiques: la formació d'un capbreu de tots els béns que eren de patrimoni reial. Una operació d'aquesta envergadura comportava que tots els particulars titulars de béns o rendes reials havien de fer declaració jurada davant dels notaris comissionats del capbreu. Les seqüeles econòmiques d'aquest moviment eren l'aflorent dels béns que no havien pagat dret de traspàs (lluïme) o els drets senyorials (censos i agrers). L'octubre del 1387 Joan I donava ordre de capbrevació, operació laboriosa que va acabar el 1391. Quatre anys després, el rei va promoure la formació d'un capbreu de tots els béns de l'Església, amb l'especificació d'aquells que procedien de patrimoni reial. El que interessava era creuar les dades obtingudes en el capbreu general, realitzat entre el 1387 i el 1391, i el nou capbreu esmentat. Les instruccions reials eren clares, els clergues podien mantenir en vida béns que pertanyien al reialenc, però en morir havien de passar a mans laiques.

El mateix 1391 es va produir una desarticulació de l'aljama, després de l'assalt al call el 2 d'agost. A partir de llavors destaquen dos grups: el més nombrós dels qui es convertiren al cristianisme –els conversos o cristians novells–, i un segon grup, el més reduït, integrat pels jueus mallorquins que volgueren continuar vivint a Mallorca i conservar llur religió i cultura. Aquest darrer grup va ser reforçat, els anys 1394-1395, amb jueus portuguesos que s'establiren a l'illa.

Joan I va decidir reforçar la nova comunitat de conversos amb l'abonament de 7.480 sous anuals, endemés de rendes en forment, que rebia l'aljama jueva fins al 1391, en concepte d'amortització d'un préstec concedit l'any 1381 per l'aljama a Pere el Cerimoniós.

L'administració reial, ensems que tolerava la restauració del call jueu, estimulava les conversions. Però, des del punt de vista de la monarquia, els fets del 1391 eren una catàstrofe econòmica: havia perdut arreu dels territoris el cofre de la Corona. Seguint els criteris tributaris de l'època, les aljames només pagaven tributs al rei, mentre que els conversos només pagarien, com els altres cristians, els impostos de la Universitat de Mallorca.

Des del final del 1391, es posen en marxa un seguit de mesures

La signatura de Martí l'Humà

El mateix 1391 es va produir una desarticulació de l'aljama, després de l'assalt al call el 2 d'agost. A partir de llavors destaquen dos grups: el més nombrós dels qui es convertiren al cristianisme –els conversos o cristians novells–, i un segon grup, el més reduït, integrat pels jueus mallorquins que volgueren continuar vivint a Mallorca i conservar llur religió i cultura

reials. La principal va ser l'establiment de la responsabilitat col·lectiva de la Universitat de Mallorca en els avalots de l'agost del 1391. Aquesta tàctica tenia dues virtuts: desactivar el conflicte interminable sobre la delimitació de responsabilitats i poder exigir immediatament una quota d'indemnització més elevada. Efectivament, el rei va exigir una multa per valor d'1.800.000 sous, pràcticament la mateixa quantitat que, el 1315, el rei Sanç havia exigit a l'aljama. La multa esmentada equivalia a més de dos anys dels ingressos

de la Universitat de Mallorca, ingressos compromesos en el pagament de pensions. Aquest fet, unit a l'impagament d'impostos durant el temps de la revolta, va determinar la creació de nous impostos, l'establiment d'impostos directes, l'augment de les tarifes dels impostos restaurats i l'emissió de deute públic sobre els nous ingressos fiscals.⁷ Tot plegat, un augment de la pressió fiscal i del volum del deute públic.

Del regnat de Joan I resta parlar d'un darrer epígraf: des del 1390 tots el romanents de la Procuració Reial varen ser consignats als mercaders Luquino Scarampo i Francesc Deude, creditors de Joan I. Sota la forma de censal mort se'ls havia d'abonar anualment, en partides quadrimestrals, un total de 745 lliures, i per a qualsevol modificació calia el vistiplau dels creditors esmentats. Aquest abonament, i d'altres de lliurats a Scarampo i Deude, van provocar l'exhauriment dels fons de la institució esmentada; per això els nous crèdits signats pel rei eren amortitzats amb cabals de procedència diversa. L'any 1391 Joan I lliurà el reconeixement d'un préstec realitzat pel conseller reial Antoni Castell, i va disposar que fos pagat amb càrrec al dret reial d'encunyació de moneda, als ingressos provinents del capbreu esmentat i, en darrera instància, a les rendes reials.

Sota aquests condicionaments es produeix el regnat de Martí l'Humà. La Procuració Reial no disposava de marge de maniobra i qualsevol des-

pesa extraordinària (incloent-hi les gratificacions als càrrecs) havia de comptar amb la prèvia comunicació i el vistiplau dels procuradors d'Scarampo i Deude. Durant el regnat de Martí l'Humà, els procuradors reials pagaren grans quantitats als procuradors d'Scarampo i Deude.

La monarquia es trobava, respecte al patrimoni reial, en un dilema: per una banda, la procuració reial de Mallorca tenia els seus ingressos compromesos, sense permetre's cap mena de maniobra; per altra banda, una operació d'augment d'ingressos sols beneficiava els creditors. Malgrat això, la Corona va intentar algunes operacions destinades a incrementar els cabals de procuració reial. En el decurs dels anys 1396-1397 alguns decrets de Martí l'Humà alliberaren els habitants d'Alcúdia de pagar les imposicions municipals del vi.⁸ El 1399 Martí va eliminar també els impostos municipals de Menorca respecte a l'exportació de bestiar major i menor a Mallorca.⁹ Les conseqüències d'aquestes mesures foren un increment del frau (es feia passar per vi

d'Alcúdia el vi produït a altres contrades) i un augment de la recaptació del delme del vi. Un altre factor determinà rendibilitats econòmiques. El 1405 acabaren les tasques de realització del capbreu de tots els béns i rendes eclesiàstiques sota la supervisió de Pere Manresa, mestre racional. El 1406 Pere Manresa, en qualitat de procurador del rei, va oferir una composició a tots els clergues que s'hi volguessin acollir: la Corona renunciava al dret de comís i confiscació dels béns traspasats a clergues a canvi de pagar una taxa en concepte d'amortització i per cada renda en quarteres de blat o en metàl·lic.

Però aquestes iniciatives quedaren esmenades per altres decisions reials. El 1398 consta que Martí l'Humà va promoure la fundació d'una cartoixa a Mallorca. Com a seu va oferir el Palau Reial de Valldemossa i va dotar-lo amb els delmes de la vila i la castellanía de Bellver. És cert que el palau de Valldemossa suposava despeses de conservació i de vigilància, però l'operació, des d'un punt de vista econòmic, sembla

de clara descapitalització i, des d'un punt de vista polític, una contradicció amb la recuperació, inspirada pel rei, del patrimoni reial.

* Universitat de les Illes Balears

¹ TASIS I MARCA, R. *Pere el Cerimoniós i els seus fills*. Barcelona: Editorial Vicens Vives, 1980, pàg. 206.

² GIUNTA. *Aragoneses y catalanes en el Mediterráneo*. Barcelona: Editorial Ariel, 1989, pàg. 212, 224.

³ ARAGÓ, A. M.; CONDE, R. *El llibre vermell de Ciutadella*. Barcelona: 1977, pàg. 165, doc. núm. 415.

⁴ ACA, Ca 2265, fol. 117 r.

⁵ V.A. *Documents cabdals del Regne de Mallorca. Documents i compilacions legals*. Palma: 2003, doc. 227-229, pàg. 181-182.

⁶ GARCÍA-CHICOTE, F. M. *La taula de canvis. Aportación a la historia de la contabilidad valenciana, siglos XIII-XVII*. València: Universitat de València, 2002, pàg. 17-22.

⁷ LOPEZ BONET, J. F. «La revolta de 1391: efectivament crisi social». A: *XIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Palma: 1987, Comunicacions I, pàg. 113-123.

⁸ MAYOL LLOMPART, A. *Distribució de la riquesa a Alcúdia en el segle XVI*. Alcúdia: Ajuntament d'Alcúdia, 2001, pàg. 82-83.

⁹ ARAGÓ, A. M., CONDE, R. *El llibre vermell...*, pàg. 165, doc. núm. 413.

CARÀCTERS

ÉS UNA REVISTA DE LLIBRES

I AQUEST N'ÉS EL NÚMERO 55

Salvador Ortells Miralles: «Vindicació de la poesia de Joan Fuster».
Antoni Gómez: «La vulgaritat com a metàstasi» (sobre la vulgaritat i altres tribulacions dels nostres dies (6 aproximacions al present), d'Enric Balaguer).

Curt Wittlin: «Novetats sobre una obra inexhaurible per impulsar nous estudis» (sobre *Ficció i realitat a l'Espill. Una perspectiva fraseològica i documental*, de Josep Guia i Marín).

Articles de Mercè Ibarz, Narcís Selles, Manel Marí, Eduard Marco, Glòria Farrés, Montserrat Corretger, Esperança Camps, Pere Antoni Pons...
Ferran Archilés: «Reaccionaris eminents» (sobre *Els reaccionaris valencians. La tradició amagada*, de Gustau Muñoz ed.).
Pau Sif tria Vesna Parun.
Entrevista a Joan Manuel Tresserras, per Francesc Viadel.

Pàgines centrals dedicades a Manuel Baixauli

SEGONA ÈPOCA - MAIG 2011

REVISTA DE LLIBRES

MAIG 2011

Salvador Ortells Miralles: «Vindicació de la poesia de Joan Fuster».

Antoni Gómez: «La vulgaritat com a metàstasi» (sobre *La vulgaritat i altres tribulacions dels nostres dies (6 aproximacions al present)*, d'Enric Balaguer).

Curt Wittlin: «Novetats sobre una obra inexhaurible per impulsar nous estudis» (sobre *Ficció i realitat a l'Espill. Una perspectiva fraseològica i documental*, de Josep Guia i Marín).

Articles de Mercè Ibarz, Narcís Selles, Manel Marí, Eduard Marco, Glòria Farrés, Montserrat Corretger, Esperança Camps, Pere Antoni Pons...

Ferran Archilés: «Reaccionaris eminents» (sobre *Els reaccionaris valencians. La tradició amagada*, de Gustau Muñoz ed.).

Pau Sif tria Vesna Parun.

Entrevista a Joan Manuel Tresserras, per Francesc Viadel.

Pàgines centrals dedicades a Manuel Baixauli.

S'Esclop, una revista que ha deixat petjada

Lluís Servera Sitjar

En el número 54 de la revista literària *S'Esclop* s'anuncià que tancava la segona etapa. Sota la direcció de Joan Fullana i amb un Consell de Redacció format per Josep Pizà, Magdalena Vidal, Gaspar Servera i Miquel J. Servera, la revista ha deixat petja en el món cultural d'àmbit català. La prova que ho certifica és el sentit homenatge, coordinat per Àngel Terron, celebrat en el bar Es Pinzell de Palma el 10 de març, en què participaren un nombre extensíssim de participants.

S'Esclop va gaudir de dues etapes: la primera entre el 1999 i el 2001 dins el suplement de l'Obra Cultural Balear a Calvià que arribà fins al número 18 i la segona, per lliure, a partir del 2001 fins al desembre 2010, que enllestí de manera brillant l'esmentat número 54. En les paraules de Joan Fullana¹ s'entreveuen quins han estat els objectius de la revista: «...hem volgut facilitar la transmissió entre el món de la creació i els nostres lectors, que són els nostres vertaders destinataris finals» i afegeix més endavant «i si hem servit com a plataforma de futurs escriptors i artistes –encara que només fos per això– ja ens donaríem per satisfets.»

Sens dubte, ambdues dimensions de la revista les ha complert de manera digníssima.

S'Esclop ha estat molt llegida en el nostre àmbit literari. Era una manera de mantenir-se informat del dia a dia dels escriptors. Molts d'ells hi avançàvem fragments d'obres futures. Era aquesta una bona manera de conèixer el parer dels altres, de saber si l'obra podia donar la passa definitiva en forma de llibre, de si era necessària una revisió, uns canvis.

També a la revista es publicaven moltes intervencions de les presenta-

cions de llibres. Era una manera d'esbrinar el que s'havia dit quan l'assistència no havia estat possible.

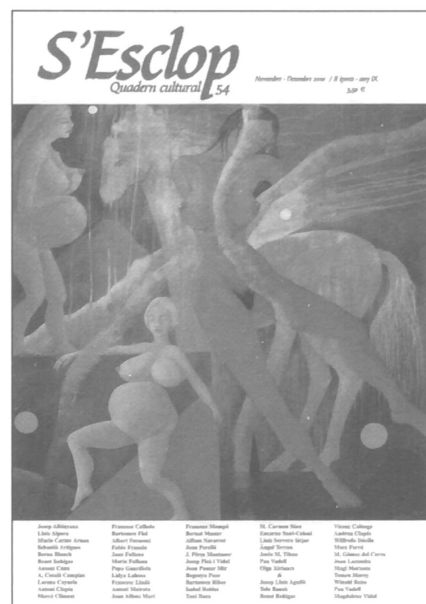
Un aspecte que cal destacar és el fet d'haver representat un referent únic de creació per als escriptors novells d'ençà dels seus inicis. Molts d'ells han experimentat amb emoció creixent com els seus entusiastes intents es publicaven al costat de textos d'autors consagrats com Jordi Pàmies, Antoni Clapés, Bartomeu Fiol, Antoni Vidal Ferrando, Ponç Pons, Jaume Pomar... entre d'altres. Hi pot haver per a un autor jove una empenta moral més forta que aquesta? Es pot trobar cap manera millor de fer-los sentir participants d'una tradició literària?

Tot plegat, la pluralitat de veus i de corrents artístics que ha amarat la revista ha servit per enfortir els vincles entre molts d'escriptors. Alguns s'han conegut a través de *S'Esclop*, han establert vincles per mitjà de la revista. Els ha animat a escriure més i millor. Han trobat una casa d'acollida literària guiada per la tolerància: tots aquells que ho han volgut han tingut cabuda independentment de la seva opció estètica.

S'Esclop també ha ajudat a recordar els mestres: homenatges magnífics i acurats a Josep Maria Llompart, Blai Bonet, Damià Huguet, Marià Villangómez, entre d'altres. En recordam un de molt especial a Josep Maria Llompart a la fundació ACA.

Fer memòria dels grans és una tasca que sempre s'ha de tenir com a prioritària. El futur de les lletres depèn també de la bona transmissió que sapiguem fer de la tradició.

Menció a banda mereix l'obertura a l'exterior de la revista. De manera especial a través de la figura entranyable de Maties Tugores i les seves magnífiques traduccions del francès. Tam-

bé, entre d'altres, cal recordar les versions del suec elaborades per Albert Herranz. De tot en conjunt se n'ha fet ressò, Bartomeu Fiol², en ambdós articles al *Diari de Balears*. «De fet, em sembla cosa òbvia que la societat insular hauria de celebrar que una tasca cultural tan continuada –i tan variada, cobrint tants de fronts– hagi estat realitzada amb tant d'encert per un equip tan reduït, amb tot el volum de treball que això ha suposat, durant tants d'anys. Perquè seria interessant fer un recompte de tots els artistes, pintors, dibuixants, fotògrafs, gravadors, escriptors, músics i escriptors i crítics i estudiosos que, d'una manera o l'altra, han estat mobilitzats...».

També recorda la importància que ha tingut la introducció de determinats estudis o investigacions específiques, entre les quals destaca els nombrosos treballs publicats sobre la figura i l'obra de Miquel Ferrà per Francesc Lladó, «un vertader especialista en la matèria».³

S'Esclop ha deixat una petjada molt fonda i s'ha convertit en un exemple de compromís cívic i literari entre nosaltres. Caldrà tenir-la sempre present.

¹ FULLANA, Joan. «Darrera edició de *S'Esclop*». *S'Esclop*. Palma, 54, novembre-desembre del 2010, pàg. 4-5.

² Fiol, Bartomeu. «La feinada de *S'Esclop*». *Diari de Balears*. Palma, 8 de febrer del 2011, pàg. 4.

³ Fiol, Bartomeu. «Repasant *S'Esclop*». *Diari de Balears*. Palma, 8 de març del 2011, pàg. 4.

Blai Bonet i Bunyola

Miquel Pasqual

El mes de desembre va fer tretze anys de la mort de Blai Bonet, escriptor santanyíner nascut l'any 1926. Blai Bonet va mantenir-se tota la vida molt vinculat al seu poble, i la seva producció literària no hauria existit sense Santanyí, cal reconèixer-ho; el llenguatge, el paisatge, els sentiments santanyiners, tot plegat ho trabuca Blai Bonet a la seva obra creativa. Tanmateix, un home com Blai Bonet, al llarg dels setanta-un anys que va viure, acumula experiències vitals que són igualment presents a la seva obra, quelcom inevitable.

El periple vital de Blai Bonet es tanca dins un àmbit geogràfic identificat a partir de Santanyí, Palma, Bunyola, Barcelona i novament Santanyí. De tots i cada un d'aquests indrets en trobaríem petjada rellegint poesia, novel·la, teatre o assaig. De Santanyí, ja resta dit, hi ha la saba que corre per les seves venes, la infantesa rural que el posà en contacte amb un vocabulari magnífic; autèntic arbre exemplifical per a totes les persones que volen recuperar una llengua avui amenaçada i que perviu esmotxada per les invasions múltiples, responsables d'esvaïr tot un món de paraules avui ignorades pels mateixos parlants, una llàstima.

Santanyí és, per tant, el lloc de nodriment, és la badada d'ulls a un món que Blai Bonet va encamellar-se a la seva esquena i que va portar pertot com un sac ple de llavors per anar sembrant i ressebrant. La llavor va anar amb ell al seminari, on va cultivar-se i va experimentar la convivència amb la gent, va fugir d'una solitud que l'incomodava. Del seminari de Sant Pere, obligat per una tuberculosi impossible de tractar per l'absència d'antibiòtics aleshores, va passar dos anys, en dues estades separades en el temps, al sanatori de Caubet. L'anada cap a Barcelona obeí a dos motius, el pri-

mer relacionat igualment amb la malaltia que el va dur inicialment a una masia del Montseny, el segon per l'interès de Bernat Vidal i Tomàs de relacionar Blai Bonet amb tota la gent que marcava el ritme de la creació literària catalana del moment, principalment amb Carles Riba, que el va acollir. Blai Bonet va créixer i va acabar de fer-se un lloc dins les lletres catalanes estant a Barcelona i va establir igualment un contacte molt productiu amb el món de l'art contemporani, fins al punt que l'any 1969 va fer part del que va ser el naixement de la galeria Pelaires a Palma, caracteritzada per introduir unes noves maneres d'entendre l'art i els artistes. El cicle vital de Blai Bonet es clou novament a Santanyí, allà on retorna al final de la dècada dels setanta. Tornem, emperò, a Blai Bonet i Bunyola.

Ha quedat escrit que és l'estada al sanatori de Caubet el que marca la relació de Blai Bonet amb Bunyola. No pot dir-se, per tant, que sigui un cas de convivència amb un poble ni d'identificació amb els seus habitants, no és un cas comparable al dels germans Villalonga ni de Santiago Rusiñol que hi féu una breu estada, tampoc al de Rafel Jaume que passà moments de lleure al poble, conseqüència dels quals va publicar el recull titulat *Escrit a Bunyola*. Cal esmentar, això sí, que els seminaristes bunyolins sí que visitaren Blai Bonet a Caubet, així ho confirmà Guillem Mateu, «Metgès». De tota manera, des d'un punt de vista literari, tampoc no parlàrem del mateix Blai Bonet que hem acabat per conèixer, de fet, tal volta no parlàrem ni de Blai Bonet escriptor: «si hagués pogut fer el que haguera volgut pot ser no hauria escrit, segurament, no ho sé», diu Bonet. Escribia, per tant, perquè no podia fer el mateix que feien els joves de la seva edat. I no parlàrem de Blai

L'anada cap a Barcelona obeí a dos motius, el primer relacionat amb la malaltia, el segon per l'interès de Vidal i Tomàs de relacionar-lo amb tota la gent que marcava el ritme de la creació literària catalana del moment, principalment amb Carles Riba

Bonet sense Caubet, perquè tot i no escriure res específic mentre va estar-hi internat més enllà d'anotacions disperses («no tenia esma d'escriure res, només alguns romanços», diu també), no cal oblidar que el que va viure, veure i pensar a Caubet estant va ser fonamental perquè veiés la llum la seva primera novel·la, *El mar*, premi Joanot Martorell 1957.

De la novel·la *El mar* va fer-se'n una traducció a l'espanyol a càrrec d'Eduardo Jordà i una adaptació per al cinema que va dirigir Agustí Villaronga l'any 1999. Caubet dóna acolliment a alguns escenaris del film i la història desenvolupada és, en part, la història viscuda per Blai Bonet. No és *El mar*, situant-nos en el context cinematogràfic, el metrat-

ge més vist pels bunyolins –aquest és sens dubte *Bearn*– però sí que és un film fàcilment identificable per a la gent de Bunyola. Fou un encert i un reconeixement a la novel·la, de la mateix manera que ho fou també per als mereixements de l'actor que Nicolau Colom fos present al repartiment interpretant el paper del contrabandista Sureda.

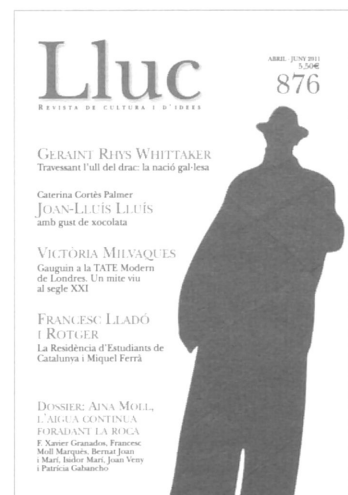
Bunyola podria reivindicar la petjada bunyolina a l'obra blaubonetiana i manifestar-se amb orgull de ser present a la literatura d'un dels escriptors mallorquins

No s'ha d'entendre com la voluntat d'aprofitar-se de la desgràcia, d'una malaltia rebutjada i cruel, molt menys encara d'iniciar un procés de *chopinització* de Blai Bonet, ans al contrari, però Bunyola podria reivindicar la petjada bunyolina a l'obra blaubonetiana i manifestar-se amb orgull de ser present a la literatura d'un dels escriptors mallorquins que a partir de la dècada dels anys cinquanta, influït pel realisme social, aporta una visió particular de la religiositat i crea tot un univers literari, obrint-se pas enmig d'un ambient que jugava en contra i pegant una empenta gran fins al punt de convertir-se en un autèntic referent de molts d'escriptors joves.

El mes de maig del 2008, de la mà de l'Associació J. Koslowsky i dins l'àmbit de la segona setmana cultural, es va fer una primera passa cap a aquest reconeixement. Una exposició «Obriu-me dins el mar» –poemes de Blai Bonet i fotografies d'Oscar Pipkin–, una lectura poètica a càrrec de Pere Suau –acompanyat de Miquel Muntaner i Guillem Pericàs– i la projecció d'un documental patrocinat per l'Obra Cultural Balear es convertiren en l'eix d'una programació d'activitats culturals que reuniren música, teatre i escultura. Concretament a l'exposició, per recuperar l'inici d'aquest escrit, hi podíeu observar la riquesa lèxica de Blai Bonet, una riquesa que ell atribuïa a la seva mare, al costat de qui escrivia, assegut a la taula camilla.

Lluc

REVISTA DE CULTURA I D'IDEES

SUBSCRIPCIONS AL TELÈFON
971 25 64 05

L'occità. Una altra llengua per redreçar

Aitor Carrera*

Presentació

Joan Coromines ho va resumir d'aquesta manera: «si les altres llengües romàniques són germanes, el portuguès i el castellà són bessons, i les llengües d'oc i catalana són una altra parella equiparable». ¹ Les raons d'aquesta proximitat lingüística són evidents: les relacions entre els dominis lingüístics català i occità han estat constants al llarg de la història. En l'època medieval, l'occità (o, si ho volem dir d'una altra manera, una mena d'estàndard comú a occitans i catalans) va servir de vehicle d'expressió literària per a un bon nombre de composicions literàries fetes per autors catalans. Els moviments de població entre els dos dominis, d'altra banda, han estat constants, en qualsevol de les dues direccions, en diverses etapes de la història (n'hi ha abundants rastres onomàstics), i no cal oblidar que no només hi ha una bona colla de formes occitanes que penetren en l'espai de la llengua catalana per la part septentrional del domini continental, ² sinó que fins i tot hi ha alguns trets dialectals del català balear (no tant de l'eivissenc) que es poden justificar a través de la colonització occitana. El mateix Coromines relacionava amb l'occità fets insulars com la caiguda de -s- en mots com *camia*, *roegar* o *filoa* (per *camisa*, *rosegar* o *filosa*), l'accentuació dels pronoms enclítics (*donar-mé*, *porta-lí*) o la presència de formes com *nigul* (o, en tot cas, *nívol*; per *núvol*) a les Illes, mot de molt mal explicar sense la llengua d'oc: «Són molts els fets d'història i de dialectologia mallorquina que ens duen a pensar en influències occitanes en els parlars de l'illa. La gran barreja de provençals i llenguadocians que prengueren part en el repoblament cristià de Mallorca hagué de produir-hi, durant un temps

més o menys llarg, un estat de fluctuació dialectal». ³ No hem d'oblidar, en darrera instància, que l'expansió de la llengua catalana com a conseqüència de la conquesta del País Valencià i les Illes, és sobretot obra de Jaume I, nascut a la ciutat occitana de Montpeller –d'on era la seua mare–, fill de Pere I el Catòlic, que l'any 1213 va morir en combat a Muret, al costat de Tolosa, al capdavant de les tropes occitanocatalanes que lluitaven contra els croats francopapals. Amb la mort de Pere I el Catòlic s'acabava l'orientació septentrional de la política catalana, i s'iniciava el procés d'expansió cap al sud. Tot i això, avui encara hi ha lligams polítics entre alguns territoris occitans i les terres de parla catalana. D'una banda, la Vall d'Aran, que políticament pertany al Principat de Catalunya des de fa set-cents anys, d'ençà que els representants aranesos van decidir lliurement de vincular-se a la Corona d'Aragó. D'una altra, la Fenolleda, que és l'únic territori de llengua occitana que forma part del departament francès dels Pirineus Orientals, la llengua del qual és tradicionalment sobretot el català.

Malgrat els nombrosos lligams –històrics, humans, lingüístics, culturals, fins i tot gastronòmics!– que uneixen els territoris de llengua catalana i els de llengua occitana, avui la gran majoria dels catalanoparlants desconeixen l'existència de la llengua occitana, i identifiquen bona part del domini lingüístic occità amb una part més de l'Estat francès. L'any 1934 grans figures de la cultura catalana com Pompeu Fabra, Joan Coromines, Ramon Aramon i Serra o Lluís Nicolau d'Olwer, van signar aquell manifest anomenat *Desviacions en els conceptes de llengua i de pàtria* en què condemnaven –amb raó– tant el prin-

cipatisme, i per tant, «la concepció de la nostra Pàtria com a formada únicament pel territori de l'actual Generalitat», com «la concepció que dóna a la nostra pàtria una extensió excessiva, que no ha tingut mai, provenint d'una confusió de catalanisme amb occitanisme». ⁴ Convindrem que, entre l'excés d'un panoccitanisme quimèric i impracticable que només conduiria a debilitar encara més la llengua catalana, i el defecte de la desconexió mútua (que va associada a una satel·lització dels respectius centres estatals), caldria recuperar l'equilibri normal en una relació de veïnatge. I més tenint en compte els estrets vincles genètics que uneixen el català i l'occità.

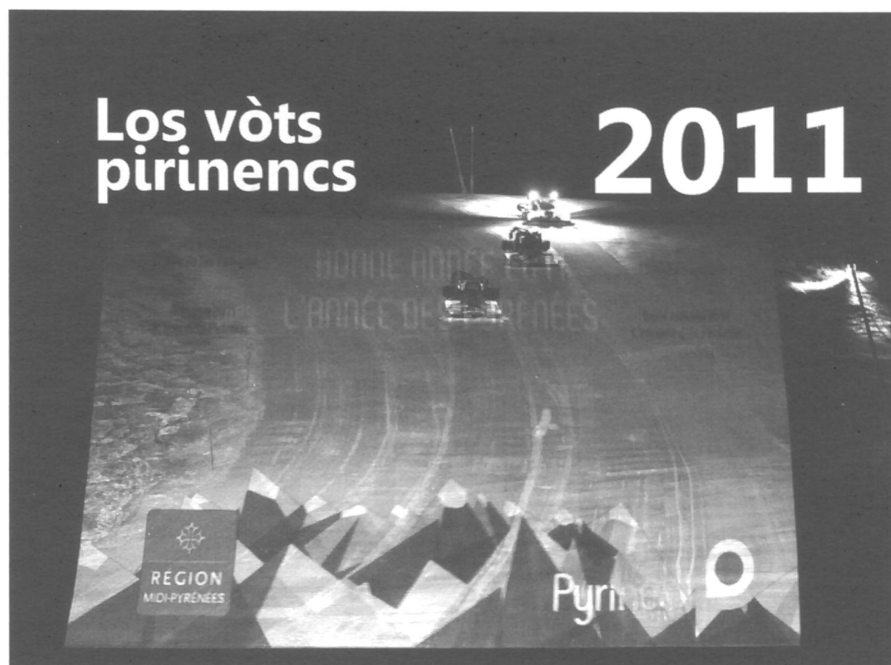
La comunitat lingüística occitana: espai territorial i nombre de parlants

L'occità és la llengua tradicional d'una trentena dels departaments meridionals de l'Estat francès, als quals cal sumar la Vall d'Aran i una quinzena de valls alpines a les províncies de Torí i de Cuneo, a Itàlia. A Mònaco, la llengua d'oc conviu amb una modalitat lligur, i el rol que desenvolupa l'alguerès en l'àmbit català, en el context occità el juga la varietat de La Gàrdia, una població de la província de Cosenza (a Calàbria), on la llengua va arribar cinc-cents anys enrere i ha estat sotmesa a una forta influència dels parlars itàlics meridionals veïns. L'emigració ha estat la responsable que l'occità hagi arribat encara molt més lluny del seu territori constitutiu, fins a indrets com Mèxic, el Quebec, l'Argentina o Carolina del Nord... Fins i tot n'hi ha que afirmen que hi ha hagut petites comunitats d'aranesos a Hondures o a les Filipines en què s'hauria transmès la llengua. A Europa, molts occitans han hagut d'anar a l'àrea metropolitana de París a la recerca d'oportunitats (amb una especial incidència en l'àmbit de la restauració, per cert), i fa cent anys encara hi havia parlants d'occità a la part occidental d'Alemanya, que va ser una gran receptora d'immigració valdesa. A principi del segle XX, l'occità es podia sentir encara en alguns punts de Württemberg segons Juli Ronjat, autor de la monumental *Grammaire historique [sic] des parlers provençaux modernes*. ⁵

El mateix Ronjat deia que, en la seua època, l'occità tenia deu milions de parlants. L'enquesta del ministre Victor Duruy, del 1864, confirma que unes quantes dècades abans hi havia extenses zones del domini lingüístic

en què la gran majoria de la població era monolingüe i desconeixia completament el francès. En departaments com Arieja (que inclou la ciutat de Foix), Gers (Aush) o Avairon (Ròdes), més del 90% dels habitants no tenien gens de competència en la llengua estatal. A les Lanes, els Alts Pirineus (Tarba), Aude (Carcassona, Narbona), Tarn (Albi), Olt (Caors) o Puèi Domat (Clarmont), el percentatge de població que no sabia francès superava el 75%. En l'època de Napoleó III es van arribar a posar plaques en la llengua estatal a l'entrada d'algunes poblacions meridionals perquè els viatgers septentrionals poguessin orientar-se, davant de la por de no poder-se comunicar amb els occitans. En l'època de la Revolució Francesa, a l'Assemblea Nacional fins i tot van haver de recórrer a intèrprets per poder-se comunicar amb una delegació que arribava de Marseilla. Malgrat que algunes parts del domini occità ja van ser incorporades al Regne de França al segle XIII i que l'any 1539 va aparèixer en escena la famosa ordenança de Villers-Cotterêts (que feia del francès la llengua oficial del Reialme), el francès no arrela de veritat a Occitània fins a una època relativament recent.

Quan els engranatges homogeneïtzadors de l'Estat francès comencen a funcionar, l'occità comença a perdre l'hegemonia social. Hi ha tota una sèrie de factors que afavoreixen la difusió del francès: l'escolarització obligatòria universal i laica en la segona meitat del segle XIX i els mètodes repressius emprats en els centres educatius (rètols com ara *Soyez propres, parlez français*; o la penyora de *lo senhal*, que consistia a castigar el darrer que parlava *patuès*); la propaganda nacionalista francesa amb motiu dels grans conflictes armats de la primera meitat del segle XX, que va anar acompanyada –entre altres desastres– d'una gran mortalitat de meridionals al front, cosa que va ser utilitzada posteriorment per fomentar el patriotisme francès a l'àmbit local, en forma de monuments funeraris a cada localitat; l'emigració del camp a les ciutats, on el francès arrela més ràpidament, i també fora d'Occitània; el monocultiu turístic de les zones litorals del Llenguadoc i de Provença (que recorda moltíssim el del litoral del País Valencià), i l'arribada massiva de població francoparlant que en cap cas adopta la llengua autòctona; el desenvolupament de les comunicacions a partir d'un esquema radial

L'anyada 2011 pel Pirineu. 1 de gener del 2001.
Fotografia: © Jacme Delmas (Tolosa), democraciaoccitania.blogspot.com

No només hi ha una bona colla de formes occitanes que penetren en l'espai de la llengua catalana per la part septentrional del domini continental, sinó que fins i tot hi ha alguns trets dialectals del català balear que es poden justificar a través de la colonització occitana

que té sistemàticament París com a centre, i la consolidació d'un sistema de promoció social i laboral que associa el succés amb la capital estatal; i, sobretot, en bona part també com a conseqüència d'alguns dels factors anteriors, un gran desprestigi associat a l'occità i a qualsevol altra llengua diferent del francès.

La gran sotragada arriba durant el segle XX. Gairebé tota una generació deixa, al mateix temps, de transmetre la llengua als seus fills. Aquest fet provoca que, en unes poques dècades, l'occità passi a ser minoritari al seu territori. De fet, avui es fa difícil de saber el nombre exacte de parlants de la llengua d'oc. L'Estat francès no és precisament un entusiasta dels censos lingüístics, i això fa que, per arribar a quantificar d'una manera aproxima-

da la comunitat lingüística occitana, ens hàgim de servir d'enquestes dels darrers vint anys d'àmbit departamental o regional.⁶ Si exportem les dades d'aquestes enquestes (de Llenguadoc-Rosselló, els Pirineus Atlàntics, els Alts Pirineus, Alvèrnia...) al conjunt del domini, arribem a la conclusió que una de cada cinc persones que viuen en el domini lingüístic occità deuen fer un ús diari o més o menys regular de la llengua (cosa que no vol dir que no l'anomeni *patuès*, en francès *patois*), amb importants diferències entre generacions, entre zones d'Occitània o entre la ruralia i les ciutats. L'any 1991, per exemple, una enquesta al Llenguadoc-Rosselló, indicava que un 48% de la població entenien l'occità, al qual encara caldria sumar un 25% que assegurava que era capaç de desxifrar algunes paraules o expressions. El nombre de persones que en feien un ús quotidià de la llengua, però, era molt menor: un 5% en tenia una pràctica diària, un 4,25% l'utilitzava sovint i un 10,5% només de tant en tant.⁷ Gràcies a una enquesta dels anys noranta feta a la regió d'Aquitània per Média Pluriel Méditerranée sabem, per exemple, que l'occità està gairebé extingit a la ciutat de Bordeu (on només el sap parlar un 3% de la població), però també que a Dordonya la xifra de persones que són capaces d'expressar-se en la llengua d'oc s'enfila al 34%. D'altres prospeccions permeten de ser fins i tot més optimistes: en zones com el Cantal, per exemple, algunes enquestes no només as-

10h30, dissabte 13 de novembre, debuta de la manifestacion contra una LGV novèla, mai de 3000 personas, e fòrça elegits locals.

Per manifestar, èran presents los elegits Europe Écologie, FdG e los militants del NPA.

Manifestació contra la Línia de Gran Velocitat (LGV) a Agen, Aquitània. Fotografia: © Jacme Delmas (Tolosa), democraciaoccitania.blogspot.com

senyalen que l'occità hi té una certa vitalitat, sinó que gairebé la meitat de la població l'anomena pel seu nom.⁸ L'occità, per tant, encara té un important força demogràfica, però el fet que sigui una llengua més viva en les zones rurals que en les urbanes i més parlada per la gent gran que no pas pels joves fa preveure que, si no es prenen mesures per invertir la tendència, la xifra de parlants disminuirà ràpidament. Si no s'hi fa res, la comunitat lingüística occitana quedarà ben aviat lluny dels tres milions de persones de què parlen sovint molts promotors de la llengua.

Reconeixement legal. L'occità en l'ensenyament i en els mitjans de comunicació

D'ençà del 1990 l'occità és oficial a la Vall d'Aran gràcies a la Llei 16/1990 del Principat de Catalunya, més coneguda com a *Lei d'Aran*, que no només va oficialitzar l'occità en aquella comarca pirinenca, sinó que va restablir l'autogovern aranès, eliminat durant la primera meitat del segle XIX. La darrera reforma estatutària del Principat, però, ha fet que l'occità no només sigui oficial en el petit enclavament aranès, sinó en el conjunt de la Catalunya administrativa. En l'article 6 estableix: «La llengua occitana, denominada *aranès* a l'Aran, és la llengua pròpia d'aquest territori

L'any 1934 grans figures de la cultura catalana van signar el manifest *Desviacions en els conceptes de llengua i de pàtria* en què condemnaven tant el principatisme i, per tant, «la concepció de la nostra Pàtria com a forma única pel territori de l'actual Generalitat», com «la concepció que dona a la nostra pàtria una extensió excessiva, que no ha tingut mai, provinent d'una confusió de catalanisme amb occitanisme»

i és oficial a Catalunya, d'acord amb el que estableixen aquest Estatut i les lleis de normalització lingüística». Aquest fet hauria de conduir a iniciatives de promoció de la llengua més efectives que no pas les dels darrers anys, car en els darrers trenta anys l'aranès ha cedit a l'espanyol el rol

de llengua socialment hegemònica a la Vall d'Aran, fins al punt que avui, segons l'Enquesta d'Usos Lingüístics del 2008, l'occità és només la llengua inicial del 22,4% de la població aranesa,⁹ mentre que l'any 1984 hi havia un 58,5% d'habitants de la Vall d'Aran que parlaven «sempre» en aranès.¹⁰ Òbviament, és a la Vall d'Aran i no pas a la resta del Principat on l'aranès es juga el seu futur.

A Itàlia les *Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche* del 1999 reconeixen explícitament l'occità i han permès algunes iniciatives més o menys institucionalitzades de promoció d'aquest idioma, però encara no han tingut conseqüències en l'ús social. A l'Estat francès, la coneguda llei Deixonne del 1952 va despenalitzar l'ensenyament de la llengua d'oc i de les altres varietats dites *regionals*, però la substitució lingüística de l'occità pel francès no s'ha aturat: només una part testimonial dels alumnes occitans tenen accés a la llengua a través d'algunes escoles públiques i de les escoles associatives *Calandreta*, que avui arriben a la cinquantena després de poc més de trenta anys d'existència. Tot i això, malgrat que l'occità no és objecte d'un ensenyament massiu i immersiu, hi ha hagut conquestes com la creació del *Certificat d'Aptitude au Professorat de l'Enseignement du Second Degré* (CAPES) d'occità l'any 1991. Poc més d'una dècada després d'aquest petit triomf, però, l'Estat francès va reduir de divuit a quatre les places d'occità, per sota de les de xinès.

Si ens referim als mitjans de comunicació, hi ha uns poques emissores radiofòniques que usen regularment l'occità en la programació (*Ràdio País*, amb cinc freqüències a Gascunya; *Ràdio Occitània* a Tolosa; una *Ràdio Lengadòc* a Montpeller, i una altra a Narbona-Besiers; en part, *Ràdio Albigès...*), tot i que n'hi deu haver desenes amb petits espais en occità. A la Vall d'Aran, el veterà programa *Meddia aranès* es complementa amb una petita presència diària matinal de l'aranès a Catalunya Informació. En la televisió, France 3 emet des d'antenes regionals només petits programes de cap de setmana de curta durada (com *Viure al país*, *Punt de vista* o *Vaquí*) en algunes zones del domini lingüístic. En els mitjans catalans el divendres es pot sentir l'occità en les desconexions araneses del *Telenotícies comarques* de TV3, i el canal de notícies 3/24 ofereix cada vesprada una roda in-

formativa en aranès d'un quart d'hora de durada. L'occità també és present (en versió llenguadociana i aranesa) en els informatius multilingües de Barcelona Televisió, però és completament absent en tots els mitjans estatals espanyols.

La recuperació possible

Malgrat que semblava que la llengua anava de dret a l'extinció, l'occitanisme ha fet alguns progressos importants en les darreres dècades. Alguns sondatges assenyalen que, paral·lelament a la desoccitanització (o potser precisament a causa d'aquesta desoccitanització), la població de l'Estat francès deixa de veure l'occità com una *vergonha* per començar-hi a veure un patrimoni que cal promocionar i recuperar. L'hostilitat sociològica envers les llengües minoritzades, que no era pas exclusiva de la metròpoli, ha perdut intensitat. D'altra banda, les iniciatives de promoció de l'occità es multipliquen arreu del territori, i la reivindicació occitana ha obtingut grans victòries simbòliques com les tres darreres manifestacions per la llengua que hi ha hagut entre el 2005 i el 2009 a Carcassona, Besiers i un altre cop Carcassona, la darrera de les quals ja va reunir més de 20.000 persones. Mentre surten campanyes modernes de promoció de la llengua i la identitat occitanes que comencen a obtenir resultats que pocs anys enrer semblaven impossibles d'atènyer (com la retolació bilingüe dels carrers de Tolosa o la presència de l'occità

en la megafonia del metro d'aquesta mateixa ciutat), l'occità ja disposa de grans infraestructures culturals (com el CIRDOC de Besiers, un monumental centre de documentació) o participa en grans esdeveniments culturals en què ja no té un rol purament folklòric o antropològic. La literatura occitana té un gran prestigi, es troba en un gran moment creatiu i pot oferir autors moderns de gran qualitat (Bodon, Manciet, Lafont...). La producció musical en occità –amb formacions de gairebé tots els estils– arriba en alguns casos més enllà de la militància occitanista. Si parlem d'ús, l'occità es troba en el pitjor moment de la seua història. Tanmateix, hi ha coses que conviden a l'optimisme. Que permeten pensar que, malgrat la minorització i el boicot quasi permanent de l'Estat francès, l'occità podria arribar a recuperar en els propers temps almenys una part d'allò que ha perdut en els darrers cent anys.

* Professor de llengua i de lingüística occitanes a la Universitat de Lleida

¹ COROMINES, Joan. *El que s'ha de saber de la llengua catalana*. 5a edició [1a edició del 1954]. Ciutat de Mallorca: Moll, 1972.

² Sobre aquesta qüestió, fem remissió al treball de referència del dialectòleg mallorquí Joan Veny: «Sobre els occitanismes del rosellonès». A: *Actes del Cinquè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*. Barcelona: PAM, 1980, pàg. 441-496.

³ COROMINES, Joan. *Lleures i converses d'un filòleg*. 5a edició [1a edició del 1971]. Barcelona: Club Editor, 1997.

⁴ Una reproducció de la pàgina d'*El Mati* en què va aparèixer aquest manifest es pot trobar en el treball d'August Rafanell: *La il·lusió occitana*. Barcelona: Quaderns Crema, 2006, pàg. 1183.

⁵ RONJAT, Juli. *Grammaire istorique* [sic] *des parlers provençaux modernes*, I-IV. Ginebra: Slatkine; Marsella: Lafitte, 1980 (reproducció dels originals de 1930-1941).

⁶ Hi ha alguna enquesta d'àmbit superior, com l'*Étude de l'histoire familiale* del 1999 (o enquesta *Famille*), que arribava a assenyalar que el nombre de parlants d'occità se situava entre els 526.000 i els 789.000, però aquest sonatge presenta nombrosos problemes: exclou departaments occitans, no pren en consideració certes zones rurals, presenta irregularitats territorials notables en l'obtenció d'informació, o bé no té en compte que, en alguns casos, la transmissió de la llengua no s'ha fet de pares a fills, sinó d'avis a nets. Sobre aquesta enquesta, vegeu MARTEL, Philippe. «Qui parle occitan?». A: *Langües et cité*, 10, 2007, pàg. 3.

⁷ Sobre aquest sonatge, vegeu HAMMEL, Étienne; GARDY, Philippe. *L'occitan en Languedoc-Roussillon 1991*. Perpinyà: Trabucaire, 1994.

⁸ Un resum de les dades d'aquesta i d'altres enquestes a CARRERA, Aitor. «Breu radiografia sociolingüística de l'occità a l'entrada del tercer mil·lenni». *Els Marges*. Barcelona, 90, 2010, pàg. 25-28.

⁹ Es pot accedir a aquestes dades a través del web de l'Institut d'Estadística de Catalunya: <<http://www.idescat.cat/cat/idescat/publicacions/catalog/pdfdocs/eulp2008.pdf>>.

¹⁰ Vegeu el treball de CLIMENT, Teresa. *Realitat lingüística a la Vall d'Aran*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1985. A propòsit de la qüestió legislativa, remarcuem que l'any 2010 el Parlament de Catalunya va aprovar la *Llei de l'occità, aranès a l'Aran*, que és la primera conseqüència de l'oficialitat prevista per l'Estatut i que preveu mecanismes de promoció de la llengua occitana. Entre les conseqüències de l'oficialitat, comptem-hi també la creació d'una titulació específica –equivalent a les antigues llicenciatures– de filologia catalana i occitana en els estudis universitaris catalans, anomenat oficialment *Grau en Estudis Catalans i Occitans*, concretament a la Universitat de Lleida.

Centanys Secció Filològica 2011 l'any de la paraula viva

La Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans celebra al llarg d'aquest any el centenari de la seva creació i, amb motiu de la commemoració de l'Any Joan Maragall, ha convocat la societat a promoure tota mena d'iniciatives que contribueixin a descobrir, compartir, exercitar i celebrar la vitalitat, la creativitat i el dinamisme innovador de la llengua catalana, sota el lema "2011, l'any de la paraula viva".

Més informació de les activitats del centenari de la Secció Filològica a <http://taller.iec.cat/filologica/centenari>

Álvaro Cunqueiro: màgia i surrealisme

Manuel Forcadela*

Com és ben sabut, el moviment literari en el qual s'acostumen a situar les ficcions narratives cunqueiranes és anomenat «realisme màgic». La primera aparició d'aquest epígraf tingué lloc a l'Alemanya d'entreguerres i anava associat a un seguit de pintors que avui coneixem com a expressionistes alemanys.

Fou el pintor Franz Roth qui, després el 1925, emprà el terme *Magischer Realismus* per primer cop. L'any 1948 se li adjudica l'etiqueta a la novel·la veneçolana que comença a emergir en contraposició de la novel·la naturalista, fortament consolidada durant aquella època en la tradició literària de Veneçuela. El 1955, Àngel Flores, un crític literari llatinoamericà, torna a emprar-lo per al·ludir a l'obra de Jorge Luis Borges. De llavors ençà, sovintaja l'ús d'aquest epígraf per referir-se a la majoria de les obres que s'integren en l'anomenat *boom* llatinoamericà. D'aquesta manera, s'empra l'etiqueta per englobar un conjunt d'escriptors sud-americans que comencen a publicar la seva obra pels volts de la dècada dels cinquanta (no abans, doncs, que Álvaro Cunqueiro). Aquesta llista possiblement estaria formada per Miguel Àngel Asturias, Alejo Carpentier, Carlos Fuentes, Julio Cortázar, Mario Vargas Llosa i, sobretot, Gabriel García Márquez. El mateix García Márquez posà en relleu l'admiració que sentia per l'obra de Cunqueiro, al qual havia tractat al llarg dels anys que romanqué a Barcelona, quan el gallec visitava amb assiduitat esporàdica de cap de setmana els cercles literaris de la capital catalana.

En un article titulat «Viendo llover en Galicia» publicat l'11 de maig del 1983 a *El País*, García Márquez parla del seu vincle amb Galícia i recorda la seva relació personal amb Cunqueiro:

«Hace ahora muchos años, en un restaurante de Barcelona, le oí hablar de la comida de Galicia al escritor Álvaro Cunqueiro, y sus descripciones eran tan deslumbrantes que me parecieron delirios de gallego. Desde que tengo memoria les he oído hablar de Galicia a los gallegos de América, y siempre pensé que sus recuerdos estaban deformados por los espejismos de la nostalgia. Hoy me acuerdo de mis 72 horas en Galicia y me pregunto si todo aquello era verdad, o si es que yo mismo he empezado a ser víctima de los mismos desvaríos de mi abuela. Entre gallegos —ya lo sabemos— nunca se sabe».

Com tot d'una veurem, el «realisme màgic» tal com l'entendem té les seves pròpies raons de ser en l'àmbit de la tradició literària gallega i les seves arrels sorgeixen en el mateix moment que el *rexurdimento* de mitjan segle XIX. Independentment de les raons que, sens dubte, condicionaren l'aparició de formes de narrar semblants a d'altres tradicions perifèriques des de l'òptica de l'epicentre europeu, podem seguir fidelment el camí emprès per la nostra tradició abans de la conformació del gènere en els autors més rellevants de la dècada dels cinquanta: Áxel Fole i Álvaro Cunqueiro. Un camí que comença amb la nostra fabulació vuitcentista així com en la poesia lírica i que troba el seu primer moment d'esplendor a l'obra dels narradors de la *Xeración Nós* com *Un ollo de vidro*. *Memorias dun esqueleto* de Castelao, *Do caso que lle aconteceu ao doutor Alveiros* i *O porco de pé* de Vicente Risco o *O purgatorio de Don Ramiro* d'Otero Pedrayo, entre d'altres.

Des de l'inici mateix, el «realisme màgic» va comptar amb una sèrie de discursos contraris que, més enllà de qüestionar la seva vàlida literària, adreçaven la crítica al fet que hom

pretengués mostrar la realitat, fonamentalment sud-americana, sota l'aspecte d'unes faules en les quals sorgia un element sobrehumà, màgic i meravellós que qüestionava la interpretació d'aquesta mateixa realitat. Aquesta postura de conformisme polític i social, que deixava d'esmentar aspectes intolerables de la vida, tot destacant, en canvi, els mecanismes de sublimació que ells mateixos posaven en funcionament per poder resistir el cansament de la seva existència, fou assenyalat com un dels símptomes que permetia suspendre aquest model de literatura, encara que fos temporalment. L'esclau no només sofria, degradat i explotat, sinó que també a l'apropiació de la seva força de feina hi havia d'afegir els dividends del seu món imaginari, d'una riquesa mítica i llegendària enorme. La irrupció d'aquesta suposada mentalitat, tant dels indis i negres d'Amèrica com dels emigrants destinats a convertir-se en mà d'obra barata, a través de la literatura, no tenia lloc per denunciar llurs condicions de vida, sinó per servir, tant als amos com als esclaus, de ficció evasiva, un imaginari tendent a mitigar les tensions realment existents, fusionant les polaritzacions semàntiques i les contradiccions reals en faules integradores, tal com ha posat en relleu a bastament Doris Sommer (1991), encara que fos en relació amb la novel·la sud-americana del segle XIX.

Horst Rogmann (1980) va denunciar, en aquest sentit, que l'elaboració gradual dels conceptes de «realisme màgic» i de «negritud» respon a processos complexos de construcció ideològica:

El término «realismo mágico» es una etiqueta que se pone a muchos productos, desde las obras que dicen reflejan la mentalidad de indios y negros americanos hasta formas de narrativa fantástica. Se puede afirmar que el origen de este concepto con sus diversos contenidos se encuentra en declaraciones, comentarios y autointerpretaciones de Miguel Àngel Asturias y Alejo Carpentier, referidas principalmente a media docena de obras: Leyendas de Guatemala, Hombres de maíz, El Señor Presidente, El reino de este mundo, Los pasos perdidos.

Per Rogmann, el perill principal rauria en el fet que aquest imaginari literari substituís la *realitat* i constituís en el seu lloc un model de *realitat* característicament americana. La substitució de la tríada misèria-

subdesenvolupament-explotació implicaria un procés de construcció ideològica d'una perversitat immensa, tot establint pautes de contemplació d'aquestes realitats que serien còmplices de les formulacions dels seus sistemes polítics, en aquella època aclaparadorament dictatorials i repressius.

Si se tratara sólo de opiniones personales que vierten estos y tal vez otros autores sobre su propia obra de creación, poco habría que objetar. Aceptaríamos que ellos mismos han intentado construir un mundo narrativo ficticio, con ciertos elementos realistas, que se caracteriza por sus ingredientes mágicos y maravillosos, o que lo mágico y lo maravilloso definen el mundo narrado en los libros respectivos. Pero evidentemente no es esto o no solamente esto lo que quieren decir los mencionados autores y sus apologistas. Pues lo atractivo y peligroso del realismo mágico-maravilloso es su afán de presentar la realidad latinoamericana o aspectos fundamentales de ella como algo mágico y maravilloso, es decir de no limitarse a realidades literarias sino de declarar que éstas reflejan o reproducen una realidad característicamente americana. (Rogmann 1980)

Sorgeix, doncs, una acusació de «literatura evasiva». D'aquesta manera, l'ús d'aquesta fórmula associada al «realisme màgic» arriba a Galícia des d'Amèrica i hi és emprada contra Álvaro Cunqueiro des de postures que el contradiuen més des del punt de vista polític que no pas del literari. De fet, a partir del 1975, la fórmula cunqueiriana va tenir un succés i una transcendència enormes dins la tradició literària gallega, fins al punt que molts dels seus imitadors foren escriptors pertanyents a la mateixa tradició política que s'encarregaria de minar el seu prestigi i poder simbòlic des de mitjan de la dècada dels seixanta.

Rogmann assenyala, igualment, el paral·lelisme que hi ha entre la «negritud» de Senghor, que defineix com una versió del «realisme màgic», i el moviment literari engendrat a l'Amèrica Llatina en aquella mateixa època.

La «négritude» de Senghor es la versión africana occidental del «realismo mágico». A pesar de diferencias entre la «négritude» y el «realismo mágico» los dos movimientos coinciden en un gran número de aspectos: el momento histórico y el lugar de su aparición, el carácter elitario (son estudiantes/escritores los que los promueven y no

Cunqueiro amb Josep Pla i Gonzalo Torrente Ballester a Vigo, a principi dels anys setanta, a la porta del restaurant El Mosquito. La senyora que els acompanya és la cuinera del restaurant.

precisamente de la clase popular) y el carácter literario (aunque con distintas implicaciones políticas), la influencia gestora del surrealismo francés, la proveniencia extraeuropea de sus portavoces que convergen en Francia, la reivindicación de culturas pre-coloniales, la revalidación de sociedades agrícolas pre-industriales; el énfasis puesto en creencias mágicas, en una cosmovisión no racionalista y en la compenetración con la naturaleza; un racismo antirracista, la presentación de un mundo diferente del europeo, etc. (Rogmann 1980)

Si analitzem ara les característiques que Rogmann li atribueix, podem establir una vinculació imperfecta, encara que evident, del moviment literari galleg amb els moviments del «realisme màgic» i la «negritud».

1. El moment històric i el lloc d'aparició. Resulta evident que, essent en tots els casos moviments que sorgeixen un cop finalitzada la Segona Guerra Mundial, baldament hi hagi hagut, com hem vist més amunt en el cas galleg, antecedents importants que permetien d'empeltar aquest model de literatura amb èpoques anteriors, el procés que emmena a l'aparició d'aquest moviment literari és una característica d'època i té lloc en aquells països en els quals la tradició de la recerca etnogràfica i d'antropologia cultural havia adquirit anteriorment un desenvolupament important. De fet, el primer que hom percep és la fascinació davant la di-

ferència. I aquesta diferència neix del contrast entre dos models culturals ben diversos, en general l'europeu i el colonial. Però també, en el nostre cas, l'espanyol i el galleg.

2. El caràcter elitista i el caràcter literari amb distintes implicacions polítiques. Necessàriament aquest procés es duu a terme en els grups d'intel·lectuals i creadors que tenen una formació suficientment àmplia per formular-se preguntes al voltant de dos temes claus en l'evolució de l'antropologia cultural en el seu temps. Comparativisme, estructuralisme, processos identitaris deixen doncs la seva empremta en el pensament i creen interrogants nous al voltant del sentit dels pobles, la cultura popular, la identitat nacional, etc. D'aquesta manera, i encara que el que duu a terme és una literatura basada en l'element popular, el disseny és d'una mestria conceptual enorme, tal com veiem en rellegir l'obra d'Álvaro Cunqueiro.

3. La influència gestora del surrealisme francès. Mai no insistirem prou en la importància que la formació surrealista –*siempre influido por el surrealismo, que es una carga que nunca me quité de encima, ni siquiera en mi obra narrativa* (Nicolás 1994: 86)– té a l'obra d'Álvaro Cunqueiro. La improvisació escrita, el trencament amb els patrons heretats, les ruptures de jerarquia autorial, etc., han estat suficientment estudiats per Xoan González Millán (1991). La influència que deixa Paul

Eluard amb el seu llibre *Capitale de la douleur* en el Cunqueiro de *Poemas do si e non* resulta prou evident. Vegeu, pel que fa al cas, l'article d'Álvaro Cunqueiro «Paul Eluard en Compos-tela» publicat el 10 de desembre del 1974 al *Faro de Vigo*. I, de la mateixa manera, en el teatre escrit per Cunqueiro abans del 1936, amb peces tan singulars com *Xan, o bo conspirador* o *Rúa 26*, que s'estan representant en una producció de l'Escola Superior de Arte Dramática de Vigo.

4. *La provinença extra europea dels seus portaveus que convergeixen a França*. Per bé que el «realisme màgic» gallec no passa mai per París, el cert és que la marca de la cultura francesa és ben present en la seva formació, lectures i valoracions literàries. La germanofília gallega, encara que significativa abans de la Guerra, no fou, tanmateix, tan marcada com la passió que es vivia a les lletres franceses. Les relacions entre la literatura gallega i la francesa durant el període *Nós* han estat estudiades per Nicole Dulin Bon-due (1987).

5. *La reivindicació de cultures precoloniales i la revalidació de societats agrícoles i preindustrials*. Vet aquí on sorgeix la incorporació de l'Idil·li literari a l'imaginari nacional gallec. De la mateixa manera que en el segle XIX s'hi incorporà el celtisme, en el període *Nós* i durant la immediata postguerra s'hi afegí l'Idil·li, és a dir, la creença en l'existència històrica d'un període de benestar i prosperitat basat en l'explotació racional dels recursos de l'agre; la natura fèrtil que evita que els llauradors hagin de treballar; els temes dionisiacs de les veremes i *lagaradas* i, en definitiva, la rememoració nostàlgica de les planes costumistes de l'Antic Règim.

6. *L'èmfasi posat en creences màgiques, en una cosmovisió no racionalista i en la compenetració amb la natura*. Aquest realisme d'altres realitats resulta, de vegades, apel·lat per alguns crítics, en tant que realisme en el qual no només hi tenen cabuda les experiències contrastables sinó també els somnis i les experiències subjectives. Així Gutiérrez Izquierdo (2000: 428) manifesta que:

Para o escritor de Mondoñedo os mitos e os sonhos constitúen a auténtica realidade; por iso a súa narrativa é un testemuño do invisible. Nesa concepción platónica da vida, Cunqueiro considera que a verdadei-

ra existencia só se realiza plentamente no plano da fantasía, pois este é o único ámbito que permite enxergar o sentido transcendente do mundo e da vida. Na súa obra advértese unha vontade por expandir os límites da realidade, indo máis alá do empírico para dar cabida ao imaxinado e ao onírico, contemplados como a auténtica cerna da condición humana. Así, ademais dos compoñentes obxectivos do mundo, os relatos de Cunqueiro plasman aquelas realidades que os seres humanos viven de forma subxectiva (sonños, imaxinacións, crenzas). Tal protagonismo adquire estoutra existencia virtual, que os argumentos das súas novelas e retratos baséanse na dialéctica entre o sonho e a experiencia contrastable.

7. *Un racisme antiracista, la presentació d'un món diferent de l'europeu, l'espanyol, en aquest cas*. Com a conseqüència d'aquest procés sorgeix una aportació important de l'imaginari literari a l'imaginari nacional. L'obra d'Álvaro Cunqueiro és, paradoxalment, significativa en aquest sentit. Així, Anxo Tarrío (2003:56) manifesta la seva convicció que:

Se hai unha cerna antropolóxica do ser galego, aí está e sempre enchoupou todos e cada un dos títulos que sacou á luz este que foi o máis grande fabulador que tivo Galicia e un dos máis sobranceiros creadores da literatura universal.

Rogmann assenyala, a més, com un dels principals elements constitutius del «realisme màgic» el seu caràcter deturpat, per tal com és una apropiació de la imaginació popular per part dels intel·lectuals de classe mitjana i petitburguesos que ja no participen del món que veié néixer aquest model imaginari. Així, es produeix una escissió, una esquerda, entre el creador, que ja no és popular, i la seva obra, que encara ho és. Aquesta llacuna implicaria la creació d'una deturpació de la identitat entre l'escriptor i el seu món imaginari, de manera que l'accentuació del caràcter nostàlgic de tota aquesta literatura suposaria un augment notable del seu caràcter reaccionari. Malenconia de l'impracticable, ganes de ser el que no volem ser esdevindrien doncs paradoxes d'aquest model ideològic. Aquesta paradoxa és ben present en Cunqueiro, director del *Faro de Vigo*, que és, al mateix temps, oïdor de veus interiors més endavant traslladades als seus textos, en els quals parlen les veus del poble. D'aquesta esquizofrènia cultural tan singular, de diglòssia

profunda, no només quant a les llengües emprades en cadascun d'aquests processos sinó en els temes, i encara més, en les visions del món, sorgeix un producte que conté els símptomes i les marques d'aquesta situació que va analitzar amb una subtileza particular Antón Figueroa en el seu llibre *Diglosia e texto*.

Rogmann apel·la, a més, al que anomena «mode de producció originari», que consisteix en el fet que compartir un mateix significant no implica compartir un mateix significat. És a dir, que el valor de l'evocació d'un determinat costum varia àmpliament si es duu a terme des de l'actualització d'aquest costum o des de la nostàlgia. El discurs sobre la bellesa d'un molí resulta totalment distint des de la posició del moliner que s'hi adreça per fer-hi les feines pròpies de molta, a la posició de qui contempla el molí enrunat, que ja no s'empra, com a símbol d'un temps esvaït.

El fértil hallazgo de los escritores del realismo mágico consiste en haberse apoderado para fines literarios de la imaginación popular: un pensamiento pre-lógico, precientífico, y su producto, los mitos. Lo mismo vale, tal vez en mayor grado, para los autores de la «négritude». Pero habría que explicar de qué manera la imaginación popular, que es de carácter colectivo, se manifiesta como elemento fructífero en la obra poética de escritores formados dentro del individualismo burgués occidental. La reproducción inmediata de la imaginación popular presupone una identidad vivida, o como afirma con razón Alejo Carpentier, el milagro necesita de la fe. Sin embargo, resulta evidente la escisión entre el sujeto creador no popular y su obra, la que sólo se inspira en productos de la imaginación popular, sin participar en su modo de producción originario. La obvia falta de identidad primaria entre el escritor y el mundo que le sirve de fuente de inspiración da lugar a una identificación «a posteriori», y ésta es el origen de una identidad ilusoria, base ideológica de las teorías del realismo mágico, de lo real maravilloso, de la «négritude». De ahí los motivos de la infancia recuperada, los pasos perdidos, el regreso al país natal y las culturas precoloniales, marcados no por la practicabilidad, sino por la nostalgia y un fuerte acento reaccionario. (Rogmann 1980)

Aquestes peculiaritats del realisme anomenat màgic ja hi eren a la definició triada per Franz Roth quan, en escriure el seu article sobre els pintors que, més endavant, serien coneguts mundialment com a expressionistes

alemanys, va pretendre d'establir una diferenciació entre l'expressionisme convencional i la nova pintura. La humanitat ja estava cansada de l'art com a imitació del món, resolta ara, a més, de manera definitiva per mitjà de la fotografia, i per tant, es feia necessari un art en què la recerca residís en les possibilitats de plasmació no ja d'aquells continguts visibles i evidents sinó d'aquells altres, per ventura inaccessibles a la mirada convencional, però presents tanmateix, en la conceptualització de la realitat. Es tractaria, doncs, de pintar el que és visible no directament, sinó el que veiem interiorment, la imatge especular que deixa la realitat en el nostre interior. Es tractaria, doncs, d'un realisme d'interiors, subjectiu, el qual, tanmateix, suficientment desenvolupat, donaria lloc a una imatge de la realitat tan activa en termes semiòtics, tan versemblant o més que aquella aconseguida mitjançant la transmissió directa i fotogràfica de l'element real. És per això que Roth apel·la a un art que sigui «decantació i clarificació» i a partir del qual s'assoleixi de reconstruir l'objecte tot partint exclusivament de la nostra interioritat. A més, assegura que els ens posseeixen formes fonamentals i senzilles i que el seu objectiu no és altre que «edificar, construir els objectes que, en definitiva, es troben a la natura en aquesta tan distinta forma primordial».

Aquest èmfasi en la interioritat com a punt de partida i en les formes primordials, fonamentals i senzilles és indicatiu que aquest nou art podria ser molt bé el resultat d'una necessitat de la humanitat per manifestar uns continguts psíquics de natura arquetipal. I encara que en aquesta interpretació fos possible trobar una referència a les teories psicoanalítiques de Jung, que ja havia publicat els seus llibres introduint el concepte d'«inconscient col·lectiu» o d'«arquetip», el més probable és que es tracti d'una coincidència al voltant d'un concepte que s'usava en el llenguatge conceptual i filosòfic i que era moneda d'ús comuna entre els intel·lectuals de l'època.

En qualsevol cas, resulta d'una importància enorme fixar-se en el vincle que lliga el «realisme màgic» amb el Cercle d'Eranos i amb la psicoanàlisi junguiana. En aquest sentit, convé recalcar especialment la figura de Vicente Risco, que Cunqueiro esmenta en el seu article del 1963 al costat de Mirce Eliade, un dels fundadors del Cercle d'Eranos, principal corrent de la mitocrítica.

El trio d'asos de la literatura gallega de postguerra. Cunqueiro, Eduardo Blanco-Amor i Celso Emilio Ferreiro. Es percep a la fotografia una tensió entre Cunqueiro (refinat i erudit) i Celso Emilio (engatjat i militant) que Blanco-Amor (homosexual) tracta d'apaivagar.

El moviment literari en el qual s'acostumen a situar les ficcions narratives cunqueirianes és anomenat «realisme màgic», que aparegué a l'Alemanya d'entreguerres i anava associat a un seguit de pintors que avui coneixem com a expressionistes alemanys

L'aparició posterior en l'àmbit conceptual cunqueirià de la psicocrítica de Charles Mauron forma part de l'operació d'individualització que parteix de l'estratègia ideològica de Cunqueiro en aquesta època: el pas del col·lectiu a l'individual, de l'època i de la nació a l'autor, com a factors fonamentals del text literari, com hem vist.

És enormement interessant d'establir els vincles entre el pensament de Roth i el del mateix Cunqueiro. Per al primer, «la humanitat sembla indefectiblement destinada a oscil·lar contínuament entre la devoció al món de la realitat i la devoció a un món imaginat i, certament, que si algun cop s'atura el ritme respiratori de la història, no sembla quedar altra cosa que la mort de l'esperit».

Una història de la crítica cunqueiriana ens revela en quina mesura passem d'un Cunqueiro llegit en clau

antropològica i mitocrítica durant els anys vuitanta i amb anterioritat a aquests (García Sabell, Salvador Lorenzana, Martínez Torrón, Pérez-Bustamante...), a un de llegit en clau estructuralista i narratològica en els noranta (González Millán, Rexina R. Vega, Dolores Vilavedra...) per arribar finalment a una lectura en clau ideològica a final d'aquesta darrera dècada (Spitzmesser, Rivera Pedredo, jo mateix...). Així doncs, passem en un parell d'anys de celebrar un Álvaro Cunqueiro entès com una espècie de darrer xaman d'Occident, insistint en les pautes del celtisme (societat arcaica, narració oral, etc.) a un narrador heterodox que romp les regles de la narració convencional per situar-se en el mateix centre d'interès de les investigacions narratològiques, un Cunqueiro constructor d'un món de ficcions que no són res més que la interiorització sublimada de la repressió política del franquisme tal com fou copsada per ell al llarg de l'existència de la Dictadura, però també com un Cunqueiro postmodern, deconstruït de mites.

Ana María Spitzmesser intentà de demostrar de quina manera les faules cunqueirianes tenien com a darrer fonament, present en l'estructura profunda, la interiorització de la repressió política perceptible en la seva època, de manera que podem afegir que les seves històries resulten ser, un cop descifrada llur al·legoria, metonímies de la història.

A dialèctica señor-feis servidores apresenta nesta novela unha imaxe invertida e lúdica dun dos dogmas da ortodoxia fascista, na

cal as masas viven mesmerizadas polo carisma persoal dinámico do Xefe-Pai. Todas as personaxes que rodean a Merlín «caen na inxenua falacia personalista», como diría Umberto Silva, «de atribuír a un determinado individuo particulares prerrogativas máximas sobrenaturais a través do autoconvencimento» (Spitzmesser 1991: 61).

Pensem, tanmateix, que la profesora de la Universitat de Niágara no va valorar prou certes oscil·lacions presents en la minva creativa de Cunqueiro, entre les quals, la llengua.

Així doncs, si concebem la Torre de Miranda com una metonímia de Galícia, i els personatges que hi viuen com a metonímies de les classes socials a les quals pertanyen (la dels pagesos en el cas dels criats, petita burgesia en el de Merlí i noblesa decadent en el cas de la reina de Ginebra), d'aquí podem extreure que *Merlín e familia* representa una al·legoria en què una Galícia senyora d'ella mateixa s'obre al món per aportar-hi la seva màgia, intel·ligència i creativitat. Una Galícia, doncs, peculiar i universalista. En aquesta Galícia cunqueiriana, ens trobaríem molt a prop d'aquella altra d'al·legòrica, on la funció reiterada de Felipe de Amancia d'obrir i tancar les portes de casa no seria més que un senyal d'autogovern, autodeterminació.

Per bé que el «realisme màgic» gallec no passa mai per París, el cert és que la marca de la cultura francesa és ben present en la seva formació, lectures i valoracions literàries

A favor del posicionament de la profesora de la Universitat de Niágara hi hauria, en part, la biografia cunqueiriana, el seu model de vida, les opinions polítiques, el sector social que interpel·la com a lector implícit dels seus textos, etc. I també el fet que la novel·la traspua el projecte social en què es troba immers l'individu i acaba per ser, en la línia que va de la lectura de Frye a Jameson, un símptoma d'aquest inconscient social, descrit en termes bàsicament polítics, el lloc on es troben a tall de síntesi aquells significats de la «realitat» social que només en la ficció

adquireixen una solució imaginària que en el plànol pragmàtic resulta impracticable.

Però, ultra això, ens trobem un buit clar en el projecte analític i interpretatiu de la profesora de Niágara que distorsiona la lectura, com un forat negre que allunya, en la percepció espacial, la llum de les estrelles. I aquest fet no és altre que el de no haver valorat prou l'existència d'una tradició literària gallega autèntica.

El mateix li passa a un altre dels grans crítics cunqueirians, Diego Martínez Torrón, autor de *La fantasía lúcida de Álvaro Cunqueiro*, que Anxo Tarrío desqualifica en un article del 6 de juliol del 1981, publicat a *La Hoja de Lunes* de Vigo i recollit posteriorment en llibre (Tarrío Varela 1987: 83):

«Martínez Torrón manexou, segundo todos los síntomas, solamente as versións españolas. Ata aquí todo sería relativamente normal se non fose porque, de xeito sistemático, ó longo do texto, escamoteásele ó lector o feito de que Cunqueiro pertence, basicamente, ó ámbito da literatura galega, que non da española, como se podería desprender das numerosas veces que o estudioso fai alusión a “nuestra literatura”, “nuestras letras”, etc., sempre referíndose á literatura española. Non abonda con falar do “peculiar carácter galaico” ou da “húmeda imaginación gallega”, como fai a miúdo Martínez Torrón.

A lingua na que está escrito un texto é a que, polo xeral, dá os criterios definitivos á hora de delimita-lo ámbito dunha literatura nacional. Doutra banda, toda lingua comporta unha mitoloxía social propia e unhas resonancias culturais que lle dan personalidade de seu».

Així doncs, la falla de Merlí, amb el seu ancorament en temàtiques literàries i estratègies culturals procedents de la *Xeración Nós*, escrites en llengua gallega, resulta, com a mínim, prou eficaç perquè en continuem parlant més de cinquanta anys després de la seva publicació.

Com més d'un cop s'ha teoritzat, aquesta oposició realisme-màgia, la qual, com veiem, també és una oposició espai-descripció versus temps-acció, és implícita en la mateixa constitució actancial de la falla narrada. Així, a *Merlín e familia*, veiem que els personatges situats en l'àmbit realista (que Anxo Tarrío anomena nivell pragmàtic) són els qui tenen a veure amb l'àmbit domèstic i les activitats de manteniment de la casa-pazo anomenada Torre de Miranda. Marcelina, Xosé de Cairo, el cavall Turpín, els cans Ney

i Norés, Manueliña de Calros, Casilda, el gat Cerís o el mateix Felipe de Amancia se situarien en aquest nivell i, encara que tots són, en major o menor mesura, executors de les diferents accions, sobretot Felipe, propietari en exclusiva de determinades funcions narratives que es repeteixen a cada capítol, el cert és que, dins la jerarquia dels esdeveniments, les accions executades per aquests personatges són sempre de rang inferior i més pertanyents, per tant, a l'àmbit actiu-descriptiu que del purament actiu. Així, comprovem que, dins la sèrie de funcions narratives bàsiques (arribada dels visitants, petició a Merlí, solució de Merlí i partida dels visitants), els personatges veritablement actius, aquells que executen les accions que compoñen la història (la Història) són sempre els personatges majors, màgics, d'arrel miticofantàstica: Merlí, Ginebra i els diversos visitants. Els personatges, per dir-ho així, pertanyen a les classes superiors. Els altres, els criats, treballadors, proletaris són subjectes únicament d'accions irrisòries, d'esdeveniments intrascendents per al desenvolupament de la història (de la Història).

Aquesta compareixença de la màgia en aquells que decideixen la Història és expressió evident de la incomoditat que la Història genera en l'escriptor i, atès l'àmbit al qual se circumscriu (la Torre de Miranda), senyal evident que s'està parlant (en gallec) de la Història de Galícia.

La mancança que fonamenta la malenconia del narrador i, per tant, el seu desig (mancança, per tant, infinita) és del temps de Merlí. El que hom desitja, en conseqüència, és que tornin els temps en què algú podia canviar (modificar la causa-efecte) la Història. Que aquest algú visqui en els moments de transició de l'Antic Règim i a l'interior de la Galícia profunda (i no durant la República i a Madrid) és també senyal determinant que ha de ser inclòs en la interpretació.

* Universitat de Vigo

Traducció: Carles Cabrera

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ARMESTO FAGINAS, Xosé F. *Cunqueiro: unha biografía*. Vigo: Xerais de Galicia, 1987.

DIVERSOS AUTORS. *O mundo de Álvaro Cunqueiro*. Vigo: A Nosa Terra, 1991.

DIVERSOS AUTORS. *Álvaro Cunqueiro e as amizades catalanas*. Actas do congreso internacional Álvaro Cunqueiro a Catalunya. Sada: Edicións do Castro, 2003.

FERNÁNDEZ DEL RIEGO, Francisco. *Álvaro Cunqueiro e o seu mundo*. Vigo: Ir Indo, 1991.

FERNÁNDEZ DEL RIEGO, Francisco. *Un epistolario de Ramón Piñeiro*. Vigo: Galaxia, 2000.

FIGUEROA, Antón. *Diglosia e texto*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 1988.

FIGUEROA, Antón. *Nación, literatura, identidade*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 2001.

FRANCO GRANDE, X. L. «Expulsión e readmisión do periodista Álvaro Cunqueiro». A: *A Trabe de Ouro* 8. Compostel-la: Sotelo Blanco, 1991.

GONZÁLEZ MILLÁN, Xoán. *Álvaro Cunqueiro: os artificios da fabulación*. Vigo: Galaxia, 1991.

MARTÍNEZ TORRÓN, Diego. *La fantasía lúdica de Álvaro Cunqueiro*. Sada: Edicións do Castro, 1980.

MORÁN FRAGA, César-Carlos. *O mundo narrativo de Álvaro Cunqueiro*. La Coruña: AGAL, 1990.

MORÁN FRAGA, César-Carlos. «Algunhas notas arredor de *Don Hamlet*». A: DIVERSOS AUTORS. *O mundo de Álvaro Cunqueiro*. Vigo: A Nosa Terra, 1991.

MOREIRAS, Alberto. «A teoría do texto en *El año del cometa*». A: DIVERSOS AUTORS. *O mundo de Álvaro Cunqueiro*. Vigo: A Nosa Terra, 1991.

NICOLÁS, Ramón. *Entrevistas con Álvaro Cunqueiro*. Vigo: Editorial Nigra, 1994.

PÉREZ-BUSTAMANTE Ana-Sofía. *La palabra y el sueño: análisis narratológico y hermenéutico de la novela de Álvaro Cunqueiro*. Cadis: Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 1990.

PÉREZ-BUSTAMANTE Ana-Sofía. «Álvaro Cunqueiro: Poética para un poeta narrador». *Álvaro Cunqueiro, Boletín Galego de Literatura, Monografías*. Compostel-la, 1992.

PIÑEIRO, Ramón. «Carta a Álvaro Cunqueiro, trovador galego, falándolle dos males presentes de Europa e do seu remedio, dende a ladeira dun castro lugués». *Grial Cadernos* 3. Vigo: Galaxia, 1951.

RIVERA PEDREDO, Dorinda. «Limiar». A: CUNQUEIRO, Álvaro. *100 artigos*. La Coruña: *La Voz de Galicia*, 2001.

RODRÍGUEZ FER, Claudio. «A era azul». A: DIVERSOS AUTORS. *O mundo de Álvaro Cunqueiro*. Vigo: A Nosa Terra, 1991.

RODRÍGUEZ VEGA, Rexina. *Os outros feirantes de Álvaro Cunqueiro*. Vigo: Edicións do Cumio, 1992.

RODRÍGUEZ VEGA, Rexina. *Álvaro Cunqueiro: unha poética da recreación*. Compostel-la: Edicións Laiovento, 1997.

RODRÍGUEZ VEGA, Rexina. «Álvaro Cunqueiro: el fulgor de la subversión». *Zurgai, Poesía Gallega*. Diputación foral de Bizkaia, desembre del 1993, , pàg. 50-53.

RODRÍGUEZ VEGA, Rexina. «Se o vello Sinbad volveuse ás illas no obradoiro do fabulador». A: *Congreso de Álvaro Cunqueiro, Actas*. Compostel-la: Xunta de Galicia, 1993.

RODRÍGUEZ VEGA, Rexina. «Os procedementos de transformación burlesca na novela de Álvaro Cunqueiro». A: *Semiótica y modernidad*. Actas del V Congreso AES, coord. J. M. Paz Gago, J. A. Fdez. Roca e C. J. Gómez Blanco.

La Coruña: Universidade da Coruña, 1994.

RODRÍGUEZ VEGA, Rexina. *Bilingüismo e autotraducción na obra de Álvaro Cunqueiro* [Tesi de doctorat]. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2000.

ROGMANN, Horst. «Realismo mágico y *négritude* como construcciones ideológicas». <http://cvc.cervantes.e/obref/aih/pdf/06/aih_06_1_161.pdf>

SALGADO, Xosé Manuel; VILLANUEVA, Dolores. *Álvaro Cunqueiro*. Compostel-la: Xunta de Galicia, 1991.

SMITH Collin (1993), «Álvaro Cunqueiro, escritor europeo y universal». A: *Actas do Congreso Álvaro Cunqueiro*. Compostel-la: Xunta de Galicia, 1993, pàg. 213-222.

SOMMER, Doris. *Foundational Fictions: the National Romances of Latin America*, Berkeley: University of California Press, 1991.

SPITZMESSER, Ana María. «Fantasía e realidade: *Merlín e familia*». A: DIVERSOS AUTORS. *O mundo de Álvaro Cunqueiro*. Vigo: A Nosa Terra, 1991.

SPITZMESSER, Ana María. *Álvaro Cunqueiro y la fabulación del franquismo*. Sada: Ed. Do Castro, 1997.

TARRÍO VARELA, Anxo. *Álvaro Cunqueiro ou os disfraces da melancolía*. Vigo: Galaxia, 1989.

VÁZQUEZ CUESTA, Pilar. «Álvaro Cunqueiro e o bilingüismo». A: DIVERSOS AUTORS. *O mundo de Álvaro Cunqueiro*. Vigo: A Nosa Terra, 1991.

VILAVEDRA, Dolores. «Algo máis ca un epistolario» A: CUNQUEIRO, Álvaro. *Cartas ao meu amigo. Epistolario mindoniense a Francisco Fernández del Riego. 1949-1961*. Vigo: Galaxia, 2003.

Embat

Pge. Papa Juan XXIII, 5 - E
Tel. 971 713 350 – Fax: 971 213 641
Geranis Centre
07002 Palma de Mallorca
E-mail: adminembat@balear.onenet.es

Born de llibres

C/ Sant Miquel, 55 - 1ª planta
Tel. i Fax: 971 71 03 04

PEDAGOGIA I PSICOLOGIA • LLIBRES DE CINEMA • LITERATURA
CIÈNCIES SOCIALS • LLIBRERIA UNIVERSITÀRIA

Joan Miró torna a la Tate Modern de Londres: la politització de l'art i la negació de la negació

Anna F. Vives*

René Bernard: And yet you have never engaged in any direct action.

Miró: Don't you think that the revolution of forms can be liberating? Unsettling people, forcing them to wake up.¹

La institucionalització de l'obra de Miró pren forma a través de la seua exposició a diferents fundacions i museus d'arreu del món: la Fundació Joan Miró de Barcelona; el Centre Pompidou. Musée National d'Art Contemporain de París; la Fondation Marguerite et Aimé Maeght de Saint Paul-de-Vence a França; la Fundació Pilar i Joan Miró de Palma; el Guggenheim Museum de Nova York; el MoMA (The Museum of Modern Art) de Nova York; el Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía de Madrid; la National Gallery of Art de Washington; el Philadelphia Museum of Art, i el Metropolitan Museum of Art de Nova York. Tot i això, aquestes institucions representen solament un vessant de la manifestació pública de la seua obra: des del restaurant Sapporo-Ya del Japantown de San Francisco fins al Fielding Johnson Building de la Universitat de Leicester, la presència quotidiana i a petita escala de l'obra de Miró ens indica que aquest artista roman incrustat a l'imaginari col·lectiu de societats ben diverses. Aquesta varietat de societats que se l'apropien connecta amb la seua idea (agafada de Confuci) que totes

els homes són iguals, solament els costums són diferents.² Aquest filament quasi mític que interconnecta llocs tan diferents en el gust per Miró es relaciona amb el caràcter politicopoètic de la seua obra: una obra de suficient detall per veure-hi catalanisme o un afavoriment de la República, per exemple, també suficientment general com per emfasitzar la necessitat d'expressar l'ànima del subjecte a través de l'art. Tots aquests aspectes són fonamentals per entendre la postura sociopolítica de Miró.

Des del 14 d'abril i fins a l'11 de setembre (les dates de la proclamació de la Segona República Espanyola i de la Diada de Catalunya, respectivament), la Tate Modern de Londres ens convida a gaudir de *Joan Miro: The Ladder of Escape*, l'exposició més completa de l'artista a la Gran Bretanya des de fa gairebé mig segle.³ El total d'obres gira al voltant de 150, i aquestes es troben repartides en 13 sales el contingut de les quals podem resumir de la manera següent: motius camperols al voltant de Mont-roig; la figura del pagès català; Mont-roig vist des del surrealisme; pintures salvatges i pintures sobre coure i masonite; impressions de la guerra i el Pavelló

Espanyol de la República; la sèrie de Barcelona; les *Constel·lacions*; retrobament dels motius de les *Constel·lacions*; escultura i revisió de llenços anteriors; tríptics amb saturació cromàtica; *Miró Otro* i els llenços cremats; tríptics al pres i al condemnat; el tríptic dels focs artificials i les escultures de les majestats.

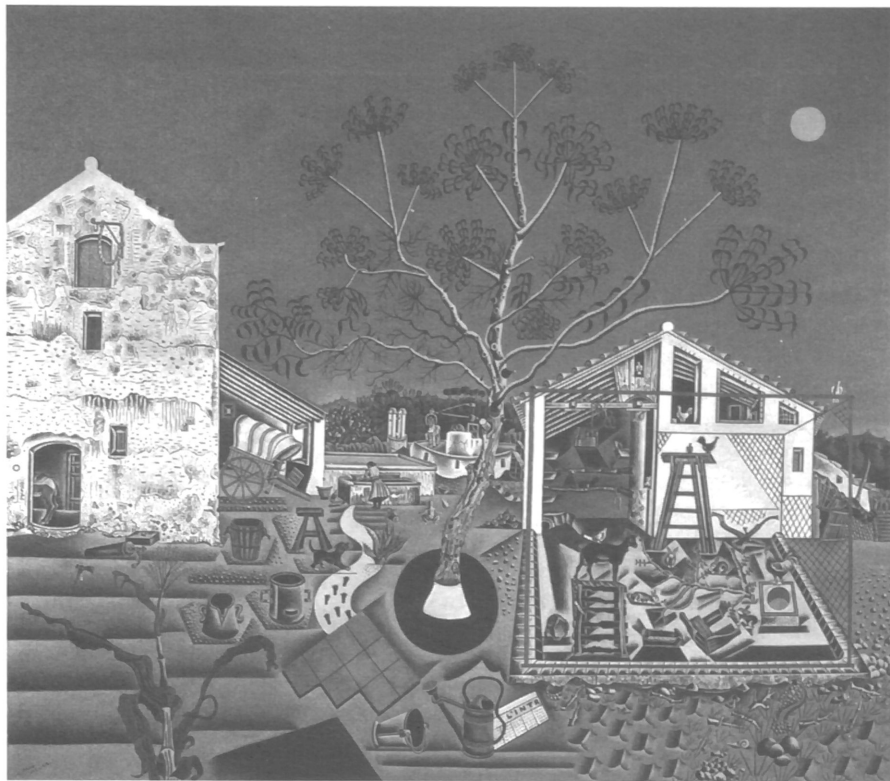
La coberta del catàleg de l'exposició ens indica que «*Famed for saying that he had come to assassinate painting*,⁴ Miró nevertheless made a huge contribution to the art of the 20th century [...] For the first time this book examines Miró's legacy through the context of the turbulent times in which he lived [...] Miró's political beliefs underpinned his art throughout his long and productive career».⁵ L'involucionament polític de Miró es manifesta de dues maneres: de manera temàtica i de manera formal.⁶ És ben palès a *Aidez l'Espagne* (1937)⁷ i *Le Faucheur*, obra aquesta última que l'artista exposa molt a prop del *Guernica* de Picasso al Pavelló Espanyol de la República a París el 1937. Josep Renau i la seua dona, Manuela Ballesster Vilaseca, decideixen quins artistes espanyols tenen el privilegi d'aparèixer en aquest pavelló.⁸ Antoni Tàpies indica que, amb accions com la de la participació al Pavelló de la República, Miró va ser un model dels valors democràtics per als joves del grup *Dau al Set*.⁹

Què hi ha de la revolució formal de Miró? Marko Daniel, un dels comissaris de l'exposició, comenta que la gent observa les obres mironianes com si foren infantils, sense copsar la passió que aquestes impliquen.¹⁰ Es tracta d'aquella irrisòria afirmació del fet que «això ho podria fer qualsevol». Al darrere d'aquesta mena d'afirmacions sembla que solament hi ha ignorància, manca de coneixement artístic i un pragmatisme excessiu. És rellevant el que deia Miró pel que fa a *Peinture sur fond blanc pour la cellule d'un solitaire I, II, III* (1968): solament va necessitar un moment per dibuixar la línia negra, però per formar una idea de la línia va necessitar mesos, potser fins i tot anys.¹¹ Un estat meditatiu similar el trobem a la gènesi de les *Constel·lacions*, que són producte de l'atmosfera restrictiva de la Segona Guerra Mundial: fins i tot observar el cel amb les estrelles i la lluna no era possible durant part de l'època que Miró va passar a Varengeville, Normandia. Calia, doncs, crear-se unes constel·lacions pròpies.¹² Aquest escapisme permetia a Miró sentir coses que l'ambient de

guerra no li deixava sentir i és aquesta captura d'un moment poètic de pau i plenitud el que és polític en algunes obres de Miró que, en principi, no semblen tenir cap dimensió social. Havent vist les *Constel·lacions*, André Breton ho expressava indicant una oposició entre un temps de perturbació extrema i l'escapisme cap al més pur, el menys canviabla (Adams). Aquest vessant de l'obra mironiana encaixa amb el seu discurs d'investidura com a Doctor Honoris Causa per la Universitat de Barcelona: el rol de l'artista és el de negar la negació.¹³ Si la situació sociopolítica ens transmet que no podem arribar a la pau interior, l'artista ens ha d'ajudar a trobar un camí d'evasió. Aquest és l'altre Miró. Un altre exemple de revolució formal és *Miró Otro* (1969), esdeveniment artístic a través del qual Miró va pintar en públic i després es va esborrar, oposant-se així a l'*establishment* (Peretti).

La buidor del tríptic *L'Espoir du condamné à mort I, II, III* representa el sùmmum d'un art de *concepte*, en què la realitat s'utilitza com a punt de partida i mai com a lloc d'arribada.¹⁴ Aquesta obra conceptualitza la mort imminent de Salvador Puig Antich a la Presó Model de Barcelona el 1974 (el pintor acaba l'obra el mateix dia que Salvador és executat, el 2 de març): la síntesi de significat i sentiment continguda en el tríptic, a través del roig de la sang, el blau del cel i el groc del sol, connota una passió molt més extrema que la que es podria aconseguir a través d'una obra típicament figurativa. Ara bé, l'art de Miró no és art abstracte, sinó una representació concreta i poètica que deriva de la ment de l'artista.¹⁵ La importància de la poesia a la seua obra des que va estar a París i va entrar en contacte amb André Masson (i a través d'ell amb altres poetes surrealistes) ha jugat un rol fonamental a la naturalesa de les seues creacions. A més, com és el cas de molts altres pintors avantguardistes, Miró va escriure poesia. I aquesta visió poètica el porta a parlar de la passió i de l'essència del seu art: «*I think the only people who matter are the ones who are alive, the ones who put their blood and soul into even the finest line or the smallest dot*».¹⁶

Resulten d'interès les teories de Walter Benjamin pel que fa a la relació entre art i política: mentre els feixistes convertien la política en art, els que seguien idees contràries s'inclinaven per la politització de l'art. A més, cal tenir en compte que

Joan Miró, *La granja*, 1921-1922. Oli sobre llenç. National Gallery of Art, Washington. Present de Mary Hemingway. © 2011 Artists Rights Society (ARS), Nova York

La importància de la poesia a la seua obra des que va estar a París i va entrar en contacte amb André Masson (i a través d'ell amb altres poetes surrealistes) ha jugat un rol fonamental a la naturalesa de les seues creacions. A més, com és el cas de molts altres pintors avantguardistes, Miró va escriure poesia

l'exposició de la Tate també contribueix a la politització de l'obra mironiana, és a dir, s'apropia del seu corpus artístic per remarcar certs missatges politicosocials. No entraré a avaluar aquesta postura, però em sembla que aquest és un fet indiscutible. Sobretot pel que fa a obres que no tenen un missatge polític estricte, l'altre element que cal analitzar per entendre la dimensió política de l'obra mironiana és la idea d'escapisme: escapar-se és un acte polític?

Potser no directament, però Miró va afirmar que la seua manera de conciliar les vivències del feixisme, la Guerra dels Tres Anys i la Segona Guerra Mundial amb el seu món estètic era proposar a la seua obra un escapisme de la realitat del present, cap a un món on viure era possible.¹⁷

Dues de les obres mironianes exposades a la Tate porten un títol similar al de l'exposició: una és la constel·lació *L'Échelle de l'évasion* (1940), l'altra és l'escultura *L'escala de l'ull que s'evadeix* (1971). A la primera predominen el negre i el roig, i també hi ha alguns tocs de blau i blanc. S'hi observen diferents grups d'imatges: estrelles i lluna; un grup d'animals (una serp, un pardal), i hi ha uns personatges que semblen esperar un moment de transcendència. Al mig de la pintura destaca una escala, que a més inclou el color blanc, que és el color que més escasseja a la imatge. El fons es compon de lleugeres tonalitats cromàtiques. L'èmfasi resta en els colors i les formes, i el valor polític de l'obra ve recollit en la voluntat d'evasió i la subsegüent plenitud de trobar-se inclòs entre els astres. Tornem a l'escala, un element repetidament destacat a l'exposició de la Tate i que, segons Margit Rowell, constitueix un mitjà per escapar-se de les contingències terrestres

juntament amb pardals, insectes voladors, estrelles i cometes.¹⁸ Miró comenta que l'escala va passar de ser una forma plàstica familiar (*La Ferme*) a simbolitzar escapament, particularment durant la guerra. És a dir, va passar a ser un element poètic.¹⁹ També concreta que l'escala significa el vol i l'elevació.²⁰ *L'escala de l'ull que s'evadeix* també presenta una escala, encara que aquesta està situada sobre un pedestal per remarcar l'elevació de l'esperit. L'ull que s'evadeix suggereix una nova manera d'entendre i de veure el món.²¹ Sembla que tant el guaix com la escultura són obres polítiques a causa de llur inherent escapisme.

En conclusió, la relació entre l'art de Miró i la política és possiblement menys visible que no la d'altres contemporanis com ara Picasso, perquè el seu involucrament polític és més formal que no temàtic, però si mirem qui va comprar la seua obra (Ernest Hemingway li va comprar *La Ferme*; *The Farm* en les dades de copyright), on va aparèixer la seua obra (Pavelló Espanyol de la República a París), el suport explícit a la República (pòsters de propaganda política com ara *Aidez l'Espagne*), l'explotació de temes anarquistes i nacionalistes (la senyera²², la barretina i els colors groc i roig reapareixen a les seues creacions), les ocasions en què es va declarar públicament en contra de Franco, queda ben clar que pensar Miró no és una tasca completa sense una incursió en els moments de revolta política a Espanya i a Europa durant el segle XX.²³ Davant d'uns moments de gran desesperació i patiment, Miró recorda a la humanitat que l'expressió de la ment i de l'ànima de l'home es necessita.²⁴ Aquestes obres configuren un material polític des del punt de vista més humà i filosòfic. Miró ho explicava amb aquestes paraules a *Cahiers d'art* el 1939: «*One must not confuse the commitments proposed to the artist by professional politicians and other specialists of agitation with the deep necessity that makes him take part in social upheavals, that attaches him and his work to the heart and flesh of his neighbor and makes the need for liberation in all of us a need of his own*».²⁵

L'exposició de la Tate té grans encerts. Per exemple, Miró volia que les seues obres monocromes dels seixanta estiguessen dins d'una mena de capella per tal que la gent pogués seure i meditar-hi.²⁶ És així com la Tate ha presentat aquestes obres i els tríptics al pres i al condemnat. També

té algun aspecte que s'hauria pogut millorar: pel que fa als llenços cremats, Miró explicava la importància de veure la realitat que envolta l'obra gràcies als forats provocats pel foc. En aquest sentit, els llenços cremats que penjaven al mig de la sala s'haurien pogut posar més baixos per poder observar-hi el trànsit de les persones. Finalment, potser alguns –pocs– criticaran que s'haja polititzat l'obra mironiana, però la veritat és que les seues creacions ja estaven polititzades per ell mateix: solament calia destacar aquest fet, també indiscutible, com ho ha fet la Tate. ■

*Universitat de Leicester

¹ BERNARD, René. «Miró to *L'Express*: Violence Liberates». A: *Selected Writings and Interviews*. Ed. per Margit Rowell. Cambridge: Da Capo Press, 1992, pàg. 303-305. Entrevista del setembre del 1978.

² TAILLANDIER, Yvon. «I Work Like a Gardener». A: *Selected Writings and Interviews*, pàg. 247-53. Entrevista que va aparèixer a *XXE SIECLE* el febrer del 1959.

³ Aquesta és la desena exposició de Miró a la capital anglesa. Miró ha estat present a les galeries següents i als anys següents: 1933: Mayor Gallery; 1936: «International Surrealist Exhibition», New Burlington Galleries; 1937: Zwemmer Gallery; 1938: Mayor Gallery; 1964: Tate Gallery; 1966: Marlborough Gallery; 1972: «Miró Bronzes», Hayward Gallery; 1979: «Miró Drawings», Hayward Gallery; 1989: «Joan Miró: Paintings and Drawings 1929-41», Whitechapel Art Gallery.

⁴ L'1 de març d'enguany, la catedràtica Elza Adamowicz de la Universitat de Queen Mary de Londres va fer una conferència titulada *Joan Miró: The Assassination of Painting?*, en què interpretava aquest assassinat de la pintura com a gest destructor i com a acte creatiu, un rebuig de l'art tradicional i una exploració de noves formes artístiques com el collage i l'assemblage.

⁵ DANIEL, Marko; GALE, Matthew (eds.). *Joan Miró: The Ladder of Escape*. Londres: Tate Publishing, 2011. S'hi inclouen les obres analitzades en aquest article.

⁶ James Johnson Sweeney explica que Miró no va tenir mai interessos polítics seriosos ni es va afiliar, però que és indubtable que va ser influït per la filosofia marxista i per discussions d'injustícia de classe. SWEENEY, James Johnson. *Joan Miró*. Nova York: Arno Press, 1969, pàg. 68. Aquest és el catàleg de la primera retrospectiva important de l'artista, que va tenir lloc al MoMA el 1941.

⁷ Miró va elaborar aquesta obra per vendre-la com a segells i així guanyar diners per a l'Espanya republicana, però aquest projecte mai no va funcionar (DANIEL, GALE. «Introduction: Free and Violent Things». A: *Joan Miró: The Ladder of Escape*, pàg. 17-29. D'aquesta imatge també se'n va fer una edició limitada de pòsters, que incloïen aquest interessantíssim text: «*In the current struggle I see the antiquated forces of fascism on one side and, on the other, those of the people, whose immense creative resources will give Spain a drive that will amaze the world*».

PERMANYER, Lluís. «Revelations by Joan Miró». A: *Selected Writings and Interviews*, pàg. 290-95. A la *Gaceta ilustrada* de l'abril de 1978.

⁸ AGRAMUNT LACRUZ, Francisco. «Manuela Ballester Vilaseca». A: *Diccionario de artistas valencianos del siglo XX*. València: Albatros, 1999, 3 volums, pàg. 170-73. A banda de Miró i Picasso, també hi apareixen Julio González i Alberto Sánchez Pérez (Daniel; Gale, «Introduction», pàg. 19).

⁹ DE PERETTI, Yves. *Joan Miró: l'home que va capgirar la pintura*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana i Mallerich Films Paco Poch, 2005.

¹⁰ BROWN, Mark. «Joan Miró, a Titan of Art Whose Presence Is Still Felt». *The Guardian*. 30 de març del 2011. <<http://www.guardian.co.uk/artanddesign/2011/mar/30/joan-miro-barcelona-tate>> (1 de maig del 2011).

¹¹ BOURCIER, Pierre. «Excerpts». A: *Selected Writings and Interviews*, pàg. 275-77. Article que va aparèixer a *Les nouvelles littéraires* l'agost del 1968.

¹² ADAMS, Tim. «Joan Miró: a Life in Paintings». *The Guardian*. 20 de març del 2011. <<http://www.guardian.co.uk/artanddesign/2011/mar/20/joan-miro-life-ladder-escape-tate>> (1 de maig del 2011).

¹³ LUBAR, Robert S. «Miró's Commitment». A: *Joan Miró: The Ladder of Escape*, pàg. 31-43.

¹⁴ MIRÓ, Joan. «To J. F. Ràfols. Montroig, July 25, 1920». A: *Selected Writings and Interviews*, pàg. 74.

¹⁵ DUTHUIT, Georges. «Where Are You Going, Miró?». A: *Selected Writings and Interviews*, pàg. 150-55. Entrevista a *Cahiers d'art* en els números 8-10 del 1936.

¹⁶ TRABAL, Francesc. «A Conversation with Joan Miró». A: *Selected Writings and Interviews*, pàg. 92-98. Entrevista a *La Publicitat* el juliol del 1928.

¹⁷ MIRÓ, Joan. «Statement». A: *Selected Writings and Interviews*, pàg. 166. Declaració que va aparèixer a *Cahiers d'art* en el número d'abril-maig del 1939.

¹⁸ ROWELL, Margit. «Introducció». A: *Selected Writings and Interviews*, pàg. 1-19.

¹⁹ SWEENEY, James Johnson. «Joan Miró: Comment and Interview». A: *Selected Writings and Interviews*, pàg. 207-11. L'entrevista va aparèixer a *Partisan Review* el febrer del 1948.

²⁰ PERMANYER, Lluís. «Revelations by Joan Miró», pàg. 291.

²¹ Encara que els comissaris de l'exposició ens indiquen que l'obra de Miró que dona nom a aquest esdeveniment és l'escultura, ambdues obres ens ajuden a formar una idea més exacta del concepte de l'escala de l'evasió.

²² La quadribarrada apareix en moltes obres de Miró, incloent-n'hi una que no forma part de l'exposició de la Tate i que l'artista va fer expressament per a un llibre de Joan Peruchó: *Joan Miró i Catalunya* (1968). Es troba a PERUCHO, Joan. *Joan Miró and Catalonia*. Londres: Alpine Fine Arts Collection, 1988, pàg. 287.

²³ Christopher Green explica que l'esbòs de *Tête de paysan catalan* (1925) es va fer sobre la portada de *Le Matin* del 23 de març del 1925, on apareixia la notícia «Rome célèbre le 6ème anniversaire de la fondation du fascisme». Green, Christopher. «Miró's Catalan Peasants». A: *Joan Miró: The Ladder of Escape*, pàg. 61-71.

²⁴ MIRÓ, Joan. «To Pierre Matisse». A: *Selected Writings and Interviews*, pàg. 133-34. Carta del desembre del 1936.

²⁵ MIRÓ, Joan. «Statement», pàg. 166.

²⁶ CHEVALIER, Denys. «Miró». A: *Selected Writings and Interviews*, pàg. 262-71. Entrevista a *Aujourd'hui: Art et Architecture* del novembre del 1962.

Trenta anys de teatre a França: un ràpid cop d'ull al seu estat de salut

Michel Corvin

Només cal consultar els noms dels autors dramàtics inclosos als programes de Selectivitat o de les oposicions per adonar-se que el relleu està assegurat i que comencen a sobresortir nous clàssics moderns: a la generació dels Ionesco, Beckett i Genet la succeeixen noms com ara Vinaver, Gabilly, Koltès, Minyana, Durif, Novarina i Lagarce. Si bé Vinaver, Lagarce i Minyana no tenen res (sobretot les peces de Minyana triades: *Les guerriers* i *Chambres*) que pugui desconcertar els candidats, amb Novarina no passa ben bé el mateix. Amb ell tot queda fet a miques: la falla, els personatges, el diàleg, les acotacions escèniques, el temps i sobretot la llengua. I, tanmateix, a l'escenari, *L'opérette imaginaire* (1988) i *L'acte inconnu* (creada al Festival d'Avinyó el 2007) escombraren i desfermaren grans aplaudiments.

La qual cosa, per a un analista, és força desconcertant: el teatre francès hauria deixat de ser l'art en què el pensament discursiu troba el seu camp d'expressió preferit? Els problemes socials més foscos d'avui dia (l'atur, la sida, la presó, el racisme, les guerres, la misèria i la solitud) haurien deixat d'interessar i d'interpel·lar el públic? Les fórmules construïdes a partir d'una bona composició dramàtica (amb un tema clarament presentat, un desenvolupament continu i coherent, una llengua que s'atansa a la quotidianitat) ja no funcionarien? De cap manera. Aleshores què passa?

Passa que el teatre d'avui està atomitzat i és més heterogeni que mai, en funció de, fins i tot, la multiplicitat de públics i d'una agilitat de recepció

més gran –àdhuc de cultura teatral. Hom sap que la malla teatral de França és una de les més denses del món, fins i tot als indrets que es queixen que els tracten com si fossin deserts culturals. Obviant els quatre teatres nacionals (Comédie Française, Odéon, Théâtre de la Colline i Théâtre d'Strasbourg), hi ha una trentena de centres dramàtics nacionals ricament dotats, setanta escenaris nacionals i un reguitzell d'altres estructures més modestes (centres dramàtics regionals, companyies concertades, companyies joves) que reben ajuts i subvencions múltiples (de l'Estat francès, de les regions, dels departaments i dels ajuntaments), insuficients, tot s'ha de dir, per satisfer totes les necessitats i per donar resposta a l'extraordinària set d'expressió teatral que mostra la joventut.

Un símptoma d'aquesta fermentació: els alumnes de les escoles públiques de teatre (n'hi ha una desena), quan han acabat els estudis (que normalment duren tres anys), intenten exercir llur talent integrant-se en estructures existents parisenques (cada vespre vora de 300 espectacles omplen la cartellera de París i la rodalia) o de la resta del país (150 companyies joves, per exemple, a la regió Roine-Alps), però també i molt sovint aspiren a llançar-se de manera autònoma al mercat i crear llurs pròpies estructures de companyia. Aquests joves, evidentment, la ballen magra i no ho tenen gens fàcil per obrir-se camí. Això no obstant, no es desanimen i aconsegueixen fer-se conèixer: aquestes companyies són les que trobem a l'«Off» del Festival

d'Avinyó en un nombre que supera el miler! I què representen? Doncs autors moderns i contemporanis (també l'inesgotable Molière) i moltes obres sorgides de la ploma del director de la dita jove companyia, director que fa alhora d'autor, actor, director d'escena i responsable administratiu de l'estructura i que ja pot estar ben satisfet si pot contractar (i pagar les cotitzacions socials) d'un o dos membres permanents.

El teixit creatiu és extremadament dens arreu del territori, tot i que les grans ciutats, gràcies a alguns centres dramàtics especialment dinàmics (Lió, Tolosa, Lilla, Reims, Bordeu, Estrasburg...), serveixen de pol d'atracció i irradien llur influència en un radi considerable. Això vol dir que es representa de tot, pertot arreu, deixant de costat els clàssics: teatre de factura tradicional, és a dir, construït segons els cànons de la composició, que parteix de «problemes» sense que això hagi de desembocar en una obra de tesi; teatre patrimonial però versionat i corregit per directors audaços; obres originals comandades per directors de grans estructures: això dona les obres refistolades de Jean-Marie Besset al Centre Dramàtic de Montpeller; les posades en escena de Shakespeare, o d'altres «patums», a Bordeu sota la batuta de Dominique Pitoiset, a Lilla sota la d'Stuart Seide, mentre que en un altre centre dramàtic, el de Reims, el director i director d'escena Ludovic Lagarde munta de bon grat les obres d'Olivier Cardiot, avantguardista inventor d'una llengua original i estranya. Quant a les obres de creació, són cada cop més resultat d'una residència d'autors, com a artistes associats o bé hostes de la cartoixa de Vilanova d'Avinyó: aquests autors tenen totes les facilitats per polir una obra que posteriorment s'inclourà al programa de la temporada. Va ser el cas de Philippe Minyana al Théâtre de Bourgogne.

Aquí cal obrir un llarg parèntesi per parlar d'un fenomen pròpiament francès que divideix el teatre gal en dues faccions enemigues i, al mateix temps, té conseqüències nefastes sobre la possibilitat de crear obres originals: es tracta de la guerra que enfronta el teatre anomenat públic, subvencionat, al teatre privat parisenc (les sales de la riba dreta del Sena), que viu, en essència, de la recaptació de la guixeta i que, alhora, no vol córrer cap risc amb autors desconeguts. El teatre privat és titllat per la gent del «públic» de burgès; és rebut-

Aparició de Daniel Znyk en forma de titella a l'acte III de *L'acte inconnu* de Novarina

jat en bloc per reaccionari, mentre que el teatre públic se suposa que ha de demostrar una exigència de qualitat i una altura de mires en la tria del repertori, fet que no té per què afavorir automàticament la creació de noves obres. Encara que el propòsit cultural i idealista d'un Vilar únicament sigui recordat per Mnouchkine, que, ara sí, ara no, produeix una obra alhora compromesa en el terreny polític i social, bonica de veure i rica en invencions escèniques.

Una bipartició del teatre que cal, és clar, matisar: un teatre com el Rond-Point, dirigit per Jean-Michel Ribes, és un teatre municipal (igual que el reputat Théâtre de la Ville) subvencionat conjuntament per l'Estat; la seva programació s'elabora en proporció a aquesta complementarietat. S'hi representa de tot: peces del patró de la nau (orientades cap a la sàtira d'estil cabaret), clàssics moderns com ara Dubillard o Jean-Claude Grumberg, el circ de la parella Thierry-Chaplin, provatures seductores de joves autors francesos (David Lescot), obres imponents i poètiques de grans autors actuals (Olivier Py), peces d'estrangers encara desconeguts (la siciliana Emma Dante) o que s'estan donant a conèixer (l'australià Daniel Keene, l'alemany de Baviera Peter Turini o el suec Jon Fosse). Amb les seves tres sales, el teatre és un viver que formigueja de vitalitat i que sempre està ple com un ou. Hi hagué una època en què, per a un autor diguem-ne «subvencionat», que et representessin al Rond-Point era considerat com una traïció. Aquesta època sortosament ha quedat enrere,

Els parisencs desitgen –no gosaria dir sobretot, però sí sovint– divertir-se amb peces còmiques que volen més o menys alt i atreuen un públic pel qual el teatre és abans que tot un entreteniment ben travat i ben escrit, amb la dosi necessària de frases verdes i de referències a l'actualitat per fer diana

car la guerra dels teatres perjudica tothom. No oblidem que el teatre, malgrat els seus successos, és un art minoritari i que, com els carrers comercials on s'agombolen les botigues que venen els mateixos perfums o els mateixos entrecots, té molt a guanyar si multiplica l'oferta: aquesta no podrà sinó multiplicar la demanda.

Per tant, fora de casos excepcionals en què el teatre privat encara està obert a la creació, podríem dir que l'oferta que presenta normalment no és arriscada però tampoc no manca de qualitat: n'hi ha prou de fullejar els programes de les guies d'espectacles per comprovar que els parisencs desitgen –no gosaria dir sobretot, però sí sovint– divertir-se amb peces còmiques que volen més o menys alt i atreuen un públic pel qual el teatre és abans que tot un entreteniment ben travat i ben escrit,

amb la dosi necessària de frases verdes i de referències a l'actualitat per fer diana. Han desaparegut els grans autors del que s'anomenava Teatre de Bulevard i aquest teatre només es munta en algunes grans sales, situades entre la plaça de la République i la de l'Opéra, que no paren de posar en circulació a la cartellera els successos d'ara i sempre (de Feydeau a Guitry i de Josiane Balasko –*La nuit sera chaude*– a Francis Veber –*Le dîner de cons*–), en les quals el teatre musical ocupa un lloc destacat. Per fer moure el tren, evidentment, compten amb la interpretació de grans estrelles (conegudes sobretot per les intervencions al cinema): Patrick Bruel, Francis Perrin, Alain Delon, Romane Bohringer, Nicole Croisille, Sylvie Vartan...

A més dels grans teatres de renom, a París hi ha una munió de sales petites força incòmodes que cerquen el succés amb peces de tradició anglosaxona (Alan Ayckbourn, el britànic més representat del món, per davant fins i tot de Shakespeare), de la nord-americana Eve Ensler (*Les monologues du vagin*) o de l'israelià Hanoch Levin, amb unes obres corrosives de llengua molt directa que obren la gana al públic: la sàtira dels prejudicis o la demolició de tota mena d'il·lusions és la primera garantia de l'èxit; ens encanta assistir a la infelicitat dels altres! Per la seva banda, Serge Valletti és l'autor (còmic) més representat de la Descentralització, als centres dramàtics allunyats de la capital, i Jean-Pierre Allègre és igualment molt representat, sobretot per les companyies d'afecionats. Sense parlar de les dues obres incombustibles de Ionesco, *La leçon* i *La cantatrice chauve*, que es mantenen a la cartellera de fa seixanta anys ençà amb desenes de milers de representacions...

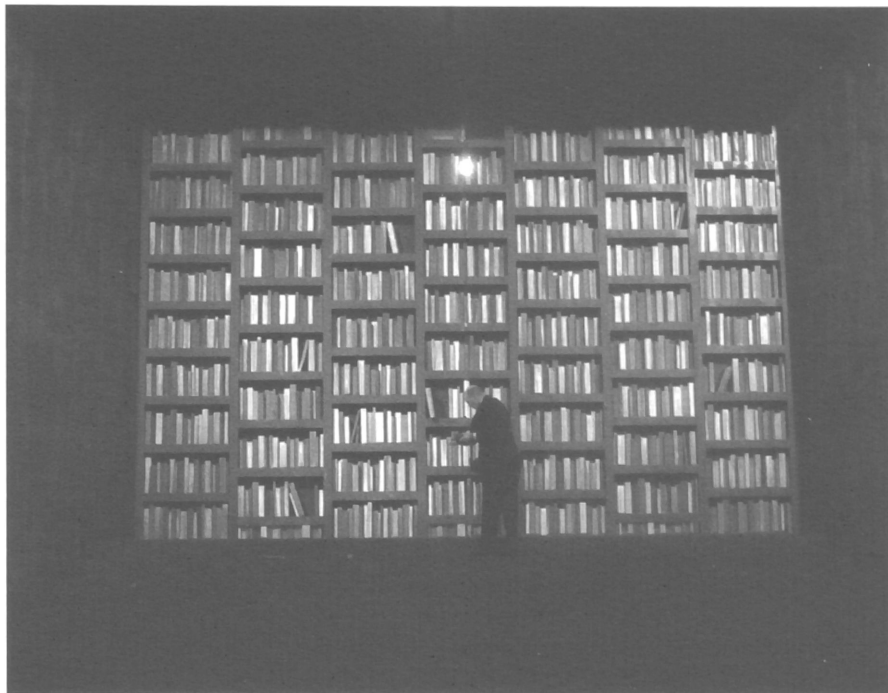
La terregada del teatre, majoritàriament, no s'ha mogut des de fa trenta anys o més. Les lleis de la composició teatral són encara les del teatre clàssic, suavitzades: ja no som esclaus de la versemblança de temps i espai; cap autocensura no impedeix parlar de sexe en els termes més crus i de vegades vulgars; s'accepta sense cap mania barrejar somni i realitat, una realitat, en general, abordada de biaix amb una bona dosi d'ironia com per fer entendre que ja no ens deixem ensarronar per la il·lusió teatral, ni per la pretensió de donar lliçons al món; que representa que representem fins i tot quan tractem temes quotidians dolorosos. Però d'aquest conjunt de peces i d'espec-

tacles que sovint són més aviat muntatges i adaptacions que no pas ficcions originals, què retenim? Que a banda dels grans nous clàssics que ja hem esmentat i dels antics (Molière omnipresent), hi ha una plèthora d'escriptors amb talent; que institucions amb molt de reclam de públic els munten, esquitllant-los entremig de valors segurs o consagrats: per cada Joël Pommerat, Jacques Rebotier, Jacques Sérén, Nathalie Fillon o Marion Aubert tindrem, fent contrapès, dos o tres Ibsen o Shakespeare.

És ben cert que les grans ficcions ambicioses (en aposta social, estètica o filosòfica i en costos de producció) tal com les havien portades a escena un Claudel o un Genet han passat a millor vida, a excepció només d'Olivier Py que, com que té a la seva disposició l'arma prestigiosa i ben dotada de l'Odéon, pot muntar les seves peces, anava a dir impunement, almenys sense patir per rebre un moc d'un director de teatre que les consideri massa costoses o massa redundants. De poètiques, ho són, i tant, però amb una propensió a la facilitat, una qualitat de doble tall.

El lirisme, el «bon llenguatge» (fórmula que emprà Jovet per definir el gran teatre) i l'amplitud retòrica estan totalment passats de moda. El que s'espera del teatre és que sigui realista sense dir-ho, amb un rebuig total del didacticisme i una obertura màxima del sentit, en el terreny fantàstic i oníric, capbussant-se en els mons del passat i del somni: Philippe Minyana és el mestre d'aquest univers en les seves darreres peces (*Sous les arbres* i *De l'amour*), qualificades d'«epopeies de la intimitat» i representades al Théâtre de la Ville. Una altra manera d'assolir una mena d'hiperrealisme, i també doncs de gènere fantàstic, és novel·lar l'escriptura teatral a través de múltiples ficcions minúscules *express* (de vegades algunes línies) col·locades de cap a cap que, nascudes de la imaginació i de l'observació de l'autor, donen lloc a les peces de Noëlle Renaude (de *Solange, comment t'écrire mon désastre*, Alex Roux, la més antiga i la més coneguda, fins a les més recents com ara *Promenades* o *Une belle journée*).

Aquesta mena d'escriptura, a més, permet als actors fer prova d'agilitat inventiva i de lucidesa crítica. En aquest caire, els qui se'n surten més bé són algunes companyies joves com D'ores et déjà, dirigida per Sylvain Creuzevault, que amb una sabata i una espadenya i sense cap suport d'escenografia ni de

Philippe Girard en el paper de Mitterrand a l'obra *Adagio* d'Olivier Py, creada el gener del 2011 a l'Odéon-Théâtre de l'Europe

vestuari, és capaç de reconstruir tot una llenca de l'època revolucionària francesa (a *Notre Terreur*). Tornen els temps en què la creació col·lectiva (que va viure una època daurada als anys setanta) solda alhora l'esperit de grup, implica tots i cadascú en totes les activitats de la companyia (des d'escriure el text fins a instal·lar els accessoris) i fomenta l'excel·lència de nous actors, i ara penso en el col·lectiu F71 (*Foucault 71*).

Assistim a una osmosi molt clara entre el text i l'escena: l'autor, polivalent quan és al capdavant d'una jove (o no tan jove) companyia, sotmet la seva obra a la prova de l'escenari, experimentant menys l'abast de la paraula escrita que l'efecte produït pels mots recitats: aquests escriptors d'escenari s'anomenen, entre d'altres, Joël Pommerat, Marion Aubert o François Tanguy (Théâtre du Radeau). És un signe encoratjador de la vitalitat en què es troba el text dramàtic en tant que tal, sense devaluar-lo, sinó tornant-lo a col·locar al lloc que li pertoca atès que només existeix si es transmet per mitjà de les imatges escèniques. Aquestes, paradoxalment, ja no necessiten ser tan visuals ni espectaculars (l'ús del suport de vídeo encara és limitat a França); són més aviat imatges orals, és a dir, paraules vives que surten de la boca a mesura que les afaïonem i que no es repeteixen, com era el cas del teatre tradicional. Aquesta nova oralitat sobrepassa de lluny els estratagemes que imiten la llengua parlada (elisisions i vocabulari popular o argòtic); és la

terra de ningú entre el que s'escriu i el que es diu; és pensament en procés de concepció, com si l'actor el segregués mentre el profereix.

En el capítol de l'originalitat de l'escriptura dramàtica cal assenyalar, com una herència de la generació dels anys cinquanta (Ionesco, Beckett...), el gust per la fragmentació i la discontinuïtat: el culte al discurs, al monòleg ben escrit, conduït racionalment, que durant molt de temps ha estat la marca de fàbrica de l'elegància francesa (vegeu Giraudoux) ha quedat definitivament arraconat a l'armari de les rampoines... per bé que un bon nombre d'actors continuen lliurant-s'hi. Avui pensem com parlem (i viceversa): de manera al·lusiva, incompleta, i és l'espectador qui s'ha d'encarregar d'omplir els buits i d'introduir-hi la seva imaginació i les seves hipòtesis d'interpretació. La cèlebre noció d'adreçar-se a un altre, considerada com la base de l'intercanvi teatral (el personatge parla a l'espectador a través del seu interlocutor) desapareix amb les nocions mateixes de personatge i de diàleg, els quals, tan sols ells tres, asseguraven l'estabilitat i la progressivitat del vincle escenari/sala. En l'actualitat, el locutor no té una identitat constatable (o en té ben poca); a les obres de Valère Novarina no en té gens, encara que, a *Le drame de la vie*, es puguin comptabilitzar 2.587 noms de personatges: són tan sols paraules, no éssers.

El locutor roman tancat en el seu «jo», enfrontat amb la seva interioritat,

Topographies de Noëlle Renaude, posada en escena d'Evelyne Castellino, Théâtre de la Parfumerie, Ginebra, 2008

cosa que l'empeny a donar lliure curs, en forma de relats solipsistes, als estats de la consciència més foscos, als somnis més fantàstics, als records més íntims, sense pretendre compartir-los directament amb l'espectador, sense oferir-li els senyals ni les balises adients per tal de facilitar la comunicació. És feina de l'espectador penetrar, com per efracció, a la boca del locutor i traçar el seu propi camí en el que s'explica. Per aquesta raó, el real ja no és l'objecte d'una descripció ni d'una demostració objectiva o didàctica. El real, mitjançant un llenguatge sovint desplaçat voluntàriament, impropï diria, o poetitzat, s'ha de comprendre en diagonal. Ens les havem amb un realisme corromput, guerxo, fins i tot en casos d'escriptors que fan teatre polític i social com són els de Sylvain Levey o Marie N'Diaye. En resum, a l'escriptor ja no se li imposa una llengua teatral abans d'agafar la ploma (una llengua escollida, econòmica, eficaç, mestra dels seus efectes). Correspon a l'escriptor inventar el seu propi llenguatge i empescar-se-les per menar l'espectador més enllà del nivell de la racionalitat discursiva.

El campió d'aquesta nova teatralitat és, de totes totes, Valère Novarina: es tracta d'un escriptor ben particular que s'està imposant (mireu si n'ha trigat, de temps, d'ençà dels seus primers fracassos al Festival d'Avinyó el 1986!) amb obres que no ho són, en què ningú no entén ni un borrall, però que fan riure per les butxaques a uns i rumiar als altres: l'Odéon ha celebrat Novarina durant la temporada 2010-11 amb la reestrena de

L'opérette imaginaire i la creació de *Vrai sang*. Novarina innova inventant una llengua d'una profusió i d'una jocositat inimaginables, asfixiant literalment l'espectador amb una verbositat en què les referències (bíbliques, científiques, polítiques, culturals) passen per la garbella dels procediments de la llengua parlada portats a l'extrem (dialectes i *patuesos*, cançons, lletanies, llistes inacabables de rius, ocells, noms de persona). Estem encantats perquè amb ell el teatre –amb uns mitjans que no tenen res a veure amb els d'una Ariane Mnouchkine– torna a ser una festa: una festa per a la oïda amb aquesta allau de sons-mots, i una festa per a la vista amb la gràcia del material escènic i la inventiva dels decorats pintats per l'autor mateix. Afegiu-hi la qualitat excepcional dels seus actors, que li fan de mitjans de l'obra, i entendreu no el secret del succés de Novarina, sinó el caràcter excepcional de la seva creativitat.

D'excepcional, ho és, segur: és probable que hi hagi persones que l'emulin en la tasca feta amb la llengua i la neologia (Aperghis, Rebotier, Cadiot, Fillon) i, en aquest terreny, forma part d'una tendència força estesa, però és l'únic, en les obres i en els nombrosos textos teòrics que ha escrit, que qüestiona de soca-rel el mateix concepte de teatre. Segons ell, el teatre només hauria de tendir a promoure l'adveniment, per mitjà del llenguatge, d'un home nou, que ell anomena l'*hôm*¹: el mateix però diferent!

Tanmateix, si no ens agrada ni aquest teatre més que insòlit ni el teatre tradicional, ja sigui de boulevard o no, a París almenys, tenim la possibilitat d'anar a veure aquesta peça estrangera o aquella altra muntada en la llengua original, per un director d'escena, de moda, segurament, però amb l'afegit del talent. Després d'haver presentat potser llurs darreres produccions a Avinyó, a aquests directors d'escena els conviden a continuar mostrant l'espectacle en qual-sevol escenari parisenc, en especial a l'Odéon que també és teatre d'Europa (on Lluís Pasqual fou el primer successor de Giorgio Strehler): entre els que ho han fet trobem Ostermeier, Marthaler, Bruder, Castorf, Castelluci, Lupa, Warlikowski... De peces en llengües estrangeres, dignes d'interès per elles mateixes, els francesos en coneixen un niu gràcies a les nombroses traduccions. La Maison Antoine Vitez, un organisme especialitzat, és un gran taller que aplega

desenes de traductors; aquesta institució amuntega les traduccions en un calaix tot esperant que un director d'escena francès se n'apoderi. Els editors de teatre, petits i grans, són certament nombrosos (l'Arche, Actes Sud, les Solitaires intempestifs, Théâtrales, l'Espace d'un instant...) per no esmentar les editorials universitàries: a Tolosa, Pau i Perpinyà quant al teatre català i espanyol, i a Caen quant al teatre anglòfon. França és, amb tota probabilitat, el país que acull més teatre estranger sota l'aixopluc de diversos directors d'escena més que no dels mateixos autors, malgrat que els catalans o espanyols com Sergi Belbel, Carles Batlle, José Sanchis Sinisterra, Francisco Nieva, Josep M. Benet i Jornet o Angélica Liddell siguin ben coneguts pels lectors de teatre. Les àrees britànica i germanica, això no obstant, proporcionen als espectadors francesos els més grans batallons d'autors que els agraden descobrir i redescobrir: als Crimp, Barker, Bond, Handke, Müller, Richter, Bernhard cal afegir-hi els escandinaus Fosse i Noren. Es nota que França és una llar extremament activa de creació i acollida. A més, d'alguns anys ençà, el Ministeri d'Educació Nacional francès ha entès que cal que els alumnes, des de Secundària, surtin del gueto dels clàssics eterns i que familiaritzar-los com més aviat millor amb les noves formes d'escriptura dramàtica és el millor mitjà perquè els adults que esdevindran en un futur puguin aprendre a gaudir de les innovacions textuais i escèniques.

Els temps són durs, és cert, i la crisi corre de boca en boca de tothom. No diré que les restriccions econòmiques afavoreixin la creativitat, tot obligant a atenuar la pobresa per la imaginació, però no l'estronquen; en retarden, si de cas, l'eclosió i la realització damunt dels escenaris, però l'entusiasme creador és encara prou poderós i la reserva d'individus apassionats, inexhaurible: penseu que a França hi ha 100.000 treballadors temporals de l'espectacle (els anomenats *intermittents du spectacle*) amb cobertura social, parcial és clar, però amb el suport, malgrat tot, dels poders públics. França no és el paradís del teatre a la Terra, no, però és (encara) un territori protegit en el qual floreix una vegetació artística ufanosa. 📌

Traducció: Marc Colell i Teixidó

¹ Joc de mots entre la forma gràfica francesa (*homme*) i la seva pronunciació (*hôm*).

Seguint el rastre de la Sibil·la a Menorca

Amadeu Corbera*

«**P**er Sibil·les va enviant / i el Cèsar relació dóna / la vingué del Cel brillant/ d'esta resplendent entorxa [...]». Així s'expressa el personatge del Dimoni a l'inici de la *Comèdia de los Pastorells*, obra menorquina anònima del segle XVIII, redescoberta per Jordi Carbonell als anys seixanta remenant entre els papers de la biblioteca de l'Ateneu Barcelonès.¹

La popularitat del cant de la Sibil·la arreu dels Països Catalans durant tota l'Edat Mitjana, el fet que l'església de Menorca formàs part de la diòcesi mallorquina des del 1295 fins al 1795, i per la importància que la catedral de Palma hauria tengut com a centre creatiu i difusor de teatre religiós,² era de suposar que el cant del Jorn del Judici s'havia representat també a Menorca.³ I de fet, tenim testimonis de la representació d'altres drames litúrgics que es feien tant a Palma com a Maó,⁴ però les greus mancances dels arxius eclesiàstics menorquins –molt malmesos entre els saqueigs turcs de l'illa al segle XVI, les desamortitzacions del segle XIX i la violència revolucionària del 1936–, i la manca de mostres conegudes o estudiades, ni que fos explorant endins de la tradició popular, deixaven aquesta possibilitat en poc més que una suposició.

Tanmateix, aquestes proves hi són, i demostren l'existència d'aquesta representació a Menorca, fins i tot, en una època relativament recent; un rastre que, paradoxalment i de manera sorprenent, i tenint en compte la importància i l'interès que, sobretot en les darreres dècades, ha adquirit el cant de la Sibil·la arreu dels Països Catalans –tant a Mallorca com a la resta del territori, amb noves representacions a esglésies i catedrals–, a

Menorca ha estat molt poc tengut en compte, i algunes proves, fins i tot, ignorades o oblidades.

La cita del principi d'aquest article, d'un text del segle XVIII, ens indica que, com a mínim, el personatge de la Sibil·la era conegut a l'illa de Menorca en aquella època⁵; altrament, no s'hi entendria la referència (ni el públic d'aleshores l'hagués entesa tampoc). Cent anys després, cap a final del XIX, trobam en una altra obra menorquina, l'*Adoració de los Reis Magos*, de Roc Coll Orfila, inspirada en la primera –està pensada com una segona part d'aquella–, l'aparició, aquesta vegada sí, del personatge de la Sibil·la en diàleg amb Herodes, però, sense recitar la profecia del Jorn, sinó una altra.⁶

En ambdues obres, no obstant això, l'aparició de la Sibil·la és molt superficial: no deixa de ser un rastre molt dèbil. Però enfront d'això, trobam, al *Die Balearen* de l'Arxiduc Lluís Salvador, una descripció del Nadal menorquí, on comenta que de «Sibil·les, com a Mallorca i com n'hi havia en el convent del Carme a Maó en temps dels frares, ja no n'hi ha més a cap església de Menorca». I continua: «Avui en dia hom anomena sibil·les els escolanets que en les matines solemnes de Nadal acompanyen fins a la trona els capellans que han de cantar les lectures». El convent del Carme de Maó va ser desamortitzat el 1835 i tot el seu arxiu va passar a constituir el fons fundacional de l'actual Biblioteca Pública de Maó; actualment, la majoria de manuscrits continuen sense catalogar, i de moment, no ha estat possible localitzar cap document que certifiqui la informació de l'arxiduc. No deixa de ser molt curiós, tanmateix, que aquesta dada no hagi estat mai mencionada.

Aquestes dades, les referències en les dues peces dramàtiques, i la que ens proporciona l'arxiduc conviden a pensar, amb poc marge per al dubte, que el personatge nadalenc de la Sibil·la va ser conegut i representat a Menorca fins, com a mínim, el primer terç del segle XIX. En paraules de Josefina Salord, amb la seva aparició en aquestes obres, la Sibil·la «passa de ser un referent teòric i conegut de la nostra tradició a adquirir consistència i veus reals⁷».

Això no obstant, mancava potser la font directa, en el sentit més positivista, que ens revelàs el cant menorquí de la Sibil·la, de la mateixa manera que el tenim a Mallorca; i aquest el trobam en una obra de teatre manuscrita del segle XVIII, d'autor desconegut, i fins a dia d'avui –per no dir gens– estudiada, titulada *Representació de la nativitat del fill de Déu en el portal de Betlem* –la primera obra nadalenca conservada a Menorca–, i on es mesclen diversos temes dramàtics d'origen medieval: la Processó dels profetes, l'adoració dels pastors, i el diàleg entre la Sibil·la i l'emperador; i és en diàleg entre aquests dos personatges que la Sibil·la entona la seva famosa profecia, interrompuda, això sí, per les exclamacions de l'emperador –fidel, per tant, formalment, al tema medieval.

I igual que en el cas de la Sibil·la mallorquina no es pot obviar ni menysprear els factors d'oralitat que hi intervenen.⁸ Tot i que el text i les melodies han estat ja transcrits diverses vegades des de fa més d'un segle, l'examen que podem fer d'aquest document vuitcentista passa, necessàriament, per contemplar l'oralitat com un element determinant ja des del moment de la seva creació, i per la seva posterior difusió, donant així al cant de la Sibil·la que hi apareix un sentit molt semblant que el que encara té a Mallorca (figura 1).

La sorprenent similitud –però no exactitud– dels dos fragments de diàleg entre Sibil·la i emperador, amb dos segle de diferència, i l'acotació, sense més indicacions, de «puja a la trona i canta el Jorn», ens remet, òbviament, a un coneixement no escrit de l'obra i del cant en si: és evident que qui hagués d'interpretar el personatge de la Sibil·la ja coneixia com s'havia de cantar el Jorn.

Pel que fa a la conversa, el mecanisme repetitiu de l'emperador en el fragment de l'obra del segle XVIII inclina a pensar que l'autor va plasmar per escrit quelcom que havia après de ma-

CONSUETA MALLORQUINA (S. XVI)	OBRA MENORQUINA (S. XVIII)
Emperador Sibil·la, sense més temor, en aquest lloc te'n pujaràs i la veritat declararàs.	Emperador Sibil·la, en continent en aquest lloc te'n pujaràs i la veritat declararàs.
Sibil·la (parlant) Senyor, per dir les veritats se perden les amistats.	Sibil·la Sereníssim Emperador, per dir ses veritats se perden ses amistats.
Emperador Sibil·la, no tingues temor, jo et jur a fe d'emperador, i per més assegurar la mia espasa et vull donar.	Emperador Sibil·la, no tingas temor, que et jur a fe d'Emperador, i per més assegurar, la mia espasa et vull donar, i en aquest lloc te'n pujaràs i la veritat declararàs.
(Ara se n'apuja la Sibil·la i canta «Lo Jorn del Judici» que trobaran a 7)	(Pren l'espasa i puja a la trona, i canta el Jorn)

Figura 1

nera oral. Exemples com aquest en trobam molts al cançoner: peces dramàtiques, o parts d'elles, incorporades a la tradició cançonística –o simplement memorística–, i obres teatrals que es reescriuen a partir d'aquesta mateixa base⁹; i és precisament en l'època de Nadal que ha estat prou remarcada la relació entre les nades i el teatre religiós¹⁰. A Menorca en particular, hi tenim el cas de Francesc Camps i Mercadal, d'Albranca, que a principi del segle XX va recollir a Ferreries fragments d'una *Comèdia de Sant Josep* i dels *Pastorells*; Baltasar Samper la tornaria recollir a Ciutadella (1932), com a nadala, apuntant-la com *El dubte de Sant Josep*. Jaume Ayats ens explica que «forma part del conjunt de cançons més antigues de les festes nadalenques, algunes ja documentades en el segle XV». Precisament, si en remuntam a les consuetes mallorquines del XVI¹¹, i comparant-la amb la *Representació...* i les versions recollides per Camps i Mercadal i Samper, hi trobam sempre el mateix fragment, de l'adoració dels pastors, amb els versos sempre amb la mateixa fórmula (figura 2):

«Abres del cel»

El Cant de la Sibil·la que se'ns presenta en aquesta obra difereix, relativament, de la versió que actualment es canta a Mallorca, però no tant de texts més antics que també ens han arribat, com les dues versions recollides al *Cançoner Popular de Mallorca*, vol. IV. Hi trobam algunes confusions i inter-

pretacions que només poden respondre al fet d'una transcripció feta a partir només de la transmissió oral del cant: la confusió entre «parrà qui haurà / parrà qui no haurà», vigent encara a Mallorca, però també algunes de més curioses i que només es poden explicar des de l'oralitat, com l'extrafolària imatge dels «Arbres del cel venir veureu» de la setena estrofa, que no es troba en cap altra versió del text coneguda: «Arbres del cel venir veureu, / amb los àngels lo fill de Déu, / mostrant la sua magestat / amb lo seu cos glorificat». En canvi, però, a una de les versions del CPM, recollida a Llucmajor, hi ha un vers que resa: «Aprés, del cel venir veureu, / amb gran cort el Fill de Déu; / brillant amb sa magestat / de lo seu cos glorificat». Molt probablement, els menorquins del segle XVIII ja no coneixien el significat de la paraula «aprés», així que en qualche moment es degué optar per fer-la entenedora, per bé que amb un resultat una mica estrambòtic.

També és curiosa la novena estrofa: «Mon cor saltarà d'espant, / trobant-se ma llengua tremolant, / que sols el mot no puc formar / volent del juí final parlar.» Aquesta sí, pareix una «innovació» del cantor/ transcriptor –no sabem si era la mateixa persona– que no trobam en cap altre text, i que potser li dóna un aire més «mundà», i alhora, terrorífic (la pròpia Sibil·la té por del Judici). Les estrofes sisena i vuitena no les trobam als texts mallorquins del CPM, però sí al cant de l'Alguer.¹²

Tot plegat fa que puguem imaginar un escenari on, tot i el fet que existissin còpies escrites del Cant de la Sibil·la ja des d'època medieval, arreu dels Països Catalans –també a Menorca– hi circulassin versions complementàries que permetien l'intercanvi i l'acoblament o eliminació¹³ d'estrofes.

L'illa de Menorca, per tant, no quedava fora d'aquest context, sinó que, com ja s'havia suposat, també va fer viure, reinventar i adaptar el Cant de la Sibil·la durant segles. Una tradició truncada durant més de cent anys, però que, segurament per la rellevància que ha adquirit la Sibil·la a Mallorca, torna a treure el cap a les esglésies menorquines, i així, aquest passat Nadal del 2010, s'ha tornat a interpretar a tres parròquies: Fornells, el Toro i a Santa Maria de Maó, en aquesta darrera, en la versió menorquina del segle XVIII.

* Musicòleg
<http://notesdediari.files.wordpress.com/2008/06/seguint-el-rastre-de-la-sibilc2b7la-a-menorca.pdf>

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

AYATS ABEYÀ, Jaume [dir.]. *La Sibil·la i les Matines a Mallorca* [DVD]. Palma: Departament de Cultura del Consell de Mallorca, 2006.

AYATS ABEYÀ, Jaume. *Explica'm una altra cançó. Tió, Nadal i Reis*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor, 2009.

CABRA MARTORELL, Enric. «Reminiscències de la Representació de la Mort i d'altres peces teatrals en el cançoner de Francesc d'Albranca». *Revista de Menorca*, II. Maó: Institut Menorquí d'Estudis, 1990, pàg. 157-166.

CABRA MARTORELL, Enric. «Entorn d'una còpia menorquina siscentista de les Coples del davallament». *Revista de Menorca*, II. Maó: Institut Menorquí d'Estudis, 1993, pàg. 329-360.

CAMPS I MERCADAL, Francesc. *Folklore menorquí: de la pagesia*. Vol I. Maó: Institut Menorquí d'Estudis, 2007.

CARBONELL, Jordi. «La cultura a Menorca». *Serra d'Or*. Barcelona, 11, novembre del 1964, pàg. 13-24.

D'HABSBURG-LORENA, Lluís Salvador. «L'illa de Menorca. Part general». A: *Les Balears descrites per la imatge i la paraula*. Palma: Grup Serra, 2003.

GINARD BAUÇA, Rafel. *Cançoner Popular de Mallorca*. Vol. IV. Palma: Editorial Moll, 1983.

GUARNER SANCHIS, Manuel. *El cant de la Sibil·la. Antiga cerimònia nadalenca*. València: Institución Alfonso el Magnánimo, 1965.

CONSUETA (XV)	REPRESENTACIÓ (XVIII)	NADALA DE FERRERIES, 1918 (Camps i Mercadal)	SANT JOSEP VE DE FORA, 1932 (Samper-Ferrer)
Anem germans, alegrement, adorar Déu omnipotent.	Anem germans alegrement a adorar Déu omnipotent.		
Tomeu Jo li n'aport una perdiu que agaffi dins un riu; donar-la-hi he de cor humil, sols que Josep sia content.	Jo li aporto an al minyó una coca i un flavó; l'hei aport de bon amó sols que Josep sia content.		
Tonet Jo li n'aport una porcella; molt ha que la tinc per barquera donar-la he a la partera, i açò molt alegrement.	Jo li daré de bon cor, aquest sarró que aport per que de mi es record per son infinit amor.		
Pasqual Jo li n'aport un anyell; cert que és gras i molt bell, donar-le-hi he per amor d'ell i Josep sia content.	[...] Jo qui som el quart Pastó, no tinc sinó una cóca; llevar-mé-la de la boca, per ser-lé an el Sant Minyó.	Jo som es pastor més gros, qui vénc per entre ses murtes, amb ses faldes curtes, curtes, i els mostatxos plens d'arròs.	Jo som el pastor petit, qui davall de ses parts planes. En duc unes grosses banyes i una pell per un vestit.
Guillem Jo li n' daré an el minyó una coca i un rotló, que aport en el meu sarró nous i vellanes compliment.	[...] Jo li aport alegrement, lo que mes m'estimava: es tamboret que tocava, sols que Josep estia content.	Jo qui som es quart pastor, que no tenc més que una coca, i me la llev de sa boca per donar-la al Sant Minyó.	Jo som es pastor més gros, qui surt de per dins ses murtes, qui duc les faldetes curtes, i es mostatxos plens d'arròs.

Figura 2

LÓPEZ CASASNOVAS, Joan Francesc. «El teatre a Menorca, ahir i avui». *Serra d'Or*. Barcelona, 511-512, juliol-agost 2002, pàg. 39-43.

MANGUÁN, Josep. «Reapareix un important manuscrit de teatre popular religiós». *Menorca*. Maó, 4 de març del 1989, pàg. 18.

MARTÍN MARTINEZ, Xavier, ed.: Coll i Orfila, Roc. *Adoració de los Reis Magos*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis, 2001.

MARTÍN MARTINEZ, Xavier [ed.]. *Comèdia de los Pastorells*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis, 2005.

MAS I VIVES, Joan. [coord.] *Diccionari del Teatre de les Illes Balears*. Vol. I-II. Palma: Lleonard Muntaner, Editor, 2006.

MASSOT I MUNTANER, Josep. «Notes sobre la supervivència del teatre català antic». *Estudis Romànics*. Barcelona, XI, 1962, pàg. 49-101.

MASSOT I MUNTANER, Josep [dir.]. *Diccionari de la literatura catalana*. Barcelona: Edicions 62, 1972.

MASSOT I MUNTANER, Josep. *Teatre medieval i del Renaixement*. Barcelona: Edicions 62, 1983.

ORFILA PONS, Antoni. «Coses de la terra. De Nadal». Secció a la «Pàgina Menorquina» d' *El Bien Público*, 31 de desembre del 1933 i 4 d'abril del 1934.

PONS, Antoni-Joan. «El teatre popular menorquí entre els segles XVIII i XIX: l'obertura de la tradició». A: Rossich,

Albert [dir.]. *El teatre català dels orígens al segle XVIII*. Kassel: Edition Reichenberger, 2001.

SALORD RIPOLL, Josefina; López Casasnovas, Joan Francesc. *Enciclopèdia de Menorca. Literatura I*. Menorca: Obra Cultural Balear, 1981.

SALORD RIPOLL, Josefina. «Presentació d' *Adoració de los Reis Magos* de Roc Coll i Orfila. Introducció i edició a cura de F. Xavier Martín Martínez». *Revista de Menorca*. Maó, 85 (I), gener-juny del 2001, pàg. 203-206.

SAMPER, Baltasar; FERRER, Andreu. *Materials de l'Obra del Cançonero Popular de Catalunya*. Vol XV. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005.

VICENS VIDAL, Francesc. *El cant de la Sibil·la a Mallorca*. Palma: Documenta Balear, 2004.

VIOLANT I SIMORRA, Ramon. *El llibre de Nadal*. Barcelona: Editorial Alta Fulla, 1999.

constituït les peces del cicle de Nadal centrades en el naixement de Jesucrist». Salord Ripoll, Josefina. *Enciclopèdia de Menorca. Literatura I*. Menorca: Obra Cultural Balear, 1981, pàg. 76.

⁴ Cabra Martorell, Enric. «Entorn d'una còpia menorquina siscentista de les Coples del davallament». *Revista de Menorca*. Maó, II, 1993, pàg. 329-360.

⁵ Més endavant torna a haver-hi una altra referència a la Sibil·la; és en resposta a una pregunta de Sant Josep, que el Pregoner contesta: «Jo vos lo diré, lo bon vell: / per Sibil·les ha sabut / que el seu poder va perdut, puis que s'espera un major Rei.» Martín Martínez, F. Xavier (2005: XXXX)

⁶ L'escenificació és més o manco la mateixa: la Sibil·la amb l'espasa descrivint el futur. Però aquí, més aviat, el que fa és una maledicció cap a Herodes, ja que acaba amb una seriosa advertència cap al monarca: «Tremola, pues, rei malvat, / tremola que el teu govern / ha d'anar a parar a l'infern / per tota l'eternitat.»

⁷ SALORD RIPOLL, Josefina (2001: 204).

⁸ VICENS: 2004.

⁹ Vegeu CABRA: 1990; SERRÀ i CAMPINS: 1983.

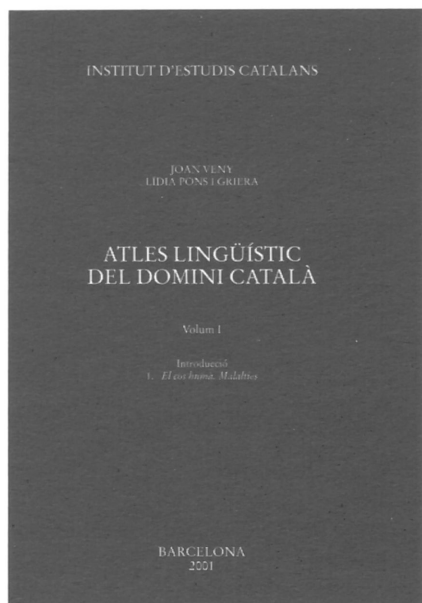
¹⁰ MASSOT: 1979; Romeu: 1952.

¹¹ MASSOT: 1983.

¹² També els podem trobar a la versió de la Sibil·la afegit a les successives edicions del *Llibre dels Bons Amonestaments* d'Anselm Turmeda, que entre els segles XV i XIX va ser molt popular arreu dels Països Catalans, sobretot entre els infants.

¹³ Francesc Vicens (2004: 90), sobre el cant actual de la Sibil·la Mallorca, explica que «[...] disposam d'un únic text, però segons els diferents criteris de cada indret presenta variants en tres aspectes: en el nombre d'estrofes que s'escullen (que oscil·la entre tres i vuit), en la manera de recitar el primer verset [...] i en les variants puntuals de determinats mots». La variabilitat, per tant, pareix intrínseca al Cant de la Sibil·la.

Una obra gegantina en vies de publicació

VENY, Joan; PONS i GRIERA, Lúcia. *Atles lingüístic del domini català*. IV volums. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2001-2008, I, 336 pàg.; II, 439 pàg.; III, 428 pàg.; IV, 423 pàg.

El coneixement científic de la llengua catalana, ara per ara, ja té les semblances d'un soberg edifici, una mena de catedral gòtica que alçarà l'orgull de ses voltes damunt un bosc de columnes de pètria solidesa. Homenots de cervells privilegiats i tenacitats immenses són els mestres picapedrers que, amb llurs equips de col·laboradors, han aixecat tan esplendorosos suports: Marià Aguiló el *Diccionari Aguiló*; Antoni M. Alcover el *Bolletí del diccionari de la llengua catalana* i, amb Francesc de B. Moll, el *Diccionari català-valencià-balear*; Pompeu Fabra la *Gramàtica catalana* i el *Diccionari general de la llengua catalana*; Antoni M. Badia i Margarit i Francesc de B. Moll sengles obres del mateix títol, *Gramàtica històrica catalana*; Joan Coromines l'*Onomasticon Cataloniae* i el *Diccionari*

etimològic i complementari de la llengua catalana; Joan Solà la *Gramàtica del català contemporani*... Ara, any rere any, els blocs voluminosos i monolítics fan créixer un altre pilar monumental, objecte de lloances i admiracions de la comunitat científica, dels estudiosos de la llengua i de tot hom qui sent fascinació per la seva història: l'*Atles lingüístic del domini català*, obra del seu director, Joan Veny, i de Lúcia Pons i Griera. Al costat de l'obra magna, destinada sobretot a especialistes, es desplega en paral·lel una obra de la qual no parlarem avui. És filial d'aquella i està més adreçada al gran públic, el *Petit atles lingüístic del domini català*, una publicació encapçalada per un adjectiu que només pot ser fruit de la coneguda modèstia del savi de Campos, que n'és l'autor, car de *petit* pràcticament no en té res. És l'obra de referència la que hauria d'aixoplugar-se sota un adjectiu, que no podria ser d'altre sinó *gran*.

Un atles lingüístic és una obra encavalcada sobre la geografia i la lingüística, que té la raó d'esser perquè les llengües varien, entre d'altres motius, per qüestions de geografia. Si les variacions per raons de cronologia, d'estratificació social o de situació, fossin pertot arreu les mateixes, no caldrien atles lingüístics, però, precisament, la diversitat per causes geogràfiques és la de més fàcil percepció. Així, tothom sap que *barret* i *got* tenen limitacions en la distribució territorial, encara que hi pugui haver gent que ignora quines són les possessions i les tanques per les quals pasturen tals paraules. I és que el fet d'haver tastat la carn d'ovella no implica, necessàriament, haver exercit de pastor.

Joan Veny i Lúcia Pons són els millors coneixedors de les closes per les quals campa el nostre estimadíssim bestiar de llana, els nostres mots, perquè són els millors pastors que tenim, avalats per una llarga i fèrtil experiència, fruit de la qual és l'obra que presentam als lectors, molts dels quals segurament ja la coneixen.

Vers mitjan segle XX, ni l'*Atlas lingüístic de Catalunya*, interromput amb

el conflicte bèl·lic, ni l'*Atlas lingüístico de la península Ibérica*, publicat molt tard, ni l'*Atlas linguistique des Pyrénées Orientales*, limitat espacialment, satisfien les modernes necessitats. El 1952 Antoni M. Badia i Margarit i Germà Colón presentaren el nou projecte de l'*Atles lingüístic del domini català*.

L'any 1954 Joan Veny i, després, Manuel Companys es van sumar a l'empresa. A. M. Badia s'ocuparia del català central, M. Companys, del rossellonès, G. Colón, del valencià i J. Veny, del català nord-occidental i del balear. El 1964 forces majors deixaren A. M. Badia i J. Veny com a únics responsables de la tasca. L'ampli abast del projecte va fer-hi incorporar novells professors i estudiants avantatjats i s'afegiren a la feina Joan Martí i Castell, Lúcia Pons i Joaquim Rafel.

Després d'una interrupció causada per penúries econòmiques, es reprenqué la tasca el 1987, gràcies a uns diners aportats per la Generalitat. El 1989 la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans aixoplugà el projecte sota els seus programes de recerca. Per a la informatització, fou important l'assessorament de Joaquim Rafel i Josep M. Solanellas. Olga Miralles feu els programes de la fitxa tècnica i Cristina Busto els que han permès tractar el conjunt de l'aplec dialectològic. Núria Jolis revisà i introduí els materials a l'ordinador. Noves subvencions procedents de la Fundació Catalana de Gas i de la Unió Europea permeteren, entre d'altres coses, la publicació, el 1998, del primer de tres volums d'etnotextos prevists, dedicat al català oriental. Un any després es començaren els treballs cartogràfics sota l'assessorament de Josep M. Rabella i amb Pedro Monzo com a cartògraf.

El qüestionari aplicat, fet entre el 1957 i el 1958 per A. M. Badia i J. Veny i centrat en aspectes generals de la llengua, presta una important atenció al lèxic del camp i inclou uns apartats dedicats a la morfologia, la sintaxi i la fonosintaxi. Comprèn una fitxa tècnica amb dades sobre els investigadors, els informants, el nom del municipi, el del partit judicial, el de la comarca, els llocs de compra de mobles i d'aliments, etc. La part estrictament lingüística aborda qüestions de lèxic, de morfologia, de sintaxi i de fonosintaxi, anotades en transcripció fonètica. La més extensa és la relativa al lèxic, classificada per camps semàntics, amb els eixos centrals del vocabulari rural i la vida patrimonial de la primera meitat del segle XX. Editat per a ús intern el 1965, inclou 2.016 entrades, alguna de les quals conté més

d'una pregunta. Les dificultats d'informatització han obligat a reestructurar-lo en 2.452 enunciat, xifra situada molt per damunt de l'ALC, amb 1.276 preguntes i l'ALPI, amb 1.244.

En una enquesta de prova, feta el 1958, es va experimentar amb un qüestionari del lingüista Stanley M. Sapon, il·lustrat amb dibuixos que l'informant havia de descriure i comentar. S'evitava així qualsevulla influència del parlar de l'enquestador, però, davant les dificultats de la gent major per interpretar-los, el sistema fou desestimat.

La matèria primera de tan gegantina obra s'obtingué de 473 enquestats, generalment d'edat avançada, car es pretén que sigui com un retrat de la llengua oral, especialment de les àrees rurals, fet a través de parlants poc interferits.

Les xarxes de localitats cobreix el domini amb 190 punts. Són moltes si tenim present que l'ALC només es basa en 94 poblacions catalanòfones, sobre un total de 101, i l'ALPI, en 96 d'un total de 528. La malla s'ha densificat en els llocs situats en zones de transició dialectal i s'han valorat de manera especial àrees vinculades a determinats trets lingüístics, com la iodització continental, l'article salat, etc. S'inclouen poblacions petites, mitjanes i grans, per tal d'accedir tant al conservadorisme com a la innovació. En el cas de les ciutats grans, per a les preguntes eminentment rurals es va haver de recórrer a parlants de la perifèria urbana.

Un total de 35 enquestes es feren amb magnetòfon, però en 101 casos només es va fer un enregistrament parcial i 54 enquestes foren únicament transcrites. Es fa ús de l'alfabet fonètic internacional, amb diverses adaptacions.

Parlem ara una mica dels aspectes formals del producte acabat, del qual ja han aparegut quatre voluminosos volums. Justifica la redundància un format de 43 x 30 cm i un gruix que oscil·la entre les 336 pàgines del primer i les 439 del segon, més en consonància, aquest, amb les que tenen el tercer i el quart. Les tapes reproduïxen les tonalitats de la mar que banya el territori català, com si volguessin ser reflex del fet que som una nació essencialment marinera, ja que el racó més allunyat de la mar, en el municipi aranès de Bausen no dista gaire més de 198 km en línia recta de les platges de Roda de Berà, al Tarragonès. El primer volum, que com és obvi conté la introducció, està dedicat al cos humà i a les malalties; el segon al vestit, la casa i les ocupacions domèstiques; el tercer a la família, la religió, els jocs, el temps (cronològic i meteorològic) i la topo-

grafia, i el quart, al camp i als cultius. Està prevista la publicació d'un total de nou toms.

Cada plana està ocupada per un sol mapa que mostra la xarxa fluvial, les divisions administratives i la frontera lingüística amb les àrees de transició. Està dibuixat a l'escala 1: 1.500.000, amb colors discrets que permeten una lectura fàcil de les respostes que s'hi superposen. El lleuger desplaçament de les illes per raons d'espai s'indica mitjançant tres ratlles fines de separació. L'Alguer, com és habitual, apareix dins un requadre, ara situat al nord de Menorca. A l'angle inferior de la dreta, un mapet emmarcat localitza el domini lingüístic dins l'occident mediterrani. Interessa afegir que l'obra reflecteix respostes corresponents a tres poblacions de Menorca, deu de Mallorca i dues de les Pitiüses. Encapçala cada pàgina el nom del concepte i la seva traducció al castellà, al francès i a l'italià, cosa que deixa calibrar, si escau, el grau de subordinació lingüística dels resultats. Les poblacions s'hi reflecteixen codificades numèricament i una llista de signes detalla si la resposta és la inicial, espontània, o si hi ha més respostes secundàries. Tot un seguit d'informacions complementàries no deixa que es perdin agudes observacions i explicacions dels informants, de vegades de caire metalingüístic.

Precedeixen el corpus dels 179 mapes susdits nou mapes introductoris que recullen, respectivament, els punts d'enquesta, les comarques, les divisions polítiques i administratives, les divisions eclesiàstiques, el nom popular de la localitat, el nom dels habitants, el nom humorístic dels habitants, el nom del parlar, i la llengua de la predicació abans i després de la guerra. Un mapa transparent, imprès en un full solt, serveix per a superposar-lo a qualsevol dels altres i encledar les respostes dins les comarques respectives, alleugerint així l'obra de sobrecàrregues informatives.

El segon volum i els següents incorporen gavelles d'imatges en blanc i negre. És corpenedora la presència fotogràfica dels informants, molts dels quals, dissortadament, ja deuen ser ciutadans traspassats. Em plau imaginar el ventall acolorit de les respectives converses, amb variació d'accents i de trets d'entonació. Em sembla sentir fluir de llavis tan privilegiats cadenes interminables de mots, que designen estris de museu que sovint encara són pastura de corc, o els elements del món natural que donaran vida als altres volums. M'agrada veure-hi l'agradosa cara d'una jove eivissenca que lluu tant

com la rica emprendada d'or que l'adorna. Em corprèn la noble arquitectura de tantes belles cases de totes les contrades catalanes, amb pedres i fustes que parlen a l'ànima. M'encisa la ferramenta del portam, la multitud de baules campaneres que reblen el clau del bon gust per l'art de la construcció. Em sedueixen els objectes casolans que ornamenten racons íntims de cases on la llengua catalana és senyora i majora. Esglésies, aspectes de la vida quotidiana, carrers de terra i de pols, com els que canta Raimon, sangloteig de sínies i cisternes dignes d'albergar dones d'aigua em transporten al món de la infància que ha buidat de les meves mans amb la velocitat d'un ca llebrer, llenegadís com natura d'anguila. Les imatges del quart volum semblen l'arsenal del quarter dels segadors, en el qual apareixen ordenades les falçs, dalles i forques, totes les eines d'un món ja més de mig esvaït de «vinyes verdes vora el mar».

Comentem ara un mapa concret, el 727, en el tercer volum, que correspon a un estri un poc arcaic que encara m'agrada fer servir, el *cercapous*, un conjunt de ganxos (el de casa nostra en té quinze) que pengen d'unes quantes cadenes (cinc en el nostre). És una eina útil per a salpar un poal perdut dins una cisterna. Fermat amb una corda, qui el maneja fa que l'objecte recorri (aquest és el significat primitiu de *cercar*) el pou o l'aljub fins que el poal resta enganxat per l'ansa (de vegades, fins i tot, per la voreta de la boca o del fons) i és hissat fins al coll.

Doncs bé, les unitats sembrades sobre el territori de l'atles mostren que *cercapous* es distribueix amb força regularitat pel Principat i les Illes, però no apareix en el català septentrional ni en la major part del País Valencià, on no davalla més enllà de Sant Mateu del Maestrat. El mot valencià més estès és *ganxos*, amb les variants *ganxo*, *ganxets*, *ganxeta*, *ganxetes*, les quals poc abans d'assolir l'extrem sud del país donen pas a la forma interferida pel castellà *sacapoals* i a *ferros*, a Alacant. A Uldecona i Alcalà de Xivert han pres el nom dels *llévens* (a Vinaròs *lleves*), uns ganxos que, penjats als clemàstecs, servien per a posar i llevar l'olla del foc. La denominació de *ganxos* (amb alguna variant) té continuïtat pel nord-occidental i es retroba a altres punts aïllats del Principat i del rossellonès. La idea d'«enfillall» és l'origen de *carrella* (Torrevelilla) i la d'«escarràs» deu haver fet néixer *escarrassó* (Mequinensa i Riba-roja d'Ebre). Cap a la part de la Costa Brava i punts adjacents del català oriental, té una

difusió remarcable *pescapous*, amb substitució del verb de significat arcaïtzant. A Margalef de Montsant apareix la forma *grapa*, amb un aïllament total i de clara motivació. Distribuïdes per localitats septentrionals, afloren unitats com *cerques* (i *cerca*), *arpes*, *carmells* (potser per comparança amb *caramells* de glaç?), *crotxet* i *rampollegons*. A les Illes, només hi ha variació a Mallorca. Al costat de *cercapous*, que ocupa el llevant (i Palma com a segona resposta), tenim *trescapous* (Sóller, Alaró, Lluçmajor) i *rampins* (Palma, Pollença, Sineu, Montuïri).

Així, és possible fer-se una idea de la gran quantitat d'informació que

emmagatzema aquesta obra titànica que a mi em fa sentir l'orgull de pertànyer a la comunitat lingüística que ha merescut tanta atenció, per part d'uns investigadors tan competents i tant a l'altura de la més alta ciència. Cada mapa és una mena d'imatge de satèl·lit de la llengua, en la qual el ramat de les paraules pastura a lloure per tot el territori. I és un goig identificar un per un cada cap de bestiar, agrupat amb la guarda a la qual pertany, i constatar les diferències, de textura morfològica o de coloració lèxica, de la llana, que les separen dels individus d'una altra guarda.

L'*Atles lingüístic del domini català*, de Joan Veny i Lúdia Pons, és una còpia de seguretat de la llengua i, si les paraules són com éssers vius, n'és el banc de llavors. Si un mot experimenta la dissort de la desaparició, sigui parcial o total, sempre serà possible, amb voluntat i esforços, reintroduir-lo. Encara que només fos per això, els catalanoparlants som deutors de gratitud als autors i a l'Institut d'Estudis Catalans, la nau que ha fet arribar a bon port tan magne projecte.

Cosme Aguiló

Encaixa el català en l'esdevenidor europeu?

Bernat Joan i Marí ha presentat aquest cop un petit volum sobre qüestions diverses referides al català i al context lingüístic europeu. L'editorial Moll és l'encarregada de publicar *Català normalitzat en un món multilingüe*, un recull de tres papers, força autònoms, de temàtica diferent però amb un rerefons comú, on es fa palès el coneixement i l'experiència que l'autor ha anat adquirint al llarg dels anys.

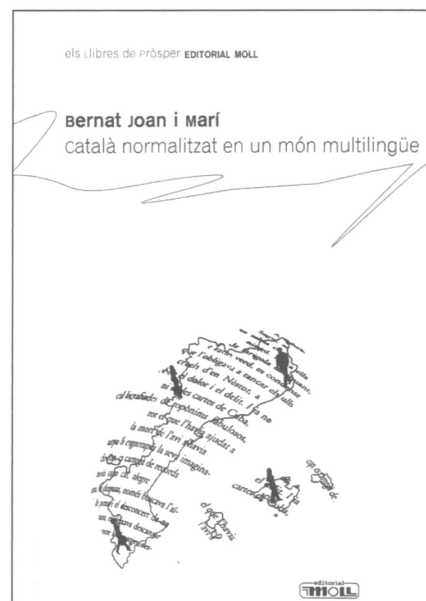
Com a diputat al Parlament europeu (2004-07), Bernat Joan ha sabut aprofitar el seu ofici de filòleg per analitzar la situació de les llengües a Europa i extreure'n unes idees ben interessants. El títol del primer text («Un lloc per al català dins un món multilingüe») és realment una pregunta que l'autor proposa al lector perquè algun dels dos contesti. Per començar, reivindica la falsedat, escampada arreu, del discurs oficial de la mundialització i del plurilingüisme. Per ell, l'augment de població immigrada i les millores en les comunicacions al Vell Continent no ha de suposar que algunes de les seves llengües estiguin en perill, ans al contrari, aquests avenços han de servir per reforçar les identitats nacionals. Els ciutadans, cada vegada més, tendeixen a ser políglotes, mentre que les societats continuen essent unilingües.

A més a més, com a sociolingüista, dóna algunes xifres sobre el coneixe-

ment i ús de llengües a la Unió Europea i exposa els desavantatges de ser monolingüe en el context actual, sobretot després del Tractat de Lisboa. Fa un repàs a les iniciatives preses per la UE en matèria de política lingüística, tot demostrant-ne la incapacitat de decisió i la falta de lògica. Després passa a desmitificar alguns dels conceptes més coneguts de la sociolingüística, i acaba fent una anàlisi realista i recent del nostre domini lingüístic.

El contingut del segon escrit queda perfectament resumit en el títol: «El català: dades, fets i discursos». Fa una breu presentació dels catalanoparlants i dels no catalanoparlants, de llur actitud i de la visió i el tracte que reben des de fora. Remarca diversos cops «l'anomalia que suposa la no oficialitat del català ni a Espanya ni a Europa», en gran part per mor de la ignorància de la realitat catalana a l'exterior. Al capdavant, l'autor pretén fer veure que el català és un cas únic al continent, viu completament desubicat, deseparat i incomprens per totes les institucions de què depèn.

El tercer text és on es deixa entreveure millor el càrrec de secretari de Política Lingüística de la Generalitat de Catalunya. Es tracta d'una conferència llegida a la Maison de la Catalogne de París que se centra sobretot a parlar dels recursos i les entitats que hi ha avui dia per aprendre la llengua i la cultura

JOAN i MARÍ, Bernat. *Català normalitzat en un món multilingüe*. Palma: Editorial Moll (Els llibres de Pròsper, 12), 2009, 112 pàg.

catalanes i fer-les conèixer arreu. Esmenta serveis en línia de consulta, de traducció, d'ensenyament...

Comptat i debatut, el llibre és un bon instrument per conèixer amb poc esforç la situació real i present de la nostra llengua en el nou context internacional que s'està fabricant des de la UE i recorda tot sovint que no podem esperar que els altres facin la feina per nosaltres. Cadascú ha de punyir una mica del seu cantó si es vol arribar a la normalitat. Per això, cal tenir, tanmateix, les idees clares i un esperit unitari.

F. Xavier Granados

La importància dels intel·lectuals en la construcció nacional

FERRÉ TRILL, Xavier.
Construcció nacional: trajectòries i referents. Palma: Lleonard Muntaner, Editor, 2010, 240 pàg.

La col·lecció TempsObert, de Lleonard Muntaner Editor, ha publicat un recull d'articles de Xavier Ferré Trill, professor lector i investigador de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona. *Construcció nacional: trajectòries i referents* se centra en l'estudi de processos intel·lectuals de construcció nacional, tot analitzant la influència de les idees exposades per diferents intel·lectuals del País Valencià i el Principat.

Al llibre hi apareixen intel·lectuals com Fuster, Eliseu Climent, Pedrolo, Pi i Margall o Rovira i Virgili entre d'altres, i l'aplec de textos

analitza si les seves idees passaren de la fase intel·lectual a la social, tot seguint l'esquema d'etapes del polític txec Miroslav Hroch. L'autor afirma a la introducció que el propòsit del llibre és «mostrar precisament el sentit d'una concepció nacional» que engloba tots els Països Catalans, tot superant el «possibilisme autonomista». D'aquesta manera, Ferré Trill mostra amb la selecció d'articles una reivindicació de la memòria històrica i del compromís de les mobilitzacions culturals dels anys seixanta i setanta. Cal afegir que també hi ha articles d'altres èpoques, tot i que temàticament relacionats amb els que acabam de comentar.

Al llibre hi trobam històries individuals d'intel·lectuals que es mobilitzaren per canviar llur societat, fet pel qual aquests intel·lectuals, llurs idees i activitats són el reflex d'una època i d'unes reivindicacions socials. Dues de les idees que apareixen sovint als articles són: en primer lloc, que la defensa de la llengua i cultura catalanes ha estat, la majoria de cops, una lluita de caràcter polític, de construcció nacional, no únicament cultural, i en segon lloc que el rol d'aquests intel·lectuals no ha estat pas d'espectadors, sinó que s'han implicat de ple en el canvi social i nacional. Això queda perfectament il·lustrat amb la definició que fa de Fuster, un pensador que treballa «per a ser útil a un col·lectiu (un solitari solidari)».

Donant a conèixer les reivindicacions i mobilitzacions socioculturals, en alguns casos, d'aquests intel·lectuals, Ferré Trill ens mostra la història de «grups socials subalterns, que articulen (...) la història real» enfront de l'oficial. L'autor destaca que aquestes mobilitzacions poden haver reeixit en l'àmbit social o no: en el primer grup trobam els valencianistes dels

anys seixanta, les idees dels quals no han esdevingut majoritàries dins la societat però sí que han tengut una gran influència «qualitativa» pel que fa a la recuperació cultural i política del País Valencià; quant al segon grup, Ferré Trill dedica un capítol a les *Cròniques colonials* de Pedrolo, escrites ja després de la restauració borbònica. L'historiador analitza el contingut de les cròniques escrites a *Diario de Barcelona* i compara l'escriptor català amb Sartre per arribar a la conclusió que les idees de Pedrolo, com les del pensador francès, no se socialitzaren pas. Amb tot, al darrer paràgraf, es destaca que aquesta mena de missatges intel·lectuals formen part de la «memòria subalterna», és a dir, de la «històrica crítica».

Així mateix, hi trobam alguns articles que reivindiquen la superació del «regionalisme conservador» duta a terme per Rovira i Virgili, qui en la seva intenció de construir la nació mirant cap endavant i sobre la racionalitat en lloc de l'historicisme o el sentimentalisme, es veu totalment lligat a la concepció nacional dels valencianistes dels anys seixanta, que veien en els Països Catalans l'única sortida possible per esdevenir una nació moderna i europea.

La relació entre identitat i territori, així com la internacionalització del conflicte català també tenen cabuda al llibre. Intel·lectuals com Rovira i Virgili o Batista Roca temps enrere ja defensaven idees com la projecció mediterrània i europea dels Països Catalans (passant per Occitània) o la necessitat d'acabar amb l'espoli fiscal per part de les estructures estatals espanyoles. A més, també hi apareix la pedagogia feta a Cuba per Pi i Margall, reivindicada més tard per Conangla i Fontanilles.

El llibre de Ferré Trill és una peça molt interessant per dos motius bàsics: referent a la historiografia, perquè reivindica la història no oficial, especialment pel que fa a la recuperació de tota la memòria històrica, no només la de la Guerra Civil; i quant a la part menys teòrica, perquè ens mostra uns processos que, reeixits o no, han contribuït a la construcció nacional dels Països Catalans. I aquesta (re)construcció nacional molts cops ha funcionat millor gràcies a les mobilitzacions socials i culturals més que a les únicament polítiques.

Guillem Colom-Montero

MANEU³

LLIBRERIA

Narrativa

Poesia

Infantil

Filosofia

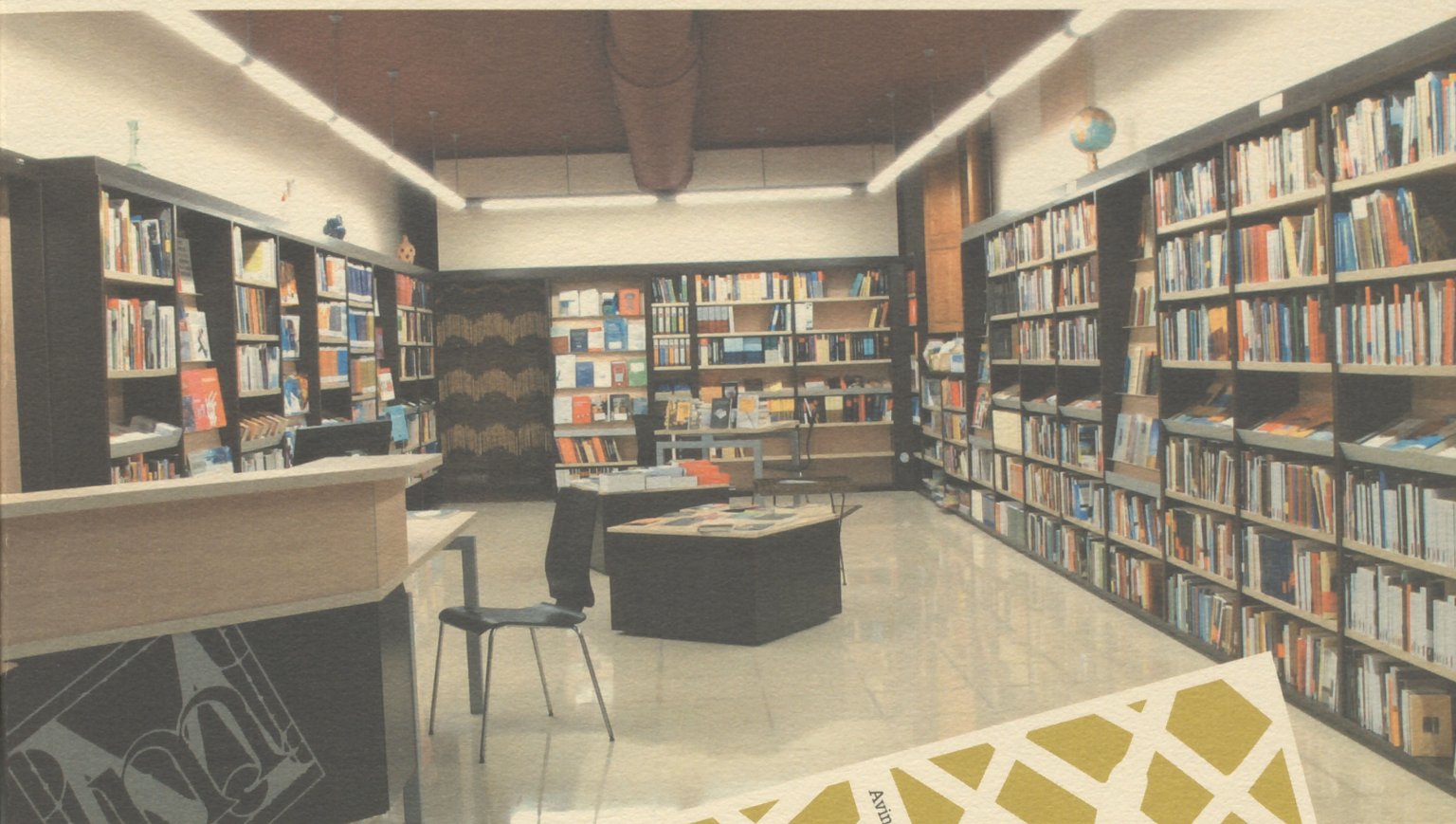
Ciències socials

Dret

Oposicions

Formació

Tenim les novetats de les principals editorials
i oferim també la gestió d'encàrrecs

Nova llibreria a Palma

Passatge Maneu, 3 – 07002 Palma

Tel. 971 908 330

a/e: llibreria@maneu3.net

escriptor
ny escriptor
ra de l'any
l'any esc

2011

Ponç
Pons

www.escriptordelany.com

Foment
de la lectura

GOVERN
de les ILLES
BALEARS

www.illesbalears.cat

Conselleria
d'Educació i Cultura